

Національний інститут стратегічних досліджень
Центр досліджень проблем Російської Федерації

РЕЖИМ ПУТІНА: ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ-2018

Аналітична доповідь

*Авторський колектив: д.політ.н. М.М. Розумний
(загальна редакція), к.політ.н. І.В. Валюшко,
Д.М. Горєлов, к.політ.н. В.С. Караваєв, А.В.
Лепіхов, к.і.н. І.А. Павленко*

Київ, 2018

ЗМІСТ

1. Стратегічні інтереси та актуальні політичні цілі режиму Путіна.....	3
<i>Ресурсна база режиму.....</i>	<i>4</i>
<i>Соціальна база режиму.....</i>	<i>6</i>
<i>Політичні інтереси Кремля.....</i>	<i>8</i>
<i>Становище еліт.....</i>	<i>10</i>
2. Вибори-2018 і проблема легітимації влади.....	13
<i>Вплив на громадську думку.....</i>	<i>15</i>
<i>Стимулюючі та мобілізаційні соціальні проекти.....</i>	<i>18</i>
<i>Адміністративний примус до голосування.....</i>	<i>20</i>
<i>Громадськість на службі режиму.....</i>	<i>24</i>
3. Форми і методи контролю внутрішньополітичної ситуації в РФ.....	27
<i>Контроль публічної політики.....</i>	<i>27</i>
<i>Контроль над представницькою владою.....</i>	<i>37</i>
<i>Контроль над судовою системою.....</i>	<i>41</i>
<i>Адміністративна система.....</i>	<i>44</i>
<i>Силовий контроль.....</i>	<i>47</i>
<i>Контроль над елітою.....</i>	<i>51</i>
<i>Контроль над регіонами.....</i>	<i>59</i>
<i>Ідеологічний контроль.....</i>	<i>66</i>
Висновки.....	73

1. Стратегічні інтереси та політичні цілі режиму Путіна

Кінець 2017 – початок 2018 року пройшов до Росії цілком передбачувано. Підготовка до президентських виборів залишала мінімум простору для експериментів та інновацій у внутрішній і зовнішній політиці. Режим цілком усвідомлено реалізував інерційний сценарій збереження влади, попутно лише роблячи заходи для уникнення небезпек і ризиків дестабілізації. Можна сказати, що в цей період були відшліфовані і налагоджені основні охоронні механізми, завдяки яким нинішній рівень контролю ситуації в країні Кремлем був попередньо досягнутий і надалі підтримується.

А) Був збережений баланс впливу основних груп в найближчому оточенні Путіна. Потенційні і реальні конфлікти були пов'язані з інтересами умовної ліберальної коаліції, представленої в уряді Д. Медведєва і поза ним (О. Кудрін), нафтового і газового лобі, груп впливових чиновників і бізнесменів. У передвиборний період вони успішно вирішувалися. На сьогоднішній день ці протистояння швидше забезпечують стабільність центру влади, ніж загрожують йому втратою контролю.

Б) Була збережена і поступово збільшується залежність від режиму регіональних еліт. Керованість губернаторів досягається ротаціями, економічною залежністю від Центру, повним силовим контролем федеральних відомств і служб. У національних республіках ефективно застосована антикорупційна риторика для дискредитації місцевих еліт і демонстрації переваг імперської адміністрації.

В) Був зміцнений ідеологічний і доктринальний консенсус суспільства та еліти на базі етатистських переконань і консервативних цінностей, уявлень про унікальність і навіть «обраність» Росії, її особливу місію в сучасному світі і право російської держави силовим шляхом стверджувати дані підходи всередині країни і в зовнішньому світі.

Г) Була збережена монополія режиму в інформаційному просторі РФ і здатність кремлівських ЗМІ формувати картину світу росіян на безальтернативній основі. При цьому зменшення, якщо не вичерпання ресурсів переконливості пропагандистського телевізійного мовлення РФ компенсується тим, що потрібні смисли вже настільки вкоренилися у свідомості російських мас, що здатні самовідтворюватися під дією навіть звичайного інформаційного потоку. Відповідні моделі розуміння й інтерпретації дійсності володіють підвищеним імунітетом і зберігаються (а часом і активізуються) в плюралістичній інформаційному середовищі західних суспільств.

Г) Політична альтернатива режиму ефективно нейтралізується або маргіналізується. Випробуваний метод «призначення» опозиції виявився настільки дієвим, що напередодні виборів владі довелося навіть боротися з його мимовільними наслідками. Зникнення в політичному житті РФ конкуренція й інтрига виборчого процесу штовхнуло суспільство в стан апатії і абсентеїзму, тому ключовим завданням легітимізації нового терміну правління Путіна стало підвищення явки виборців на дільниці.

Д) Був збережений соціальний контракт режиму з основними соціальними групами, що складають основу його легітимності. Незважаючи на зменшення доходів більшості росіян і тривожні соціально-економічні очікування, залежні від державних механізмів розподілу благ верстви населення продовжують довіряти владі і бачать в її зміцненні та стабільності запоруку свого добробуту.

Е) Ресурсна база режиму продовжує залишатися цілком значною. Доходи державного бюджету РФ дозволяють збільшувати соціальне забезпечення важливих для електоральної підтримки груп населення, реалізовувати масштабні інфраструктурні проекти, фінансувати Крим, окупаційну адміністрацію на Донбасі, проводити модернізацію армії та її озброєння. При цьому зберігаються високими активи і доходи наближеної до влади економічної еліти РФ.

Є) Часткова ізоляція режиму на міжнародній арені пішла на користь його стабільності. Зовнішня загроза стала головною умовою підтримки лояльності еліт і мас. На цій хвилі Кремль прагне зміцнити свої позиції там, де є певні ризики і небезпеки. Зокрема, розпочато кампанію з повернення виведених з Росії капіталів, робляться спроби імпортозаміщення в критично важливих галузях (харчова промисловість, машинобудування), розширюється державний сектор економіки і зменшується залежність влади від приватного капіталу (і його політичних інтересів).

Розглянемо більш детально деякі з передумов і аспектів стабільності російського режиму, які були актуалізовані подіями передвиборчого періоду.

Ресурсна база режиму

На початку року Міністерство фінансів констатувало вичерпання коштів Резервного фонду, використаних на покриття дефіциту бюджету. Всього було використано 24,7 млрд дол. США, значна частина з них була витрачена на потреби зміцнення військової могутності і масштабні інфраструктурні проекти (зокрема, будівництво Керченського моста). 6 млрд дол. з цієї суми пішли на додаткові пенсійні виплати.

При цьому уряд використав позапланові надходження від продажу нафти (за вищою, ніж передбачалося раніше, ціною) для збільшення на 12,7 % міжнародних резервів у вигляді монетарного золота і суверенних боргових зобов'язань США. Наявні оперативні резерви уряду РФ становлять 65,15 млрд дол. США (5 % ВВП), що є достатнім запасом на випадок тимчасових кризових ситуацій, проте не створює «подушку безпеки» на випадок затяжної кризи економіки Росії.

Москва розраховує на збереження поточного рівня цін на нафту в найближчій перспективі, що дозволить акумулювати в 2018 році ліквідних фінансових ресурсів на суму до 130-150 млрд дол. США, що становить запас коштів, необхідний для ведення 5-7 років війни. Втім призначення цих фінансів визначається урядом в контексті підвищення добробуту основної маси населення РФ – шляхом вирівнювання мінімальних зарплат з прожитковим мінімумом, а також збільшення витрат на медицину, освіту та інфраструктуру.

Загальний економічний прогноз, яким керується уряд, є позитивним. При збереженні поточних цін на вуглеводні очікується подальше зростання економіки на рівні 0,5-1,0 % ВВП. Міністерство фінансів РФ розраховує отримати додатково до бюджету до 5 млрд Дол США в 2018 році, не виключається і незначний бюджетний профіцит.

Про подолання кризових очікувань в економіці Росії свідчить також стабілізація фінансової системи. 23 березня Центробанк у черговий (п'ятий) раз знизив облікову ставку до 7,25 % річних. Таким чином, уряд розраховує на залучення інвестицій в реальний сектор економіки при збереженні інфляції на рівні 4 % річних. Уже в 2017 році інвестиції в основний капітал стали позитивними, однак їх розподіл по регіонах вказує на значні диспропорції, як в регіональному розвитку, так і в галузевому балансі. Основна частина інвестицій зосереджені або в столичному регіоні, або в багатих на сировину Ханті-Мансійському і Ямало-Ненецькому автономних округах (разом – 26 % інвестицій), у той час, як на 45 % територій РФ інвестиції продовжують падати.

Незважаючи на стабілізацію основних показників, економіка Росії залишається дуже вразливою, а загальний тренд її розвитку далекий від сприятливих сценаріїв. За оцінками Вищої школи економіки, в країні відсутні драйвери економічного зростання, а тимчасова стабілізація обумовлена виключно сприятливою кон'юнктурою на сировинних ринках.

Реальне зростання на даний момент демонструє тільки сільське господарство, видобуток сировини і транспортне господарство, пов'язане з двома попередніми галузями. Інші сектори економіки другий рік поспіль демонструють спад. Таким чином, структурний дисбаланс поглиблюється, а

пов'язані з ним ризики – зростають. Спрямування урядом отриманих від торгівлі нафтою коштів в державні резервні фонди лише консервує цю ситуацію.

Соціальна база режиму

У передвиборний період В. Путін ініціював підвищення мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму в РФ (9,5 тис. руб). 16 лютого закон був прийнятий Державною Думою, ним передбачено підвищення зарплат з 1 травня 2018 роки (замість 1 січня 2019 г.). У результаті, мінімальний розмір оплати праці для більш ніж 4 млн громадян РФ зросте на 11,3 %, а з урахуванням тарифних надбавок, очікується, що зарплати бюджетників зростуть на 43 %.

Крім очевидного політичного контексту збереження підтримки влади базовою електоральною групою, даний крок покликаний дати поштовх економічному розвитку шляхом стимулювання споживчого попиту. Раніше передбачалося, що для цього доведеться включати друкарський верстат і провокувати таким чином інфляцію, але збереження високих цін на нафту дозволяє знайти додаткові кошти (близько 1 млрд дол. США) в державних резервах.

Одночасно пенсійний фонд проіндексував соціальні виплати на 2,5 % найбільш незахищеним групам населення з 1 лютого 2018 р. Ця норма торкнеться добробуту 15,4 млн Чоловік, і для її реалізації буде потрібно додатково 7,5 млрд дол. США.

При цьому вже з початку року багато регіональних бюджетів почали накопичувати борги по соціальних виплатах і зарплат бюджетників. Труднощі відчувають 29 з 83 суб'єктів федерації, а в Хакасії і Костромської області уряд запровадив прямий фінансовий контроль над розподілом коштів соціального забезпечення. Більше 60 % російських регіонів перебувають у значній залежності від фінансування з центрального бюджету. У їх числі – Інгушетія, Чечня, Дагестан, Карачаєво-Черкесія, Тива, Республіка Алтай, Калінінградська область і окупований Крим. Урядовою постановою від 9 січня передбачена можливість надання дотацій для покриття дефіциту місцевих бюджетів, що виникають у зв'язку з підвищенням виплат бюджетникам, а також з метою розширення бази оподаткування. Надання дотацій можливе на підставі доручень і розпоряджень президента і уряду, а також передбачає особливу угоду між Міністерством фінансів і місцевою виконавчою владою суб'єкта федерації.

Втім, рішення уряду і ручний режим управління ситуацією не здатні переломити стійкий тренд на скорочення доходів громадян. Це скорочення триває вже четвертий рік поспіль, і сумарно становить, за офіційними даними, 11 %.

Статистика не враховує значне скорочення тіньових доходів росіян, внаслідок чого зменшується платоспроможний попит і зростає соціальна нерівність (10 % громадян володіють 50 % національного багатства).

Про особливості нового суспільного договору між владою і народом, скріпленого голосами виборців 18 березня 2018 р свідчить хід виборчої кампанії, її ключові меседжі і результати голосування.

Програмної прелюдією до виборів стало чергове щорічне послання Президента РФ до парламенту. Путін констатував величезні досягнення Росії, визначив головну загрозу – «відставання» від розвинених країн, – а також амбітну мету: збільшення ВВП до середини наступного десятиліття в півтора рази, що дозволило б увійти до п'ятірки найбільших економік світу.

Відсутність реальних передумов для подібних результатів нітрохи не бентежить Кремль, оскільки на тлі «досягнень» путінської Росії (в порівнянні зі станом справ на 2000-й рік), будь-які завдання можуть сприйматися як досяжні. Яким чином Росія могла б за лічені роки подолати своє відставання за всіма соціальними, економічними, технологічними, управлінськими параметрам, В.Путін не уточнив, згадавши лише головні перешкоди для успіху. Це - бюрократизм і корупція. Тобто, перешкодою є сама існуюча модель влади в країні, збереження якої є головним завданням режиму і одночасно його зобов'язанням перед патерналістської частиною населення РФ (що складає нині, очевидно, більше 80 %).

Кульмінацією передвиборної активності штабу Путіна став мітинг 3 березня в спорткомплексі «Лужники», що пройшов під гаслом «За сильну Росію!». У цьому заході елементи політичного шоу західного зразка поєднувалися з радянськими традиціями вождизму і однодумності. Путін в присутності 130 тисяч своїх організованих прихильників заспівав гімн РФ і подякував росіянам за підтримку. Основне агітаційне навантаження взяли на себе відомі діячі культури, спорту і шоу-бізнесу.

Політичні пріоритети нового терміну повноважень Путіна виражені в змісті мотиваційних телевізійних роликів, представлених російській аудиторії в «гарячій фазі» передвиборної агітації. Серед цих пріоритетів: цілісність і міць російської держави, зміцнення обороноздатності, поліпшення життя громадян і соціальна справедливість, рух Росії вперед по шляху прогресу, повага до традицій.

Як бачимо, «новий Путін» нічим не планує відрізнятись від «старого». Більше того, відмова від ліберальних інновацій стає усвідомленим вибором,

який передбачає не просто збереження існуючого авторитаризму, але за багатьма показниками – відвертий відкат в радянське минуле.

Про це ж свідчить соціальна географія передвиборних зустрічей В. Путіна. Дотримуючись радянських традицій, глава російської держави віддав перевагу великим трудовим колективам, прямо пов'язаним із державою і залежним від її політики. Путін виступив на З'їзді транспортників, відвідав корпорацію «Уралвагонзавод» в Нижньому Тагілі. Там же зустрівся з молоддю – учасниками VI Всеросійського форуму робітничої молоді.

Таким чином, режим робить ставку на найбільш консервативні соціальні групи, формуючи під них реакційний політичний порядок денний як всередині Росії, так і в своїй зовнішньополітичній активності.

Протягом всього пострадянського періоду в російському суспільстві зберігалася значна частина прихильників радикального повернення до етатизму радянського імперського зразка. На цих настроях традиційно будували своє позиціонування найбільш популярні ідеологічні партії Російської Федерації – КПРФ, ЛДПР, «Родина». Підсумки президентських виборів 2018 року показують вичерпання даними політичними організаціями (або проектами) свого соціального ресурсу, який переходить в управління діючою владою.

Залишки підтримки виборцями представників КПРФ (П. Грудінін) та інших лівих кандидатів (М. Сурайкіна), а також В. Жириновського, свідчать про маргіналізацію радикального тренда в контексті російської політики, який сьогодні є скоріше декоративним елементом режиму, ніж реальною альтернативою владі Путіна.

Нинішня влада залучила реакційний соціальний посил КПРФ і ЛДПР в якості власного позиціонування, проте зробила його більш респектабельним і технологічним. І тим самим виправдовує найсміливіші надії його прихильників в російському суспільстві.

Політичні інтереси Кремля

Якщо консервативна альтернатива, сформована в період правління Єльцина, була абсорбована режимом політично і успішно інсталювана в офіційний дискурс Кремля, то ліберальна альтернатива є найбільш імовірним противагою нинішній владі. Її нейтралізація стала найважливішим завданням політики Путіна як всередині Росії, так і в зовнішньому її позиціонуванні.

Можливість ліберальної альтернативи та її крайнього прояву – «кольорової революції» – визначає свідомість і психологію самого Путіна і режиму в цілому, щонайменше, з часу Помаранчевої революції в Києві. Натяк на подібний сценарій під час протестів на Болотній площі підштовхнув Кремль до радикального варіанту дій. Реакцією стала зачистка внутрішнього політичного поля, антагонізм із Заходом, провокування кризи в Україні та подальша жорстка лінія в усіх сферах і на всіх напрямках зовнішньої і внутрішньої політики.

В умовах передвиборної кампанії проявився реальний стан ліберальної опозиції в Росії і можливості влади для її придушення. Своєрідним оглядом ліберальних опозиційних Путіну сил можна вважати черговий марш пам'яті Бориса Немцова, який пройшов 25 лютого в центрі Москви. Нічим особливо не примітний захід зібрав від 7 до 5 тисяч учасників. При цьому марш засвідчив навіть в умовах тотальної пропаганди можливість публічно висловлювати незгоду з політикою Путіна, у тому числі, з приводу «консенсусних» рішень нового суспільного договору народу з владою – зокрема, щодо анексії Криму.

Активним подразником політичної однодумності в Росії була також риторика ліберальних прозахідних кандидатів, допущених режимом до участі у виборах. Григорій Явлінський і Ксенія Собчак висловлювали в публічному просторі РФ крамольні з точки зору панівного режиму думки, однак, невисокий особистісний потенціал ліберальних кандидатів дозволив використовувати їх в якості зручного «внутрішнього ворога», який цілком відповідав суспільним стереотипам і сприяв мобілізації лояльності виборця до політики Путіна.

Більш реальною альтернативою Кремлю є тип російського політика, представлений Олексієм Навальним. Він не виглядає «інопланетянином» на тлі реставрації СРСР і реакційного консенсусу, не висуває апріорно неприйнятні для більшості нинішніх росіян гасла лібералізму і західництва, постає цілком патріотичним і навіть у чомусь націоналістичним лідером, однак б'є по самому вразливому місцю влади – по її лицемірству і корисливості.

На сьогодні Навальний викриває обман влади, але не опонує по суті політиці Путіна. У цьому його слабкість як політика, але це ж є запорукою його виживання в публічному просторі РФ і можливості «дочекатися» свого часу в умовах краху режиму.

Одним із факторів можливого ослаблення інституційного потенціалу режиму Путіна є ліквідація публічної політики в Росії як такої. Передумовами для такого стану є: 1) монополізація інформаційного простору; 2) репресії по відношенню до можливих противників і їх

цілеспрямована дискредитація; 3) перетворення правлячої партії «Єдина Россия» в кланово-бюрократичну структуру; 4) вихолощення навіть зовнішньої «опозиційності» КПРФ, ЛДПР і інших, лояльних до режиму псевдополітичних утворень («Родина», «Партия роста» та ін.).

Відсутність «політики» (конкурентного політичного середовища) в Росії цілком відповідає уявленню Путіна і його команди про бажаний режим управління країною, але цей стан може призвести до втрати деяких атрибутів легітимності, зокрема – втрати зворотного зв'язку влади з народом.

Тому влада стурбована необхідністю заповнити цю нішу іншими механізмами. Для цієї мети використовується відома з радянських часів неполітична форма участі мас в політиці – «громадська активність». Прикметно, що подібна форма цілком відповідає ліберальному тренду розширення участі «громадянського суспільства».

Самовисування Путіна (тобто відмова від партійного позиціонування на користь «всенародного») було підтримано великою кількістю громадських організацій (ветеранські, студентські, профспілкові, волонтерські та ін.). Вони ж направили тисячі своїх спостерігачів на виборчі дільниці. До участі в спостереженні за виборами закликав своїх прихильників і Олексій Навальний, незважаючи на власний заклик до їх бойкоту.

Таким чином, середовище «громадської активності» стає важливим конкурентним полем, на якому буде вирішуватися доля легітимності режиму Путіна в найближчому майбутньому, виникнуть і зміцняться можливі йому політичні альтернативи, а також будуть робитися основні політичні ставки як зовнішніх сил, так і внутрішніх груп впливу.

Становище еліт

У тій системі організації влади, яка на даний момент створена в Російській Федерації, головні загрози стабільності виходять від конфліктів всередині керівної еліти. Режим Путіна знайшов інструменти впливу на настрої мас, навчився справлятися з кризами легітимності і, у цілому, поки що вирішує завдання ресурсного забезпечення суспільства і держави. Правляча корпорація об'єднана спільними цінностями, інтересами, круговою порукою і зовнішньою ізоляцією. І, тим не менше, збереження єдності еліти є найбільш складним завданням, яке доводиться вирішувати Путіну сьогодні.

Саме роль арбітра в протистоянні основних груп впливу робить фігуру Путіна незамінною для збереження режиму і, можливо, стабільності самої російської державності.

Передвиборний період характеризувався загостренням внутрішньоелітних протистоянь, які, втім, мінімальним чином виходили назовні. З одного боку, самі вибори і підготовка до них проходили на тлі цілком очікуваною консолідації всіх правлячих і привілейованих угруповань, для яких успіх Путіна є перепусткою в новий період панування і благоденства. Однак ролі в новій путінській команді поки що не розподілені, що і створює певну нервозність і взаємну підозрілість серед соратників російського президента.

Уразливість режиму обумовлена залученням російської еліти в економічну, а разом з нею – і в правову систему сучасного світового капіталізму (світ-системи, за визначенням І. Валлерстайна). Отримані в Росії надприбутки, налагоджені в процесі їх придбання ділові зв'язки, а також придбана звичка жити за західними стандартами робить вкрай небажаною для оточення Путіна реальну, а не фіктивно-пропагандистську самоізоляцію.

Тому західні санкції, особливо загрози викриття і блокування тіншових активів, які виходять від американського і британського істеблішменту, мають вельми загрозливий характер для режиму, оскільки руйнують мотивацію путінської команди – зберігати і примножувати свої багатства і статусність не так всередині Росії, скільки на світових майданчиках. Перетворення РФ на «закриту фортецю» за прикладом КНДР або Ірану абсолютно суперечить звичкам і базовим прагненням російської еліти. Вона хотіла б користуватися всіма правами і свободами західної цивілізації, а свою «особливу роль» і «особливу думку» використовувати для отримання конкурентних переваг і привілеїв в сучасному світоустрої. Однак з моменту, коли в справу пішли силові дії і відвертий шантаж, Захід зупинився і почав робити кроки до видворення путінської корпорації з системи власних інститутів і відносин.

Тобто, маємо класичний конфлікт інтерпретацій, коли мотиви і очікування сторін, побудовані на уявленнях про партнера і самого себе, вступають в непереборне протиріччя. Прикладом може служити найбільш резонансна в контексті виборчого і поствиборчого періоду справа про отруєння колишнього російського розвідника Скрипаля та його дочки у Великобританії.

Цілком ймовірно, що Кремль прийняв рішення про його ліквідацію виключно за внутрішніми мотивами. Перехід до «стану облоги», чітко позначений Путіним як найбільш ймовірний вектор внутрішньої і зовнішньої політики, передбачає особливо жорсткі превентивні заходи до всякого роду відступників і «зрадників». Тому цілком можна повірити в намір ліквідувати певну кількість «порушників» внутрішніх правил корпорації з метою

демонстрації сили і залякування підконтрольних владі силовиків, про що повідомило неназване джерело Bloomberg.

При цьому Москва, очевидно, сподівалася на досить нейтральну реакцію своїх західних партнерів, оскільки вважала це внутрішньою справою «росіян», що не мала б зачіпати чутливі інтереси тієї ж Великобританії. Передумови для таких очікувань були: це і стримана реакція Лондона на отруєння Литвиненка, і міцне становище російських олігархів у британській столиці, і заклопотаність нинішнього керівництва країни проблемами Брексіта, економічного спаду і відновленого сепаратизму. На цьому тлі ліквідація маловідомого «подвійного агента» не повинна була привернути надмірної уваги, але виконала б дуже важливу роль з точки зору зміцнення контролю режиму над своїми силовими інструментами.

Всупереч очікуванням, реакція Заходу була публічною і жорсткою, оскільки в акції Путіна його партнери побачили не окремий випадок імітаційного протистояння, а чіткий сигнал до руйнування самих основ власної безпеки. Як і втручання в американські вибори, отруєння Скрипаля засвідчило західним політикам вельми шокуючий факт «вторгнення» Путіна в їх суверенні справи і зону безпеки, хоча для самого Путіна це «вторгнення» давно вже не є новиною.

2. Вибори-2018 і проблема легітимації влади

Хід передвиборчої кампанії та результати голосування 18 березня 2018 р. в Росії мали на меті створити підстави легітимності не лише наступного президентського строку В. Путіна, але всього правлячого режиму.

Згідно з базовим політтехнологічним задумом, минулі президентські вибори в Російській Федерації мали стати «вотумом довіри» діючому главі держави, що є чи не єдиним їх виправданням в умовах відсутності реальної політичної конкуренції.

Статус безальтернативного національного лідера є дуже важливим для В. Путіна і його команди, яким доведеться організувати транзит влади протягом четвертого строку перебування на посаді чинного президента РФ.

Зауважимо, що основними варіантами збереження влади Путіним після завершення його повноважень є: а) пролонгація президентства шляхом внесення змін до Конституції щодо можливості обрання на новий термін; б) створення нового статусу для Путіна при одночасному зниженні ролі президента в існуючій владній ієрархії також шляхом внесення змін до Конституції; в) просування наступника. Саме для забезпечення одного з цих трьох планів, на думку російських політологів, В. Путіну необхідна була висока легітимність виборів-2018, яка створить йому необхідні умови для вибору оптимального варіанту¹.

Тож внутрішньополітичні процеси в РФ у цей період розгорталися за мобілізаційним політичним сценарієм, апробованим в умовах 2014 року. Саме до цього колективного досвіду мала апелювати і сама дата проведення голосування – день «приєднання» Криму до Росії.²³

Актуальним ідеологічним тлом мобілізації суспільної підтримки режиму під час проведення президентських виборів у 2018 р. стало протистояння із Заходом. Його санкційна політика по відношенню до Росії, недопущення «чистих» російських спортсменів до участі у Зимовій Олімпіаді в Пхьончхані, звинувачення в отруєнні колишнього подвійного агента в Солсбері трактувалися федеральними ЗМІ як атака на російський народ. За таких обставин, згуртування навколо лідера, здатного захистити росіян від

¹ Кирилл Рогов. Особое мнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://echo.msk.ru/programs/personalno/2147346-echo/>

² Константин Ремчуков. Особое мнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://echo.msk.ru/programs/personalno/2167216-echo/>

³ Алексей Венедиктов. Особое мнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://echo.msk.ru/programs/personalno/2167214-echo/>

«несправедливих образ», тлумачилося як адекватна відповідь і виконання громадянського обов'язку.

Позитивну (переможну) мотивацію для російського виборця мала створити демонстрація В. Путіним у другій частині Послання Федеральним Зборам новітнього російського озброєння, що в умовах послідовної мілітаризації здатне створити атмосферу піднесеності та оптимізму.

Інструменталізація виборчого процесу мала на меті утвердити уявлення про незамінність В. Путіна на посту президента. Ця думка створювалася шляхом фокусування уваги медіа на постаті «національного лідера», ретельному відборі формальних учасників виборчих перегонів, які б, з одного боку, не становили реальної загрози Путіну, а з іншого – вдало відтіняли його безсумнівні переваги, – а також безпосереднім адміністративним впливом на виборчий процес та його учасників.

В умовах, коли результат виборів заздалегідь відомий, а самі вибори є неконкурентними, головною політичною інтригою, яка супроводжувала президентські вибори 2018 року, стало забезпечення високого рівня явки виборців та пов'язаної з нею легітимності переобрання В. Путіна. Відтак, президентська виборча кампанія носила яскраво виражений адміністративно-мобілізаційний характер. Відзначимо, що влада, в залежності від цільових груп і категорій населення, застосовувала як технології щодо зменшення явки (стосовно потенційно опозиційного виборця), так й щодо її підвищення (стосовно пропутінського електорату).

Вже на етапі збору підписів за висунення кандидатів, процес набув яскраво вираженої монополізації.

Аналіз етапу збору підписів кандидатами в президенти на свою підтримку виявив, що вони були поставлені в нерівні умови, а сам процес збору підписів був використаний в якості додаткового елементу мобілізаційної кампанії. Так, експерти руху «Голос» зафіксували випадки адміністративного тиску, примусу чиновників і бюджетників до участі в підписній кампанії президента. Крім того, інші кандидати отримували відмову, якщо намагалися отримати дозвіл на збір підписів там, де це робили збирачі В. Путіна.

По ходу підписної кампанії надійшла велика кількість повідомлень про масовий збір підписів на підтримку самовисунення чинного президента Росії, який координувався адміністраціями різного рівня та проводився в державних і муніципальних установах, бюджетних організаціях (навчальних і лікувальних закладах, дитячих садах), в правоохоронних і силових відомствах, а також на виробництвах. Публічні точки збору були відкриті приблизно в 70 торгових центрах по всій країні та були не стільки пунктами збору підписів, скільки передвиборчими агітаційними майданчиками, що

покликані наочно продемонструвати всенародну підтримку державного лідера. Реальний масовий збір підписів на підтримку В. Путіна здійснювався іншими способами.

Іншим проявом нерівності процесу збору підписів кандидатів стало інформаційне висвітлення в ЗМІ цього процесу. Про початок збору підписів на користь В. Путіна розповідали майже всі федеральні і регіональні, особливо державні та муніципальні ЗМІ. У деяких випадках скоординованість цих дій вказувала на наявність адміністративних установок. У багатьох сюжетах велась агітація під виглядом інформування про діяльність кандидатів з явним перекосям на користь В. Путіна і на шкоду інтересам інших учасників виборчих перегонів. Такі матеріали поширювалися поза дозволеним законом періодом агітації в ЗМІ і не оплачувались з коштів виборчого фонду кандидата.

У підсумку, 16 січня 2018 р. виборчий штаб кандидата В. Путіна на своєму сайті опублікував інформацію, що «зі старту збору підписів на підтримку кандидата на посаду Президента Росії В. Путіна пройшло всього десять днів, за які волонтерами зібрано понад 1 мільйон підписів росіян». Навіть за умови необхідного запасу і «вибракування» частини підписів, вказана штабом кількість зібраних підписів видається очевидно надмірною, що, ймовірно, пояснюється тим, що сама підписна кампанія, її відкрита і публічна частина, велась не заради подолання підписного бар'єру, а заради надання піар-ефекту і медійного впливу⁴.

Надалі, у міру наближення дати голосування основні ресурси і зусилля були зосереджені на завданні підвищенні офіційної явки виборців.

Використаними адміністративними інструментами щодо підвищення необхідної режиму явки протягом виборчої кампанії стали: провладні ЗМІ та соціологія, стимулюючі та мобілізаційні проекти, використання технологій адміністративного примусу до голосування, агітація під час збору підписів, залучення лідерів думок до роботи в офіційних штабах на підтримку В.Путіна та громадських об'єднань до виборчого процесу тощо.

Вплив на громадську думку

Одним з основних засобів мобілізації суспільної підтримки російського режиму є ЗМІ. Телебачення для значної частини росіян є одним з основних

⁴ «Голос»: сбор подписей “за Путина” прошел с массовыми нарушениями [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.yktimes.ru/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/golos-sbor-podpisey-za-putina-proshel-s-massovyimi-narusheniyami/>

джерел інформації. У період виборчої кампанії вплив телебачення на формування у більшості виборців відношення до виборів і кандидатам має часто вирішальне значення.

За даними експертів руху «Голос», які здійснювали щотижневий моніторинг федеральних телеканалів в період проведення виборів президента РФ, основними тенденціями роботи підконтрольних Кремлю ЗМІ на першому етапі кампанії стали: зниження згадувань про виборчий процес та В. Путіна в якості кандидата в президенти, дискредитація його потенційного опонента Павла Грудініна. Незважаючи на наближення дня голосування, за відсутності реальної інтриги на виборах телеканали підходили до висвітлення кампанії виключно формально, що, на думку фахівців «Голосу», само по собі було яскравою характеристикою виборчого процесу.

Скорочення числа і середньої тривалості згадок про В. Путіна в сюжетах про вибори протягом першого етапу кампанії пояснювалося повною відсутністю його активності в ролі кандидата. Однак ця тенденція компенсувалася появою В. Путіна в телеефірі в ролі діючого президента Росії. У цей період сюжети про вибори переважно носили нейтральний характер, але В. Путіна частіше згадували в позитивному ключі (при повній відсутності негативних оцінок), а у П. Грудініна зберігався високий негативний рейтинг тональності.

За два тижні до дня голосування відбулося збільшення інтересу центральних телеканалів до теми виборів, що пояснювалося початком дебатів та пов'язаними з ними скандалами, а також початком реальної передвиборчої кампанії В. Путіна – виступ з посланням до Федеральних Зборів в якості діючого президента та участь в мітингу на стадіоні «Лужники», як кандидата⁵.

Відзначимо, що невисокий рівень згадувань федеральними ЗМІ про хід виборчого процесу, а, відтак, майже повна відсутність дискусій з сутнісних проблем, компенсувалася банальними закликами відвідати виборчу дільницю. Одним з багатьох прикладів став випуск низки роликів розважальним телеканалом «СТС», в яких йшлося про те, що виборцям, які не хочуть йти на вибори, можуть загрожувати життєві неприємності⁶.

У цілому, роль ЗМІ у виборчій кампанії зводилася не стільки до підняття інтересу до виборів (підвищенні загальної явки), стільки до інформування населення щодо переваг чинного президента перед іншими кандидатами (збільшення явки за В. Путіна).

⁵ Телеканали продолжили сокращать эфир о выборах [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <https://www.golosinfo.org/ru/articles/142515>

⁶ Избирателям, которые не хотят идти на выборы, могут грозить неприятности, на это намекают некоторые телеролики <https://echo.msk.ru/news/2166532-echo.html>

Вагомим інструментом впливу на громадську думку також стало маніпулювання даними соціологічних опитувань.

Оприлюднені дані соціопитувань у передвиборчий період мали на меті не стільки інформування щодо суспільних настроїв, скільки програмування цих настроїв. Так, відомо з численних соціальних експериментів, як і прямих спостережень, що люди ходять на вибори переважно, якщо вони дізнаються про великий відсоток людей, що також збираються іти на вибори. Провладні ВЦИОМ та ФОМ стабільно публікували високий показник бажаючих прийти на вибори, який розходився, наприклад, із даними «Левада центр». Цій, одній з найбільш незаангажованих соціологічних установ, влада не дозволила публікувати опитування про вибори-20018, оскільки раніше Центру був наданий статус іноземного агента (організаціям-іноагентам заборонено робити подібні прогнози)⁷.

Дані провладних соціологічних служб неодноразово піддавалися критиці з боку опозиційних політиків та експертів. Так, кандидат у президенти К. Собчак звинувачувала ФОМ і ВЦИОМ в їх підробці. Вона посилалася на дані Федеральної служби охорони президента (проводить закриті соціопитування), відповідно з якими рейтинг її підтримки був значно більший, ніж фіксували наближені до влади соціологи⁸.

У цілому, провладні рейтинги та прогнози щодо результатів виборів президента РФ підганялися під виборчу концепцію першого заступника голови адміністрації президента Сергія Кірієнка, який у грудні 2016 року доводив її до віце-губернаторів з внутрішньої політики на закритому семінарі. Стратегічний задум С. Кірієнка полягав у забезпеченні на виборах президента явки у 70 % при такому ж результаті основного кандидата⁹. Остаточні результати виборів несуттєво відрізнялися від вказівок С. Кірієнка та прогнозів ФОМ, ВЦИОМ¹⁰¹¹.

⁷ Левада-центр не будет публиковать данные опросов о президентских выборах [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <https://www.rbc.ru/politics/16/01/2018/5a5d728e9a79473c49634531>

⁸ Собчак обвинила ФОМ и ВЦИОМ в фальсификации социологии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ru/politics/11/03/2018/5aa4f6d19a79470aaa969d87>

⁹ В Кремле обсудили получение 70% голосов за своего кандидата на выборах <https://www.rbc.ru/politics/26/12/2016/58600eff9a794781b168ae26>

¹⁰ Выборы-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://wciom.ru/news/ratings/vybory_2018/

¹¹ Предвыборный прогноз экспертов ФОМа от 12 марта 2018 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fom.ru/Politika/13987>

Стимулюючі та мобілізаційні соціальні проекти

З метою підвищення явки в багатьох суб'єктах РФ були ініційовані різні проекти, які за задумом організаторів були покликані мобілізувати на вибори певні категорії виборців: творчі і дослідницькі конкурси для молоді на тему виборів; конкурси «Селфі» на виборчих дільницях; концерти і свята біля виборчих дільниць для людей старшого покоління; шкільні заходи в день голосування; масові опитування жителів про пріоритетний для територій благоустрій; регіональні та місцеві референдуми; розіграші призів для учасників голосування; роздача подарунків для вперше голосуючих і т.п.

Наприклад, керівництво Свердловської області вирішило забезпечити підвищення явки за допомогою «соціалістичного змагання»: був проведений конкурс з грошовими призами серед дільничних виборчих комісій. Дільницям-переможцям пропонувалася винагорода у розмірі до 70 тис. рублів, що обійшлося бюджету у 8,2 млн рублів^{12,13}. Московська виборча комісія обіцяла кожному москвичеві, який буде голосувати вперше, безкоштовні квитки на концерти в «Олімпійському» з 22 по 24 березня¹⁴.

Специфікою президентської виборчої кампанії стало масштабне адміністративне використання освітніх установ і неповнолітніх в якості інструменту опосередкованого маніпулятивного впливу на батьків з метою стимулювати їх участь в голосуванні. Це робилося за допомогою цілого комплексу заходів, завданнями яких було привернення уваги батьків до виборів через дітей, стимулювання їх появи на виборчих дільницях в будівлях, де розташовуються навчальні заклади, а також використання неповнолітніх у якості «засобів доставки інформації» про вибори і конкретних кандидатів¹⁵.

Зауважимо, що, за даними ЗМІ, проведення шкільних референдумів та інших заходів задля залучення виборців на президентські вибори входили в

¹² Об утверждении Положения о конкурсе среди участковых избирательных комиссий, сформированных на территории Свердловской области, в 2018 году [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.pravo.gov66.ru/media/pravo/54-%D0%A3%D0%93_GXpjN3k.pdf

¹³ «А что в этом плохого?» Чайников ответил Волкову на претензии к денежному конкурсу для УИК [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.znak.com/2018-02-20/a_chno_v_etom_plohogo_chaynikov_otvetil_volkovu_na_pretenzii_k_denezhnomu_konkursu_dlya_uik

¹⁴ Чиновники придумывают всё новые способы повысить явку на предстоящих президентских выборах [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <https://echo.msk.ru/news/2156752-echo.html>

¹⁵ Дети, конкурсы и угрозы: как власть мобилизует избирателей на выборах президента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.golosinfo.org/ru/articles/142525#3>

програму, розроблену для регіонів Адміністрацією Президента РФ ще до старту виборчої кампанії^{16,17}.

Прикметно, що у великих містах з невисоким рівнем довіри до влади (Москва, Санкт-Петербург) в проведенні референдумів щодо різних питань забудови, перейменування пам'ятників, благоустрою тощо їх організаторам було відмовлено. Так, наприклад, сталося зі шкільними референдумами (опитування про тривалість навчального тижня) в школах Москви і Московської області, які були скасовані. Водночас в інших «лояльних» регіонах референдуми пройшли разом із виборами. Подібна вибірковість пояснюється тим, що штучне збільшення явки вигідне владі тільки в повністю контрольованих регіонах, там, як правило, за неї і голосують. Навпаки, підвищення явки в Москві потенційно могло призвести до непотрібного протестного голосування. Зауважимо також, що регіональні адміністрації виступили категорично проти проведення інших опитувань і референдумів, ініційованих самими громадянами і опозиційними депутатами.

Найактивнішу участь в кампанії підвищення явки виборців узяли глави регіонів та інші високопосадовці. Зрозуміло, що така їхня участь не передбачена виборчим законодавством і знаходиться за рамками їх компетенції і повноважень, встановлених законом. При цьому в своїх виступах в статусі посадових осіб вони вводили виборців в оману, спотворюючи зміст і суть конституційного принципу вільної і добровільної участі громадян у виборах, підміняючи його власним кон'юнктурним політичним інтересом, називаючи таку участь обов'язком, а не правом громадян.

У ході виборчої кампанії зафіксовано численні випадки примусу учнів, співробітників і підлеглих до написання заяв щодо голосування за місцем тимчасового перебування і «прикріплення» їх до виборчих діляниць, розташованих за місцем роботи або навчання, де можливо здійснити контроль над їхньою участю в голосуванні. У той же час варто відзначити, що під час президентської кампанії виборців адміністративно стимулювали переважно до самої участі у виборах, без вказівок голосувати за конкретного кандидата.

Поруч з тим, варто згадати про факти непрямой агітації за В. Путіна. Так у православних храмах Красноярської та Ленінградської областей розповсюджувалися брошури «Молитва за Президента Росії», в яких

¹⁶ Кремль решил превратить выборы президента в праздник для повышения явки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ru/politics/11/12/2017/5a2ab6889a7947d485acb97b>

¹⁷ РБК: Кремль предложил завлекать россиян на выборы с помощью конкурсов с селфи и призовых iPhone: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.newsru.com/russia/10jan2018/selfivybory.html>

віруючих закликають молитися за погибель ворогів президента.¹⁸ У Дагестані школярі фотографуються з плакатами з написами «Дякуємо Путіну за все» і «Ми голосуємо за Путіна»¹⁹. Індивідуальне підприємство «Ресурсний центр інформаційне агентство Інфраструктура благодійності» провело конкурс серед російських школярів і вихованців дитячих садків «Діти малюють президента Путіна». Кожен учасник отримав два значки – з президентом Путіним і триколомом.²⁰

Штучному підвищенню інтересу до виборів, за задумом кремлівських політтехнологів, мав сприяти також підбір кандидатів, потенційно цікавих виборцю. Можна не сумніватися, що імена всіх кандидатів, які брали участь в президентській гонці, узгоджувалися в Кремлі. Так, наприклад, відомо, що ще лютому 2017 р. в Кремлі проходило обговорення кандидата від КПРФ²¹, а К. Собчак прямо заявляла про співбесіду з приводу свого висунення з Путіним²².

Експерти руху «Голос» вважають, що багато з використаних ініціатив носили досить сумнівний характер з точки зору виборчого законодавства, створювали загрозу втручання в діяльність виборчих комісій та в сам процес голосування. У ряді випадків зафіксовано непрозорі джерела фінансування цих ініціатив²³.

Адміністративний примус до голосування

Технологія залучення до процесу голосування людей, чие благополуччя залежить безпосередньо від влади, або афілійованих із нею структур, застосовувалася в РФ протягом усіх попередніх виборчих кампаній. Вибори-2018 не стали винятком, навпаки фіксується тенденція щодо значного збільшення застосування адміністративного ресурсу в даному напрямку.

¹⁸ В красноярскую епархию привезли брошюры с молитвами за «президента Владимира» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://prmira.ru/news/v-krasnoyarske-poyavilis-broshyury-s-molitvami-za-putina/>

¹⁹ В Дагестане объяснили детскую акцию за Путина: школьники сами захотели [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.mk.ru/politics/2018/02/15/v-dagestane-obyasnili-detskuyu-akciyu-za-putina-shkolniki-sami-zakhoteli.html>

²⁰ Всероссийский конкурс рисунков «ДЕТИ РИСУЮТ ПРЕЗИДЕНТА ПУТИНА!» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.infrastblago.ru/>

²¹ Лидеры думской оппозиции обсудят кандидатов в президенты с Кириенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/politics/26/01/2017/5885f8029a7947205814b28a>

²² Собчак встретилась с Путиным до объявления об участии в выборах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2017/10/18/738451-sobchak-putinim>

²³ Дети, конкурсы и угрозы: как власть мобилизует избирателей на выборах президента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.golosinfo.org/ru/articles/142525#3>

Мобілізуючи ресурси були спрямовані на три типи адміністративно залежного електорату, що становлять основну масу голосуючих. По-перше, це діючі держслужбовці, включаючи військових і співробітників правоохоронних органів, які вважаються найбільш дисциплінованими виборцями. Друга категорія – співробітники бюджетних установ: вчителі, викладачі, лікарі, співробітники медичних установ, соціальних та комунальних служб. Третя категорія – співробітники держкорпорацій і держбанків.

Так, за даними Михайла Ходорковського, для підвищення явки на користь В. Путіна була сформована ціла система, яка координувалася керівником Комітету з економіки Державної Думи від «Єдиної Росії» Денисом Кравченком. У рамках цього проекту в кожному регіоні РФ були закріплені «смотрящие», які повинні були контролювати, щоб у день виборів на виборчі дільниці прийшли саме ті люди, які будуть голосувати за В. Путіна.

Названі функціонери є високопоставленими працівниками державних і близьких до Кремля приватних корпорацій. Зобов'язання забезпечити участь своїх співробітників та інших від них залежних громадян отримали такі компанії: «Ростехнологии», «Роскосмос», «Объединенная авиастроительная корпорация», «Объединенная судостроительная корпорация», «Алмаз-Антей», корпорация «Тактическое ракетное вооружение», «Росатом», «Роснефть», «Газпром», «Новатэк», «Интер РАО», «Транснефть», «Россети», «Лукойл», «Росгидро», «РЖД», «Ростелеком», «Трансмашхолдинг», «Северсталь», «Сибур», «ФосАгро», «РУСАЛ», «Группа ГАЗ», сети «Магнит», «Пятерочка», «Перекресток», «Карусель», банки «ВТБ», «Сбербанк», «Россельхозбанк»²⁴.

Наближені до Кремля Telegram-канали також вказували, що В. Путін вважає домовленість з елітами важливішою за домовленості з виборцями. За їх даними, на початку виборчої кампанії президент зажадав змінити намічений політтехнологами графік та зосередитися на роботі з елітними групами. Протягом кінця грудня 2017 – початку лютого 2018 рр. В. Путін мав зустрічі з низкою керівників державних та приватних бізнесових та фінансових установ: В. Потаніним, В. Дмитрієвим, О. Дерипаскою, Л. Михельсоном, С. Савельєвим, Д. Патрушевим, А. Шульгіним,

²⁴ Тайна предстоящих выборов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://echo.msk.ru/blog/mbk313373/2165874-echo/>

М. Осієвським, Л. Шафігуллінім, М. Шаймієвим, В. Вексельбергом, В. Алекперовим, А. Костінім, С. Івановим, А. Міллером²⁵.

Під час виборчої кампанії в суб'єктах РФ масово розповсюджувались методичні рекомендації від «московських спеціалістів» щодо забезпечення явки. Для цього була передбачена робота зі списками виборців з-поміж співробітників компаній і членів їх сімей, які мають право голосу.

Так, у Приморському краї поширювався так званий «план п'яти дотиків» – різних форм і етапів доведення до підлеглих і їхніх сімей необхідності взяти участь у голосуванні. Згідно з документом, до 29 січня 2018 р. на підприємствах і організаціях були призначені «відповідальні за мобілізацію» з числа керівників і «лідерів громадської думки», а також підібрані особи («референтні особи»). Наступними «дотиками» стало: проведення зборів керівництва з колективом і ветеранами (10-28 лютого 2018 р.), пряме звернення керівника до колективу в ЗМІ і агітаційно-пропагандистських матеріалах (1-10 березня), вручення персональних запрошень на вибори (5-15 березня), нагадування колективу і ветеранам через особисті дзвінки, голосові і текстові повідомлення (15-17 березня)²⁶.

У Калузькій області в середині січня 2018 р. керівникам підприємств держкорпорації «Ростех» видали докладні методички з проведення агітаційних заходів на підприємствах, збору персональних даних, контролю за явкою працівників, тісної «співпраці» з дільничними виборчими комісіями. До мобілізації пропонувалося залучати навіть звільнених співробітників підприємств і тих, хто вже вийшов на пенсію²⁷.

У Челябінській області у ряді великих промислових підприємств в рамках виконання отриманих методичних вказівок видавали внутрішні накази про призначення відповідальних для організації виборчого процесу з числа працівників структурних підрозділів. Раніше керівники заводів і комбінатів Південного Уралу отримали методичні вказівки про те, які накази давати колективам перед виборами. У документі основний наголос зроблений на явку. Методичка не закликала агітувати за конкретних кандидатів, проте в ній прописані вимоги щодо того, як мобілізувати трудові колективи на саму участь у виборах. Зокрема, керівникам підприємств рекомендовано проводити збори трудових колективів і ветеранів з лідерами

²⁵ Телеграм-канал Незыгарь [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://rusmonitor.com/telegram-kanal-nezygar-by-la-ideya-publichno-rasstatsya-s-medvedevym-i-peredat-vlast-molodomu-aktivnomu-i-iniciativnomu-premeru-on-zapuskayet-proekt-poslednego-sroka-pri-aktivizacii-slukhov-o-sko.html>

²⁶ Московские политтехнологи пытаются повысить явку в Приморье на президентских выборах [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://novostivl.ru/msg/25944.htm>

²⁷ Карта нарушений на выборах. Калужская область [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kartanarusheniy.org/2018-03-18/m/39575>

думок, розсилати працівникам і ветеранам особисті запрошення на виборчі дільниці²⁸.

На деяких підприємствах до забезпечення явки підійшли системно. Так, керівництво Краснодарського районного управління магістральних нафтопроводів (РУМН) АТ «Черномортранснефть» за підсумками селекторної наради 26 січня 2018 року віддало розпорядження начальникам структурних підрозділів забезпечити максимальну явку персоналу. В електронному листі за підписом начальника Краснодарського РУМН Р. Р. Сітдікова дається доручення начальникам структурних підрозділів організувати повномасштабну систему контролю за виборцями: скласти штатний список персоналу із зазначенням виборчих дільниць, де співробітники будуть голосувати; графік змінності персоналу з наданням можливості голосування; надати інформацію щодо організації транспортного забезпечення як співробітників, так і виборчих комісій (пунктів); і головне – організувати контроль за явкою співробітників²⁹.

Зафіксовано також чимало повідомлень про те, як керівництво примушує всіх співробітників повідомити, на яких виборчих дільницях вони зареєстровані і де збираються голосувати. У Нижньовартовську міська адміністрація змушувала підприємства міста складати списки працівників з адресами місця проживання і номерами ДВК, призначати відповідальних, проводити збори з працівниками, друкувати і роздавати запрошення всім працівникам під розпис, а потім списки з підписами працівників відправляли до адміністрації міста. У день виборів кожен працівник повинен був подзвонити своєму відповідальному, а він – в адміністрацію міста про результати голосування.

Експерти відзначають, що дані дії виходять за рамки трудових угод між працівником і роботодавцем і суперечать Трудовому кодексу РФ³⁰.

Особливо кричущим зізнанням в застосуванні адміністративного контролю за явкою стала заява міністра оборони РФ Сергія Шойгу. 20 березня 2018 р. на селекторній нараді в Міноборони РФ він відзначив, що 18 березня на виборах президента явка військовослужбовців, членів їх сімей та цивільних службовців Міністерства оборони склала 99,2 %, що є вищим

²⁸ Руководители челябинских заводов издают приказы о повышении явки на выборах президента [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.znak.com/2018-01-26/rukovoditeli_chelyabinskih_zavodov_izdayut_prikazy_o_povyshenii_yavki_na_vyborah_prezidenta

²⁹ Карта нарушений. Краснодар [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kartanarusheniy.org/2018-03-18/m/39703>

³⁰ Дети, конкурсы и угрозы: как власть мобилизует избирателей на выборах президента [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.golosinfo.org/ru/articles/142525#3>

показником, ніж на виборах 2012 року³¹ (за В. Путіна, за словами міністра, проголосувало 89,7% військовослужбовців та членів їх сімей)³². Таким чином, по-перше, міністр порушив таємницю голосування, по-друге, він не міг дізнатися про результати голосування військових та членів їх сімей без застосування системи контролю, адже частина військових голосувала не на дільницях у військових частинах, а на цивільних дільницях, де змішувалися їх бюлетені із бюлетенями пересічних громадян.

Громадськість на службі режиму

Однією з важливих особливостей президентських виборів 2018 р. стала демонстрація активного залучення громадськості в ході виборчої кампанії. Широка громадська участь була покликана надати більшу легітимність самому виборчому процесу, кампаніям окремих кандидатів і результатам виборів в цілому. Масовість була організована на всіх етапах виборчої кампанії – з моменту висунення кандидатів, через процедуру збору підписів і ведення передвиборної агітації, до спостереження на виборах.

Так, зокрема, збір підписів на користь висунення В. Путіна здійснював громадський рух «Волонтери Перемоги» та активісти «студентських штабів прихильників Путіна». Саме висунення чинного президента підтримали не тільки політичні партії, а й багато громадських організацій і рухів, представники яких увійшли до числа довірених осіб кандидата. Кульмінаційним моментом громадської участі у виборчій кампанії 2018 р. стало широкомасштабне «громадське спостереження», яке, згідно з нещодавно внесеними поправками, тепер мають право здійснювати громадські палати, направляючи на виборчі дільниці своїх спостерігачів.

У підсумку, тисячі спостерігачів було направлено на виборчі дільниці т.зв. «мережевими НКО»: ветеранськими, студентськими, профспілковими, волонтерськими та іншими організаціями, що представляють інтереси певних соціальних груп.

Так, наприклад, 2 березня 2018 р. за сприяння ЦВК РФ було підписано п'ятисторонню угоду про співпрацю та взаємодію в рамках соціально-орієнтованого суспільного проекту «Молодь обирає майбутнє!». Угоду підписали некомерційна організація «Російський фонд вільних виборів», Загальноросійський громадське об'єднання «Союз молодіжних виборчих

³¹ Шойгу: Явка военнотружасящих на выборах президента составила 99,2% [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://regnum.ru/news/2393523.html>

³² Шойгу насчитал почти 90% проголосовавших за Путина военных [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5ab0cefe9a794762b7a4de2d?from=materials_on_subject

комісії Росії, Асоціація волонтерських центрів, Всеросійський громадський рух добровольців в сфері охорони здоров'я «Волонтери-медики», Загальноросійська громадська організація «Російський союз молоді». В рамках реалізації Проекту волонтери мали допомагати маломобільним групам населення добиратися на виборчі дільниці в день виборів; надавати, в разі необхідності, першу медичну допомогу учасникам виборчого процесу; інформувати громадян РФ про хід підготовки і проведення виборів президента РФ³³.

Часто подібні громадські організації та рухи отримували вагому державну підтримку – як у вигляді прямого фінансування, так і через надання державної і муніципальної власності, інформаційної підтримки, виплат зарплат їх регіональним координаторам, які працюють у бюджетних установах і органах влади та місцевого самоврядування.

Згідно з повідомленнями ЗМІ і публікацій на сайтах ряду вищих навчальних закладів, приміщення для «Волонтерів Перемоги» і навіть «студентських штабів на підтримку Володимира Путіна» були надані державними освітніми установами та іншими юрособами, заснованими державою і органами місцевого самоврядування, що прямо суперечить виборчому законодавству, яке забороняє таким установам брати участь в агітації.

На думку експертів, укладення угод між регіональними громадськими палатами і вузьким колом лояльних до влади НКО, які раніше не займалися спостереженням на виборах, при одночасному ігноруванні професійних спостережницьких об'єднань, служить черговим підтвердженням імітаційного характеру спостереження як такого. Завдання створеної структури не обмежувалося симуляцією широкої і активної громадської підтримки конкретного кандидата і легітимації результатів виборів через штучні громадські спостереження. Названі організації використовувалися їх кураторами для «поглинання» вже існуючих громадських ініціатив.

Фактично ж, надаючи підтримку певному колу суспільних об'єднань, які демонструють в період виборів прихильність конкретній політичній ідеології, держава не тільки займається руйнуванням громадянського суспільства, замінюючи його симулякрами, а й робить черговий крок до формування та підтримки державної ідеології, попутно порушуючи принцип політичного нейтралітету і рівновіддаленості від політичних акторів³⁴.

³³ «Молодежь выбирает будущее!» – волонтерские организации подписали соглашение о сотрудничестве [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.cikrf.ru/special/news/cec/2018/03/02/02.html>

³⁴ Дымовая завеса: Как псевдообщественники симулируют гражданское участие в выборах [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.golosinfo.org/ru/articles/142503>

Громадське створення офіційних регіональних передвиборних штабів на підтримку В. Путіна повсюдно відбулося вже після початку збору підписів кандидатом і одночасно з повідомленнями про те, що необхідний мінімум підписів уже зібрано. Один із рекордсменів за кількістю створених штабів на підтримку В. Путіна – Севастополь. До формування офіційного міського штабу підтримки кандидата в місті з листопада 2017 року з'явилися 19 громадських штабів на підтримку В. Путіна. 22 грудня відкрився єдиний координаційний центр штабів на його підтримку, який очолив відставний генерал Анатолій Домненко³⁵.

Експерти Комітету громадських ініціатив (КГІ) помітили майже повну відсутність у складі офіційних штабів професійних політиків: чиновників, діючих депутатів Державної думи і регіональних парламентів, керівників органів місцевого самоврядування. Вони відзначали, що ставку при формуванні штабів було переважно зроблено на представників соціальної сфери і громадських працівників, у тому числі, діячів культури, спортсменів, директорів бібліотек і музеїв, «розбавлених» дуже невеликим числом представників бізнесу та директорату. Можна відзначити присутність у штабах значного числа представників регіональних підрозділів «Безсмертного полку», різних патріотичних організацій, ветеранів. Серед перших призначених 258 довірених осіб було 28 ректорів вузів і 18 головних лікарів.

Дані довірені особи, як правило, мали вузько спеціалізовану популярність, і такий підбір формальних керівників кампанії В. Путіна в регіонах міг бути ознакою двох речей. Перше – прагненням продемонструвати «народність» і «надпартійність» кандидата. Друге – оскільки основним голосуючим електоратом є працівники «бюджетної» сфери, люди старшого віку, відповідно, довірені особи уособлювали найбільш стабільно голосуючі і при цьому підтримуючі владу групи виборців, що мало посприяти їх додатковій електоральній мобілізації.

Експерти КГІ зауважують, що у виборчій кампанії В. Путіна офіційні передвиборчі штаби відігравали роль не організаційну (вони не організували висування, збір підписів, не виробляли власної агітаційної продукції і не організували її поширення), а скоріше виконували функції публічних громадських приймалень (збір прохань і побажань кандидату) та медійної присутності. Реальну організаційну роботу здійснювали виконкоми регіональних відділень партії «Єдина Росія» і Загальноросійського Народного Фронту, представники яких були присутні в публічних

³⁵ Ядуха В. Семнадцать штабов Путина. 22.12.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://primechaniya.ru/home/news/dekabr_2017/semnadcat_shtabov_putina/

передвиборних штабах кандидата, зазвичай, або в якості співголів, або їх заступників³⁶.

Узагальнюючи, відзначимо, що В. Путіну вдалося створити дуже ефективну систему політичного контролю, яка включає? з одного боку, конгломерат ініціатив щодо стимулювання явки виборців, а з іншого – технології адміністративного примусу до голосування.

3. Форми і методи контролю внутрішньополітичної ситуації в РФ

Контроль публічної політики

Монополізація політичного поля в Росії досягла критичних значень ще на попередніх парламентських виборах. Провладна партія «Єдина Росія» на парламентських виборах 2017 р. здобула конституційну більшість мандатів (339), що дозволяє Кремлю взяти під контроль не лише парламент, але й публічну політику як таку. Особливістю нинішнього етапу консолідації режиму є фактичне витіснення опозиції Путіну за межі системної політики.

Відзначимо, що традиції російської парламентської опозиції були майже повністю перервані ще починаючи з четвертого скликання Державної Думи РФ (2003-2007 рр.), коли до парламенту не потрапили «Яблоко» та СПС. Наступні опозиційні виступи в парламенті носили спорадичний та несистемний характер. Минуле шосте скликання Державної Думи РФ практично одногосно підтримувало принципіві для Кремля рішення, що вказує на завершення творення В. Путіним необхідної йому парламентської конфігурації, де опозиція відіграє суто декоративну роль.

Формально, у політичній системі РФ існує два типи опозиції – системна та позасистемна. До системної найчастіше відносять усі парламентські партії (КПРФ, ЛДПР, «Справедлива Росія»), окрім правлячої «Єдиної Росії», та низку позапарламентських партій, які мають тісні стосунки із владою та використовуються нею, зазвичай, під час виборчих кампаній у якості спойлерів для коригування електоральних уподобань в необхідному напрямку. Попри формальну незалежність, партії, які відносяться до системної опозиції, є майже повністю керованими з Адміністрації

³⁶ Особенности состава региональных избирательных штабов кандидатов в Президенты РФ на выборах 18.03.2018 года, предвыборная агитация на первом этапе кампании [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://komitetgi.ru/service/%D0%9A%D0%93%D0%98%20%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%20%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B1%D1%8B%20%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%20%D0%9A%D1%8B%D0%BD%D0%B5%D0%B2.pdf>

Президента РФ й конкурують, в основному, поміж собою за право здійснювати ініційовані владою доручення. Основною функцією, яку здійснює системна опозиція, є імітація багатопартійності та плюралізму в політичному просторі РФ.

Виконувати це завдання системній опозиції з кожним виборчим циклом стає все складніше. Їх представництво в органах управління державою знижується, а представники системних партій отримують усе меншу підтримку на президентських виборах. Для КПРФ, наприклад, президентські вибори у 2018 р. виявилися найгіршими за останні роки. Так, кандидат від комуністів Павло Грудінін набрав 11,77 % голосів виборців³⁷. На виборах 2008 р. Геннадій Зюганов здобув – 17,72 %, у 2012 р. – 17,18 % голосів виборців³⁸. Лідер ЛДПР Жириновський також демонструє негативну динаміку участі у президентських виборах. У 2008 р. він отримав 9,35 %, у 2012 – 6,22 %, у 2018 – 5,65 % голосів виборців.

На виборах президента 2018 р. лише вказані дві парламентські партії (КПРФ та ЛДПР) висунули свого представника на вищий пост у державі. В. Путін ішов на вибори, як самовисуванець. Таке рішення було обумовлено бажанням відсторонитися від негативу, який акумулює партія «Єдина Росія», а також прагненням позиціонувати себе як народного надпартійного лідера.

Тотальна контрольованість виборчого процесу не гарантує стабільної виборчої кампанії, особливо при імітації її демократичного та конкурентного характеру. За таких умов неминучі ексцеси. Зокрема, на певному етапі передвиборчого процесу безпрецедентній інформаційній атаці був підданий кандидат від КПРФ П. Грудінін.³⁹ Це було особливо дивно, враховуючи «ліцензовану» Кремлем участь цього раніше маловідомого політика у виборах. Вочевидь, узгодженим між КПРФ і Адміністрацією Президента сценарієм передбачалася його перемога над кандидатом від ЛДПР, що було б проблематично за участі Г. Зюганова. Водночас нова політична фігура дозволяла Кремлю підігріти громадський інтерес до виборів, створюючи враження їх змагальності.

Проте в ході кампанії стало зрозуміло, що привабливий для виборця образ кандидата Грудініна формується як цілком життєздатна альтернатива нинішній владі: патріотизм без крайніх форм націоналізму і характерної архаїчності КПРФ, демократичність у спілкуванні, ліві погляди у

³⁷ Состоялось 152-е заседание Центральной избирательной комиссии Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cikrf.ru/news/cec/39433/>

³⁸ Грудинин показал худший для КПРФ результат на выборах президента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ru/politics/19/03/2018/5aaf528d9a7947073f01bc21>

³⁹ Все против Грудинина [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.nowayagazeta.ru/articles/2018/01/24/75252-vse-protiv-grudinina>

підприємстві, налаштованість проти клептократії тощо.⁴⁰ Та й сам факт появи політика, котрий може протягом досить короткого часу набути популярності в масах, став тривожним сигналом для режиму. Реакція була досить нервовою, але згодом кампанія Грудініна увійшла в технологічне річище, приводом для чого став уже звичний для російської політики юридичний інструмент.

5 березня 2018 р. член ЦВК Олександр Кинев заявив, що, за даними Федеральної податкової служби та швейцарських уповноважених органів, у П. Грудініна виявлено 11 незадекларованих рахунків в Швейцарії, що є безумовною підставою для зняття кандидата з виборів, але це питання має вирішити Верховний суд РФ⁴¹. Вже 7 березня заступник Голови ЦВК РФ Микола Булаєв повідомив, що ЦВК РФ в подальшому керуватиметься заявою кандидата від 8 січня 2018 р., а не виявленим недотриманням закону⁴². При цьому ЦВК порушив ст. 35 п. 11 (3-1) Закону про вибори Президента РФ⁴³, що було, з одного боку, підставою для визнання виборів нелегітимними, а з іншого – неправомірна позиція ЦВК вказує на існування подвійних стандартів, які застосовуються до системних опозиціонерів та до позасистемних. Адже порушення Олексієм Навальним ст. 3 п. 5-2 Закону про вибори Президента РФ не дозволило йому взяти участь у виборах.

Відмова ЦВК РФ від зняття з президентської виборчої кампанії П. Грудініна через виявлені в ході виборчої кампанії порушення трактувалася багатьма аналітиками як черговий доказ панування принципу політичної доцільності. «Незручний» кандидат Грудінін став знову корисним владі, як тільки повернувся у підготовлене для нього амплуа спаринг-партнера з кандидатом від ЛДПР і засвідчив тим самим наявність хоч якихось ідеологічних партій у РФ⁴⁴.

Симуляція політичного процесу в Росії сьогодні виглядає як усвідомлена стратегія, мета якої – підміна реальної політичної діяльності і виборів як її найважливішої складової. Усі кандидати, залучені у президентські виборчі перегони були узгоджені із Адміністрацією президента та ухилялися від персональної критики В. Путіна. У підсумку, жоден з ліберальних кандидатів (Ксенія Собчак – 1,68 %, Григорій Явлінський – 1,05 %) не наблизився до

⁴⁰ Как выборы-2018 сообщили нам о старом страхе путинского Кремля [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mbk.media/sences/kak-vyboru-2018-soobshhili/>

⁴¹ Налоговая служба Швейцарии сообщила об 11 счетах Грудинина, в том числе в золоте [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tass.ru/politika/5008811>

⁴² Состоялось 147-е заседание Центральной избирательной комиссии Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cikrf.ru/news/cec/39289/>

⁴³ Федеральный Закон о выборах Президента Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&link_id=0&nd=102079674

⁴⁴ Сергей Пархоменко. Суть событий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://echo.msk.ru/programs/sut/2161730-echo/>

результату у 7,98 %, який у 2012-му році отримав на виборах бізнесмен Михайло Прохоров. Експерти вважають, що участь, наприклад, К. Собчак у виборах з одного боку, знівелювала потенційний протест, знизила його енергію, а з іншого, дозволить владі ігнорувати ліберальний тренд через занадто незначну питому вагу їх електоральної підтримки^{45,46}

Єдиним опозиційним чинником у політичному просторі Російської Федерації в період проведення виборів 2018 року залишалася діяльність Олексія Навального. Вона була спрямована на протидію режиму в контексті досягнення його головної мети – забезпечення легітимності Путіна та безпроблемного транзиту влади. Таким чином, незважаючи на відсутність статусу кандидата у президенти РФ, Навальний був єдиним російським політиком, що вів власну президентську кампанію, викриваючи вади путінського режиму та маючи на меті власний прихід до влади.

Аналіз передвиборчої кампанії О. Навального засвідчує безпрецедентність цього явища в політичній історії РФ. Вперше це була передвиборча кампанія, розпочата більше, ніж за рік до дати волевиявлення, у ній використовувалися масштабні протестні виступи, а також для неї була створена федеральна виборча інфраструктура за пожертвувані кошти.

Висунення О. Навального на пост президента РФ, в цілому, було підтримано ліберально-демократичним співтовариством^{47,48,49}. Його підтримали відомі політики, лідери громадських рухів, представники мистецтва та культури, що легітимізувало право О. Навального на президентські амбіції. Недопущення його до виборів позбавило можливості опозиційно налаштованих громадян РФ мати власного кандидата на виборах президента.

У передвиборчій політичній програмі, інтерв'ю та виступах О. Навальний виступав з різкою критикою путінського режиму. В якості основних драйверів кампанії опозиційний політик використовував антикорупційні розслідування та протестні виступи своїх прибічників, які виявилися найбільшими за поширенням у новітній історії РФ.

Так, найбільш резонансним розслідуванням Фонду боротьби з корупцією (ФБК) О. Навального у 2017 р. стало дослідження «Он вам не Димон» щодо низки взаємопов'язаних між собою організацій, серед яких домінують

⁴⁵ Виктор Шендерович. Особое мнение. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://echo.msk.ru/programs/personalno/2169864-echo/>

⁴⁶ Путин 4. Что ждать? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://echo.msk.ru/programs/albac/2167370-echo/>

⁴⁷ В оппозиции поддержали планы Навального баллотироваться в президенты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/politics/13/12/2016/58501a609a79470e62816f9f>

⁴⁸ Навальный выступил против федеральной программы десоветизации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/politics/12/02/2017/58a04f339a79471b325d9cb8>

⁴⁹ Видеообращения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://2018.navalny.com/videos/>

благодійні фонди, так чи інакше пов'язані з однокурсниками, родичами або довіреними особами прем'єр-міністра РФ Д. Мєдведева. До оперативного керування цих фондів входять величезні маєтки, сільськогосподарські латифундії в РФ і за її межами, елітні яхти та інше. У розвідці вказується, що кошти, на які була придбана та утримується вказана власність (близько 70 млрд. руб.), були подаровані фондам низкою сировинних олігархів⁵⁰. Станом на 1 квітня 2018 р. відео розслідування переглянуло майже 27 млн користувачів Youtube⁵¹.

Інші антикорупційні розслідування під час виборчої кампанії стосувалися найближчого оточення В. Путіна: А. Сердюкова⁵², Д. Рогозина⁵³, В. Золотова⁵⁴, Д. Пєскова⁵⁵, І. Шувалова^{56,57,58}, Ю. Чайки⁵⁹, І. Сечіна⁶⁰ та ін.^{61,62}

Антикорупційні розслідування О. Навального стали каталізатором протестного збурення. Так, 26 березня 2017 р. на мітинги по всій країні вийшли, за деякими оцінками, до 60 тис. людей у 82 містах. Найбільше протестувальників було зафіксовано в Москві (від 8 тис. до 25 тис. осіб), Санкт-Петербурзі (близько 10 тис.), Єкатеринбурзі (більше 1 тис. чол.), Новосибірську (1,5 – 3 тис. чол.)⁶³. Цей протест характеризувався: значною кількістю учасників, рекордною залученістю міст, превалюванням молоді, жорсткою реакцією влади (тільки у Москві силові структури затримали більше 1000 чол.⁶⁴). О. Навальний став політиком федерального рівня та

⁵⁰ Он вам не Димон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://navalny.com/p/5255/#cut>

⁵¹ Он вам не Димон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=qrwk7_GF9g&feature=youtu.be

⁵² Как Сердюков с Пузиковым мебельный бизнес пилили [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fbk.info/investigations/post/182/>

⁵³ Расследование про Рогозина: должности на окоп поменять не вышло, пришлось менять квартиры [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fbk.info/investigations/post/195/>

⁵⁴ Штрихи к портрету гвардейца Путина: имущество на 663 млн. рублей, дача Микояна и кинофильмы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fbk.info/investigations/post/200/>

⁵⁵ Золотой ребёнок бриллиантового папы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://navalny.com/p/5501/>

⁵⁶ Вице-премьер правительства России купил себе Rolls-Royce Phantom [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fbk.info/investigations/post/213/>

⁵⁷ Царь-квартира Игоря Шувалова стоит как 600 обычных квартир, над которыми он смеялся [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fbk.info/investigations/post/230/>

⁵⁸ «Моей собаке некомфортно в бизнес-классе». Новое расследование и мини-фильм от ФБК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fbk.info/investigations/post/233/>

⁵⁹ Знакомьтесь, сыновья генпрокурора — ЛСДУЗ и ЙФЯУ9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fbk.info/investigations/post/215/>

⁶⁰ Давайте нарушим судебные запреты и передадим привет Игорю Ивановичу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fbk.info/investigations/post/255/>

⁶¹ Оборона реки от кремлевских захватчиков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fbk.info/investigations/post/262/>

⁶² ФБК обвини бизнесмена Пригожина в создании картеля на 23 млрд. руб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/politics/19/05/2017/591edf1a9a794719373440ac>

⁶³ Кремль на развилке: каковы последствия протестных акций по всей России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/politics/26/03/2017/58d7c6f39a7947448a1a3f45?from=subject>

⁶⁴ Правозащитники сообщают: количество задержанных по итогам вчерашней акции протеста в Москве превысило 1000 человек [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://echo.msk.ru/news/1951720-echo.html>

єдиним, хто може зібрати одночасні політичні мітинги в десятках міст країни без залучення адміністративного ресурсу.

12 червня 2017 р. під час святкування Дня Росії ФБК О. Навального організував ще більш масштабні протестні акції із загальним антикорупційним порядком денним. За підрахунками організаторів, в цілому, вони зібрали до 150 тис. чоловік у 187 містах РФ. У містах-мільйонниках акції зібрали в середньому по 3 тис. чоловік, в обласних центрах – по 1 тис., в Москві і Санкт-Петербурзі кількість учасників була в діапазоні від 5 тис. до 10 тис.⁶⁵ В Москві поліцією було затримано 866 протестуючих та ще понад 500 осіб в Санкт-Петербурзі⁶⁶⁶⁷.

Створена О. Навальним передвиборча інфраструктура, використання новітніх технологій щодо збору коштів та поширення інформації, на сьогоднішній день, є найбільш успішним зразком політичної діяльності в несприятливих умовах Російської Федерації. Станом на 1 грудня 2017 р. О. Навальному вдалося: відкрити 80 регіональних штабів, у яких працювало більше 350 співробітників; залучити до співпраці 184 тис. волонтерів; зібрати більше 232 млн. руб. пожертв⁶⁸. Окрім того, на початок грудня 2017 р. більше 668 тис. чоловік погодилися поставити свій підпис за висунення О. Навального кандидатом в президенти РФ.

Досвід проведення виборчої кампанії О. Навального свідчить, що вертикаль влади в РФ починає придушувати будь-яку помірковану політичну активність, як тільки відчуває хоча б найменшу загрозу. По всій країні відбулися масові затримання протестуючих в акціях О. Навального, зафіксовано системну роботу щодо блокування роботи передвиборчих штабів, вилучення агітаційних матеріалів, переслідування волонтерів. Сам О. Навальний був неодноразово фізично атакований, піддавався адміністративним арештам, юридичним переслідуванням.

Політика Кремля по відношенню до Навального продовжує бути амбівалентною. З одного боку, влада побоюється виводити такого небезпечного конкурента на реальний політичний трек, з іншого боку - вона не проти скористатися феноменом Навального для вимірювання і контролю протестних настроїв у суспільстві, а також для регулювання внутрішніх конфліктів у середовищі путінської еліти. Не виключено, що Кремль

⁶⁵ ОМОН и реконструкторы: как прошли акции сторонников Навального [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ru/politics/13/06/2017/593e2f389a7947800c2f33db?from=center_1

⁶⁶ «Требуем ответов»: список задержанных в Москве 12 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ovdinfo.org/articles/2017/06/12/trebuem-otvetov-spisok-zaderzhannyh-v-moskve-12-iyunya>

⁶⁷ «Уточку-то за что? Она против Путина ничего не кричала» На протестной акции в Петербурге задержаны более 500 человек. Репортаж «Медузы» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://meduza.io/feature/2017/06/12/utochku-to-za-chto-ona-protiv-putina-nichego-ne-krichala>

⁶⁸ Финансы кампании по состоянию на 30 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.leonidvolkov.ru/p/251/>

розглядає Навального як «запасний варіант» на випадок кризи і резервує йому лідерські позиції в обмін на гарантії власної безпеки і збереження активів.

Хроніка подій навколо політичної активності Навального підтверджує такі припущення.

На самому початку активної фази виборчого процесу влада досить рішучими заходами заблокувала участь Навального і його структур в реальній політиці. 19 січня Конституційний суд РФ відмовив О. Навальному в розгляді скарги на зміст закону про вибори президента РФ в частині вимог до власника пасивного виборчого права. Одночасно влада провела масштабну зачистку організаційної структури руху Навального. Зокрема, Міщанський суд Москви ліквідував фонд «П'ята пора року», яким фінансувалися передвиборні штаби Навального, і в цей же день Альфа-банк заарештував рахунки фонду. У багатьох містах були проведені обшуки в штабах руху (Санкт-Петербург, Псков, Калуга, Вологда, Владивосток.).

У відповідь Навальний організував акцію бойкоту виборів «Страйк виборців». За даними організаторів, 28 січня мітинги його прихильників пройшли в 118 містах країни, і в багатьох випадках не були узгоджені з місцевою владою. Поліція ж нарахувала всього 3,5 тис. учасників в 46 регіонах РФ. 340 осіб було затримано, в тому числі, сам Навальний і його соратники М.Ляскін і С.Бойко. З московських офісів руху була залучена вся комп'ютерна техніка.

Важко судити, яким чином заклик Навального до бойкоту виборів вплинув на реальну явку виборців, однак цілком очевидно, що зусилля влади підвищити цей показник усіма наявними засобами були цілком успішними. У всякому разі, значна частина жителів великих міст, в т.ч. Москви, в силу тих чи інших причин, вирішили не брати участь у «вотумі довіри» Путіну. І, незважаючи на величезну різницю в інституційній спроможності влади і структур Навального, продемонстровану на початку 2018 року, ресурс для стрімкого зростання впливу у останнього все ж є.

Президентська кампанія О. Навального збурила хвилю сумнівів та недовіри до влади, стала для неї небезпечною. Це зумовило потужну репресивну реакцію з боку усього державного апарату та вилилося у недопуск О. Навального до виборів⁶⁹. Трансформація виборчої кампанії у кампанію по бойкоту виборів не принесла відчутних результатів, але сприяла зниженню легітимності виборчого процесу, а, відтак, поставила під сумнів і статус переможця президентських перегонів.

⁶⁹ Определение Конституционного суда Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://doc.ksrf.ru/decision/KSRFDecision310695.pdf>

Позбавлення позасистемної опозиції рівної участі у виборчому процесі опосередковано обґрунтовується владою тим, що її власна підтримка населенням в середньому сягає 80 %, тоді як опозиції – всього 3-5 %. Саме тому, мовляв, у влади є мандат від народу, щоб здійснювати волюнтаристську політику. Насправді, на думку політологів, 80 % владної підтримки ефемерні. Багато в чому високі рейтинги пояснюються тим, що населення не бачить альтернативи. Як тільки оголошується, що новим керівником буде Х, тут же його рейтинг злітає до 70 % (наприклад, рейтинг С. Собяніна), а рейтинг попередника падає до нуля (Ю. Лужков)⁷⁰. При цьому в опозиції фактично відрізані канали комунікації з більшістю населення, щоб хоча б спробувати донести свою, альтернативну точку зору.

Штучне обмеження доступу опозиції до масового виборця впроваджене не тільки традиційними ЗМІ, які висвітлюють необхідний владі порядок денний. Останнім часом фіксується все більше фактів обмеження можливостей опозиції агітувати через Інтернет. Звідси блокування сайтів, посадки за «репости», «твіти» та «ревіти», а також накручування «дізлайків» в Youtube. Але головною проблемою є те, що Інтернет, як канал агітації ефективно працює тільки на відносно молоду аудиторію.

Для більшості людей старших за 40-45 років Інтернет є не головним, а другорядним джерелом інформації. Основними залишаються газети і телебачення. Експерти підраховали, що доросле населення Росії складає: 43,4 млн. чоловік у віці від 20 до 39 років, 40,6 млн – від 40 до 59 років, і старші 60-ти років – 30,5 млн чоловік. Відтак, опозиція має ефективний канал доступу тільки до 38 % виборців. Якщо врахувати, що відсоток участі у виборах серед молоді зазвичай істотно нижчий, ніж серед людей старшого віку, то у опозиції є ефективний доступ тільки до 25 % потенційних виборців. Навіть якщо опозиція зможе здійснити дуже переконливу агітацію в Інтернеті, зумівши схилити на свій бік, наприклад, 60 % аудиторії (що дуже багато), це дасть результат на виборах лише в межах 15 %⁷¹.

Ймовірно, відсторонення О. Навального від участі в президентських виборах у 2018 р. детермінувалося й наведеними розрахунками, адже на виборах мера Москви у 2013 р. він набрав більше 27 % голосів виборців, що означає, що він не тільки вийшов за межі активної меншості у 3-5 %, але й зміг вийти за межі аудиторії, яка основну інформацію отримує з Інтернету.

Вилучення з президентської кампанії незалежних кандидатів знизило непідконтрольну владі явку, що, відповідно, збільшило загальний результат

⁷⁰ Одобряете ли вы деятельность своего начальника? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mmironov.livejournal.com/37101.html>

⁷¹ Владимир Владимирович, почему вы меня боитесь? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://echo.msk.ru/blog/mmironov/2152126-echo/>

В. Путіна. На думку експертів, його приголомшлива перевага над конкурентами мала сформувати враження, що президент не просто сильніший від інших кандидатів, а що він є уособленням прагнення абсолютної більшості нації. Відповідні почуття демотивують бізнес підтримувати опозицію, а у останньої виникає депресія⁷².

Соціологи підтверджують тезу про деморалізацію не тільки незалежних політиків, а й опозиційного виборця. В їх середовищі фіксується панування відчуття роз'єднаності, що породжує загальний песимізм. Водночас, серед протестного електорату є поширеною думка про необхідність об'єднання опозиції⁷³.

Наразі перманентні спроби позасистемної опозиції об'єднатися носять переважно тактичний характер та не демонструють потенціалу розвитку. Так, у вересні 2017 р. на муніципальних виборах у Москві об'єднаним демократам від ПАРНАС, ПП «Яблоко», громадського руху «Солидарность» та ін. вдалося здобути 13,3 % (або 200 мандатів) від усієї сукупності мандатів муніципальних (районів у місті) депутатів⁷⁴. Кандидати, які виступали за підтримки команди Д. Гудкова і «Яблока», отримали більшість у 17 районах столиці; ще в 29 районах кандидати взяли «блок-пакет» (третина місць)⁷⁵. Всього у Москві було обрано 266 незалежних кандидатів, які отримали місця в муніципальних зборах у 62 районах, сформувавши друге за чисельністю політичне об'єднання після «Єдиної Росії». Втім, вибори президента РФ у 2018 р. показали відсутність синергетичного ефекту від подібних ситуативних союзів. Опозиційні ліберальні кандидати посіли в Москві лише четверте (К. Собчак) та п'яте (Г. Явлінський) місця та отримали підтримку у 4,08 % та 3,17 % виборців відповідно⁷⁶.

Ймовірно, саме муніципальний рівень представництва був визначений Кремлем як єдиний можливий для діяльності опозиції. Відсутність на цьому рівні суттєвих ресурсів та обмеженість електоральної бази не створюють загроз режимові, але демонструють наявність опозиції у владі.

Експерти відзначають, що в найближчій перспективі партійну систему в РФ очікує переформатування. З політичної сцени поступово підуть старі

⁷² Кирилл Рогов. Особое мнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://echo.msk.ru/blog/partofair/2148464-echo>

⁷³ Выйти из депрессии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intersectionproject.eu/ru/article/society/vyuti-iz-depressii>

⁷⁴ Выборы в Москве оказались успешными для оппозиции. Ведомости (11.09.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2017/09/11/733224-oppozitsiya-bolshinstvo>

⁷⁵ 266 независимых кандидатов победили на муниципальных выборах в Москве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.novayagazeta.ru/news/2017/09/11/135182-266-nezavisimyh-kandidatov-pobedili-na-munitsipalnyh-vyborah-v-moskve>

⁷⁶ Поддержка Путина в Москве за шесть лет выросла в полтора раза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mir24.tv/news/16296652/podderzhka-putina-v-moskve-za-shest-let-vyroslo-v-poltora-raza>

системні опозиційні лідери (В. Жириновський, Г. Зюганов) через природні причини (вік) та неспроможність ефективно виконувати, навіть, імітаційну функцію⁷⁷. Їх наступники продовжуватимуть діяльність у фарватері кремлівської політики.

Г. Явлінський також, ймовірно, поступитися лідерством більш молодому політику з огляду на серію електоральних поразок та викликану цим розчарованість прихильників партії «Яблоко». Перспективи партії будуть залежати від спроможності до об'єднання позицій із іншими акторами на ліберальному фланзі.

Вважається, що К. Собчак, яка випередила на президентських виборах Г. Явлінського, почне перетягувати на себе радикальний ліберальний електорат, а у її спільного з экс-депутатом Держдуми Дмитром Гудковим проекту «Партия перемен»⁷⁸ є потенціал, який матиме перспективи у великих містах. Оглядачі вважають, що Кремль зацікавлений у створенні подібних партій, бо це дозволить йому здійснювати контроль над ліберальним середовищем⁷⁹.

Найбільшою інтригою залишається формування нової стратегії розбудови О. Навальним власного політичного проекту. Намічену публічно у 2016 р. мету – взяти участь у президентських виборах через протидію влади виконати не вдалося. Водночас політик здобув образ єдиного справжнього опозиціонера, який не йде на колаборацію із владою. Режим демонстративно заважає О. Навальному розвивати створений ним політичний рух через силовий тиск та юридичну обструкцію. Передусім, це стосується фактичної заборони на створення політичної партії. Багаторазові спроби О. Навального зареєструвати в Міністерстві Юстиції РФ «Партию прогресса» були безуспішними. Більше того, 22 березня 2018 р. Мін'юст схвалив перейменування партії політтехнолога Андрія Богданова «Гражданская позиция» в «Партию прогресса», й тепер О. Навальний не зможе зареєструвати партію з такою ж назвою⁸⁰.

В інтерв'ю з журналісткою NBC News Меган Келлі В. Путін заявив про готовність співпрацювати з російською опозицією, але для цього у людей (О. Навального) повинна бути ясна, чітка програма дій, спрямованих на розвиток країни в сучасних умовах. У цьому контексті він також додав, що

⁷⁷ Путин 4. Что ждать? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://echo.msk.ru/programs/albac/2167370-echo/>

⁷⁸ Гудков сообщил о создании партии вместе с Собчак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://snob.ru/selected/entry/135257>

⁷⁹ «Безусловный карт-бланш»: что значат итоги выборов для Путина и оппозиции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ru/politics/19/03/2018/5aae9ca49a794739b02918a0>

⁸⁰ Минюст зарегистрировал «двойника» партии Навального [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ru/politics/22/03/2018/5ab36c6f9a79477c15478531>

«помилувати можна будь-яку людину, якщо він цього заслуговує»⁸¹. Таким чином, ймовірно, В. Путін дав зрозуміти, що якщо О. Навальний стане системним опозиціонером, він зможе претендувати на переваги у стосунках із державою.

На даний час опозиційний проект О. Навального перебуває на роздоріжжі. Від обрання вектору його розвитку та потенціалу проникнення сформульованих ідей в маси залежатиме якість публічної політики в РФ. Залишаючись фактично єдиним лідером протестно орієнтованих громадян, О. Навальний став уособленням надії на формування конкурентних політичних інститутів та руйнування існуючої імітаційної псевдопартійної системи.

Контроль над представницькою владою

Прийнята на всенародному голосуванні Конституція 1993 р. створила інституційне й нормативно-правове підґрунтя для утвердження сучасної політичної системи Росії – демократичної за формою, але авторитарної по суті.

Закріплення в основному законі «суперпрезидентської республіки», – із широкими владними повноваженнями російського президента, дозволило В.Путіну фактично сформувати моноцентричну модель влади, повністю нівелюючи при цьому принцип поділу державної влади в Російській Федерації. Конституційні положення, наділяючи Президента РФ повноваженнями щодо забезпечення злагодженого функціонування та взаємодії органів державної влади (ч. 2 ст. 80 Конституції РФ), вирішення суперечностей між органами державної влади Російської Федерації та органами державної влади суб'єктів Російської Федерації, між органами державної влади суб'єктів Російської Федерації (ч. 1 ст. 85 Конституції РФ), дозволяють російському президенту забезпечувати «ручний» режим функціонування законодавчої та судової гілок влади.

Керованість парламенту з боку Кремля також досягається за допомогою утвердженої протягом попередніх років гегемоністської партійної системи та сформованої «партії влади». Зокрема, після парламентських виборів у 2016 р. «Єдина Росія», отримавши конституційну більшість у Держдумі, постала фактично представником виконавчої влади у парламенті та втілювачем кремлівських законодавчих ініціатив. За роки президентства

⁸¹ Путин заявил о готовности сотрудничать с российской оппозицией [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ru/politics/10/03/2018/5aa3891d9a79470dd41732fa>

В. Путін лише тричі відхилив законопроекти, прийняті Державною думою та схвалених Радою Федерації (у 2005, 2012 та 2016 рр.)⁸². Крім того, законодавче регламентування⁸³ порядку формування верхньої палати російського парламенту встановлює «контрольованість» процесу формування складу Ради Федерації та посилює відносно останньої владу президентських структур. Це сприяє нівелюванню інституту парламентаризму як демократичного механізму правотворчості зокрема й ліквідації системи поділу влади загалом.

Водночас, починаючи з 2016 р., відбувається деяке корегування діяльності російського парламенту та режиму його функціонування у системі влади. Визначальною в цьому контексті є діяльність В'ячеслава Володіна, що є одним з архітекторів сучасної політичної системи РФ. Після обрання у жовтні 2016 р. головою нижньої палати російського парламенту Володін зосередився на вирішенні наступних завдань: підвищення якості законопроектної роботи та ефективності представницьких функцій парламенту, посилення парламентського контролю⁸⁴.

Зусилля нового керівництва були спрямовані, зокрема, на посилення внутрішньої дисципліни в Державній думі РФ та встановлення спікером системи контролю над фракціями та депутатами. Зокрема, у регламент Держдуми внесено поправки про заборону голосування за дорученням, фінансову відповідальність депутатів за невідвідування пленарних засідань⁸⁵, модифікування процедури прийняття законопроектів і впровадження формату відкритих слухань⁸⁶.

Створення у вересні 2017 р. комітету Держдуми РФ з питань контролю та регламенту⁸⁷ (здійснює парламентський та громадський контроль, стежить за виконанням рішень Держдуми⁸⁸) забезпечує управління всім депутатським

⁸² Путин отклонил принятый Госдумой закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/russian/news-38463222>.

⁸³ Представником від законодавчого (представницького) органу влади суб'єкта РФ може бути лише депутат цього органу, а представником від виконавчого органу має бути заздалегідь визначена кандидатура (кандидат на посаду керівника регіону подає до виборчої комісії три кандидатури, одна з яких у разі його обрання, і буде наділена повноваженнями сенатора): Федеральний закон № 229-ФЗ від 2012 р., Федеральний закон № 30-ФЗ від 2013 р.

⁸⁴ Как меняется Госдума при Володине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rosbalt.ru/blogs/2016/11/06/1564639.html>.

⁸⁵ Депутаты рассказали, что повысило авторитет Госдумы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ria.ru/politics/20161219/1483986851.html>.

⁸⁶ Разбор завалов и новый стиль работы — Госдума завершила весеннюю сессию [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://life.ru/t/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/1028892/razbor_z_avalov_i_novyi_stil_raboty_-_ghosduma_zaviershila_viesniuiu_siessiu.

⁸⁷ Николай Панков поддержал создание комитета по контролю и регламенту Госдумы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.saratov.kp.ru/online/news/2877183/>.

⁸⁸ Новый комитет по контролю и регламенту создадут в Государственной Думе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sm-news.ru/news/politika-regiony/novyy-komitet-po-kontrolyu-i-reglamentu-sozdatut-v-gosudarstvennoy-dume/>.

корпусом, а не лише «єдиноросами», а також дозволяє спікеру В. Володіну вибудувати систему контролю за роботою всіх фракцій та окремих депутатів»⁸⁹ й Держдуму в форматі «під себе».

Спроба В. Володіна поширити свій контроль також на виконавчу владу, що стала елементом внутрішньої елітної боротьби, поки що не увінчалась успіхом⁹⁰. Депутатами був внесений законопроект, що передбачав зобов'язання уряду забезпечувати підготовку підзаконних актів до прийняття закону⁹¹, однак за результатами зустрічі В. Володіна та Д. Медведєва така законодавча ініціатива обмежилась лише поправками у регламент⁹²: третє читання законопроектів, які потребують прийняття підзаконних актів, буде призначатися лише після надходження в Думу від уряду інформації, яка «містить докладний виклад основних нормативних приписів та строки прийняття зазначених нормативних правових актів»⁹³.

Планується в Росії також підвищення статусу членів Федеральних Зборів. Відповідна законодавча ініціатива запропонована Вячеславом Володіним спільно з головою Ради Федерації Валентиною Матвієнко та передбачає підвищення статусу депутатів і сенаторів при взаємодії з федеральними, регіональними та муніципальними чиновниками⁹⁴. Зокрема, пропонується наділити законодавчі (представницькі) органи державної влади суб'єктів РФ повноваженнями заслуховувати на своїх засіданнях керівників територіальних підрозділів федеральних органів виконавчої влади в регіоні про результати їхньої роботи; чиновники всіх рівнів зобов'язані в межах своєї компетенції забезпечувати депутатам Держдуми і сенаторам умови для здійснення їх конституційних повноважень; право парламентаріїв в першочерговому порядку бути прийнятими посадовими особами, що «необхідне для здійснення їх повноважень»⁹⁵.

По суті, дана ініціатива є продовженням курсу В. Володіна на посилення законодавчої гілки влади та побудову своєї рідної владної вертикалі

⁸⁹ Вячеслав Володин берет под контроль парламентскую оппозицию [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sobesednik.ru/politika/vyacheslav-volodin-beret-pod-kontrol-parlamentskuyu-oppoziciyu>.

⁹⁰ Пресса России: Дума повышает свой статус или статус Володина? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/russian/features-38400545>.

⁹¹ Госдума ищет себе новое место в системе власти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/12/22/670720-gosduma-ischet-mesto>.

⁹² Вячеслав Володин рассказал о завершении борьбы за депутатскую дисциплину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ru/politics/31/05/2017/592e75839a7947aabdc00f0f>.

⁹³ Постановление ГД ФС РФ от 21.12.2016 N 593-7 ГД "О внесении изменений в статью 125 Регламента Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации" [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=EXP;n=676142;dst=100005#05446890193811931>.

⁹⁴ Госдума повышает статус парламентариев при взаимодействии с чиновниками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tass.ru/politika/4342510>.

⁹⁵ Вся власть советам. Матвиенко и Володин повышают статус парламентариев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gazeta.ru/politics/2017/05/02_a_10653575.shtml.

представництвах органів – від Центру до регіонів. Водночас, якщо раніше йшлося про налагодження дисципліни в парламенті, то тепер робота по «наведенню порядку» вийшла за його межі – у кабінети чиновників різних рівнів і регіональні органи виконавчої влади).

Підвищується роль парламенту РФ і в безпековій сфері. У червні 2017 р. Рада Федерації Федеральних Зборів РФ створила тимчасову комісію із захисту державного суверенітету та запобігання втручання у внутрішні справи Росії⁹⁶, до сфери відання якої належить: збір та аналіз інформації про стан російського законодавства та правореалізаційну практику в сфері захисту державного суверенітету і запобігання втручання у внутрішні справи країни; підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері; відстеження діяльності «іноземних держав, міждержавних об'єднань та міжнародних організацій, спрямованих на здійснення втручання у політичну, економічну, культурну, гуманітарну сфери діяльності в РФ»; вивчення стану міжнародного права в галузі запобігання втручання у внутрішні справи держав⁹⁷.

Варто також зауважити, що створення даної комісії є спробою симетричної реакції на події у США та заяви Президента РФ Володимира Путіна про втручання західних держав у внутрішні справи Росії⁹⁸. Зокрема, у США конгресмен від штату Массачусетс Джозеф Кеннеді відповідним законопроектом⁹⁹ запропонував створити Національний центр реагування на загрози з боку Росії, який буде відповідати за синхронізацію та аналіз інформації про РФ, що надходить від розвідувальних служб, а також по дипломатичних каналах і від правоохоронних органів¹⁰⁰.

До певної міри, активність команди В. Володіна покликана компенсувати послаблення її позицій в загальній конструкції путінського режиму. Наслідком відставки Володіна з Адміністрації Президента РФ стало посилення політичної ролі першого заступника керівника Адміністрації Президента РФ С.Кірієнка та секретаря Генеральної ради партії «Єдина Росія» Андрія Турчака. Їхні зусилля спрямовані, зокрема, на ребрендинг партії та оновлення ідеологічної основи її функціонування, та мають на меті

⁹⁶ В комиссию по борьбе со вмешательством в дела России вошли десять сенаторов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2017/06/14/694304-komissiyu-vmeshatelstvom>.

⁹⁷ В Совете Федерации создана комиссия по «предотвращению вмешательства во внутренние дела» России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://meduza.io/news/2017/06/14/v-sovete-federatsii-sozdana-komissiya-po-predotvrascheniyu-vmeshatelstva-vo-vnutrennie-dela-rossii>.

⁹⁸ В Совете Федерации озаботились вмешательством во внутренние дела России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.golos-ameriki.ru/a/russian-parlament-create-commission-to-prevent-foreign-influence/3900571.html>.

⁹⁹ The National Russian Threat Response Center [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kennedy.house.gov/sites/kennedy.house.gov/files/NRTRC%20one-pager.pdf>.

¹⁰⁰ В США предложили создать Центр реагирования на угрозы со стороны России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ru/rbcfreeneews/594540039a79471b576c351f>.

перетворити «партію влади» на активного суб'єкта управління внутрішньою політикою¹⁰¹.

Однак насправді з втратою бодай видимої політичної конкуренції відбувається закономірне зменшення ваги партійного чинника в російській політичній системі загалом. Фактично, партійна приналежність стає формальною ознакою висококорпоративізованої політичної еліти РФ, а парламентські партії інтегруються до єдиної «партії влади». Зокрема, на це вказує рішення В. Путіна про самовисування на президентських виборах 2018 р. виглядає на тлі «розчинення» т.зв. системної опозиції («КПРФ», «ЛДПР» і «СР»). Відмова від партійного представництва діючого президента є сигналом для всієї орієнтованої на нього еліти: «Самовисування – це механізм згорання керованої, декоративної конкуренції: Путін на виборах – як фаворит усіх конструктивних сил проти всього позасистемного»¹⁰².

Контроль над судовою системою

Такою ж формальною, як і партійна демократія, стає в Росії і незалежність судової гілки влади. Функціонування судової системи не залишає сумнівів у її підпорядкованому та сервільному статусі в контексті владних відносин. Фактично відбувається руйнування конституційно-правових засад суспільного життя: зрощення судової та виконавчої гілок влади, втрата правоохоронною системою правоохоронної та правозастосовчої функцій.

У світовому рейтингу незалежності судів Росія займає 90-у позицію в світі, поступившись Гватемалі та Свазіленду¹⁰³ (за даними World Economic Forum («Global Competitiveness Index 2017-2018»). Серед об'єктивних показників, що свідчать про відсутність змагальності судового процесу та наперед визначений характер судового рішення, зокрема, свідчить чітко виражений обвинувальний ухил у діяльності суду. Переважна більшість призначених указами російського президента суддів є вихідцями із силових структур, що відповідно сприяє їх повній солідарності з органами досудового розслідування.

Так, у 2016 р. російськими судами визнано винними понад 98 %

¹⁰¹ Володин теряет аппаратный вес. Президентские выборы станут для спикера Госдумы новой точкой отсчета [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fedpress.ru/article/1967750>.

¹⁰² Новый функционал Путина: что сказал президент о своем следующем сроке [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://carnegie.ru/commentary/75024>.

¹⁰³ Милов В.С., Яшин И.В. Путин. Итоги. 2018. Независимый экспертный доклад. — М.: ИП Ермаков Д.Д., 2018. – 64 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.putin-itogi.ru/f/Putin-Itogi-2018-web.pdf>.

підсудних та тільки 1,6 % – виправдано. Російський суддя виносить виправдувальний вирок лише приблизно раз у сім років. У 2016 р. судді задовольнили 96,4 % клопотань на проведення обшуків житла, 97,6 % – на негласне прослуховування на стадії слідства, 90,2 % – на обрання запобіжного заходу у вигляді досудового арешту; кількість порушених кримінальних справ з економічних злочинів у 2016 р. сягнула майже чверті мільйона, а відсоток виправдувальних вироків складає всього 0,4 %. Таке «правозастосування» судами сприяло утворенню в РФ «армії ув'язнених» – понад 600 тис. чол.)¹⁰⁴.

Логічним за цих умов виглядає обмеження гласності судочинства та громадського контролю судової влади та суддів. У квітні 2017 р. набув чинності закон про порядок трансляції судових засідань в ЗМІ. Зокрема, ним заборонена будь-яка трансляція на стадії досудового провадження. В інших випадках трансляції не повинні порушувати встановлений порядок судового засідання та безпеку учасників кримінального судочинства. Вони можуть бути обмежені судом у часі та повинні здійснюватися на зазначених судом місцях в залі засідання з урахуванням думки осіб, які беруть участь у справі¹⁰⁵. Унаслідок цього судова влада стане ще більш закритою, а ставлення громадян до неї погіршиться. Зокрема, рівень довіри громадян до судової системи в Росії й так низький – навіть в умовах безпрецедентного зростання лояльності населення до влади, відповідно до опитування ВЦИОМ 43 % респондентів висловили повну недовіру до судів¹⁰⁶.

У 2017 р. в Росії було анонсовано проведення судової реформи, яка передбачатиме: запровадження екстериторіальної судової ланки¹⁰⁷ (створення у системі загальної юрисдикції п'яти окремих апеляційних та дев'яти касаційних судів), що з огляду на масштаб території РФ ускладнить доступу росіян до суду¹⁰⁸.

Крім того, створення таких судових округів сприятиме винесенню суперечок (а також посиленню нагляду) між регіональними економічними елітами, значними регіональними олігархами та, ймовірно, іноземними інвесторами на підконтрольні центральній владі майданчики. Задля

¹⁰⁴ Там само. Милов В.С., Яшин И.В. Путин. Итоги. 2018. Независимый экспертный доклад. — М.: ИП Ермаков Д.Д., 2018. – 64 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.putin-itogi.ru/f/Putin-Itogi-2018-web.pdf>.

¹⁰⁵ В России вступает в силу закон о порядке интернет-трансляций судебных заседаний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tass.ru/obschestvo/4165888>.

¹⁰⁶ ТРИ ВЕТВИ И ТРИ УРОВНЯ ВЛАСТИ: КОМУ ДОВЕРЯЮТ РОССИЯНЕ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=8572>.

¹⁰⁷ Раскрыты детали грядущих судебных реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ridus.ru/news/257117>.

¹⁰⁸ Обжаловать только в другом регионе: Россию ждет судебная реформа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/russian/news-40592835>.

«скорочення державних витрат, прискорення судового розгляд та зменшення навантаження на суддів» у лютому 2018 р. Верховний суд РФ представив проект закону щодо масштабної реформи процесуального законодавства¹⁰⁹. У межах майбутньої реформи судової системи РФ відбудуватиметься посилення привілейованого статусу суддів за рахунок обмеження прав російських громадян на неупереджений та справедливий судовий розгляд.

Зміни до цивільного, арбітражного та адміністративного судочинства передбачають: скасування необхідності мотивувальної частини рішень суду¹¹⁰; скасування договірної підсудності між сторонами – відмова від вибору сторонами суду для суперечки самостійно (розвантаження судів Санкт-Петербургу, Москви та Московської області)¹¹¹; розгляд заяв про відвід арбітражних суддів самими судьями¹¹²; скасування прямого повідомлення учасників судового процесу про його перебіг – пропонується самостійно відстежувати хід справи в Інтернеті). Поєднання усіх ключових елементів нововведень істотно спростить та прискорить винесення безпідставних (у т. ч. політично обумовлених або корупційних) рішень.

Прямо стосується функціонування політичної системи РФ діяльність Конституційного Суду РФ. Про його перетворення на інструмент політики Кремля свідчить ініціатива щодо наділення КС фактичними законодавчими повноваженнями. Федеральний конституційний закон від 2016 р.¹¹³ наділив судовий орган конституційного контролю повноваженнями приймати новий вид постанов про визнання конституційності нормативного акту, але у тлумаченні Суду. Надаючи відповідне тлумачення російського Основного закону, Конституційний Суд фактично може змінити зміст будь-якого нормативного акту. Цим було створено механізм мобільного корегування законодавства РФ, насамперед, за ініціативою президента (враховуючи порядок формування даного органу¹¹⁴).

Слід зауважити, що першим прецедентом «законодавчої діяльності»

¹⁰⁹ ВС РФ внес в Госдуму законопроект о масштабной реформе процессуального законодательства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.interfax.ru/russia/598980>.

¹¹⁰ Для кого и зачем упрощается судопроизводство в России? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bbc.com/russian/features-42986786>.

¹¹¹ Без повесток и объяснений: Верховный суд предложил масштабную судебную реформу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://nversia.ru/news/bez-povestok-i-obyasneniy-verhovnyy-sud-predlozhit-masshtabnuyu-sudebnuyu-reformu/>.

¹¹² Верховный суд вошел во все процессы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kommersant.ru/doc/3428596>.

¹¹³ Федеральный конституционный закон от 28.12.2016 № 11-ФКЗ «О внесении изменений в Федеральный конституционный закон «О Конституционном Суде Российской Федерации» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_209835/3d0cac60971a511280cbba229d9b6329c07731f7/#dst100009.

¹¹⁴ Федеральный конституционный закон от 21.07.1994 № 1-ФКЗ (ред. от 28.12.2016) «О Конституционном Суде Российской Федерации» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_4172/bc18f52b80604825487100e6aaf18beeb5eb2553/.

Конституційного суду РФ стало його рішення по справі Ільдара Дадіна – російського опозиціонера, що отримав ув'язнення за організацію протестних акцій¹¹⁵.

Адміністративна система

Необхідною умовою збереження кремлівського режиму є зміцнення та перманентне «вдосконалення» традиційної для російської державної організації ієрархічно-централізованої моделі публічного управління. Централізація та адміністративна вертикаль, будучи базовими принципами організації влади та функціонування управлінської моделі в РФ, покликані, насамперед, нейтралізувати відцентрові рухи та забезпечити політичну цілісність. Вибудувана у попередні роки авторитарна модель управління дозволила зосередити владу в президента та його адміністрації, а також інтегрувати до «владної вертикалі» політично значущих акторів – ЗМІ, регіональні еліти, Федеральні Збори тощо.

У процесі перезавантаження влади в РФ, що відбувається на тлі чергових президентських виборів, стають дедалі виразнішими основні тенденції консолідації режиму та поточного «корегування» управлінської моделі.

Вочевидь, у російській моделі влади безальтернативним залишається статус Адміністрації Президента як «єдиного центру управління» та посилення концентрації владних повноважень особисто Путіна. На це прямо вказує основне гасло передвиборної кампанії Путіна «Сильный Президент – сильная Россия»¹¹⁶.

Разом із тим не менш очевидним є те, що сам адміністративний ресурс потребує інвентаризації та оптимізації. Зокрема, наприкінці 2017 р. в РФ було анонсовано скорочення штатної чисельності співробітників МВС. 31 грудня 2017 р. Президент РФ Володимир Путін своїм указом звільнив 10 тис. співробітників Міністерства внутрішніх справ РФ (дорожньої поліції «ГИБДД»): штат інспекції в результаті скоротиться на 20 %¹¹⁷.

Така «оптимізація» у МВС стала першим актом значного скорочення штатної чисельності у низці органів державної влади РФ у 2018 р., у т. ч.

¹¹⁵ КС предложил внести изменения в оспоренную Дадиным статью [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interfax.ru/russia/549346>.

¹¹⁶ 2018 Сайт Владимира Владимировича Путина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://putin2018.ru/>.

¹¹⁷ Путин уволил 10 тысяч гаишников [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2973187>.

судах, міністерствах та інших відомствах під гаслами оптимізації та підвищення заробітної плати службовцям¹¹⁸. Проте фактично розпочався другий етап скорочення у центральних органах державної влади із сумнівним підвищенням зарплат. Зокрема, у 2017 р. було скорочено понад 11 % штату службовців в усіх федеральних відомствах, однак зарплати були збережені на поточному рівні. Крім того, у січні 2018 р. Міністерство фінансів РФ запропонувало скоротити граничну чисельність федеральних держслужбовців та спрямувати вивільнені кошти на виплату матеріального заохочення працівникам¹¹⁹.

«Оптимізацію» системи публічного управління передбачається здійснювати за кількома напрямками:

1) залучення молоді до державної та муніципальної служби й омолодження управлінського апарату. Зокрема, у березні 2018 р. в межах проекту «Лидеры России» відкритої платформи «Россия – страна возможностей» 45 учасників конкурсу отримали призначення в Адміністрації Президента РФ, федеральних та регіональних органах виконавчої влади, державних і приватних корпораціях¹²⁰;

2) подальший пошук моделі адміністративної реформи та реорганізація структури виконавчої влади. У жовтні 2017 р. російський уряд розпочав підготовку до створення експертного центру з підтримки реформ або «Администрации роста»¹²¹, метою якої стане вироблення і координація реформ – підтримка «штабу/офісу реформ» поза урядовими структурами¹²². Центр до остаточних рішень Уряду виступатиме як організаційний майданчик для пропозицій і погоджень міністерств. На сьогодні подібні функції виконує Рада зі стратегічного планування та пріоритетних проектів при Президентові РФ та Міністерство економічного розвитку РФ. Актуалізація створення подібного аналітичного «надміністерського» органу демонструє черговий провал адміністративної реформи у РФ, яку раніше

¹¹⁸ Федеральные премиальные: какие стимулы даст правительство чиновникам. РБК (08.01.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ru/economics/08/01/2018/5a5372979a794740847d56a7>.

¹¹⁹ Минфин предлагает стимулировать госслужащих за счет сокращения штата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tass.ru/ekonomika/4861169>.

¹²⁰ Новые назначения получили 45 участников конкурса "Лидеры России" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tass.ru/politika/5021737>.

¹²¹ Медведев поручил проработать создание «штаба реформ». РБК (27.10.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/economics/27/10/2017/59f307669a794720de1088df>.

¹²² Передбачається надання їй повноважень окремого органу державної влади, діяльність якої має регулюватися окремим федеральним законом. Зокрема, має запроваджуватися подвійне підпорядкування і прем'єр-міністру у якості віце-прем'єра з розвитку, і безпосередньо Президенту РФ за зразком практики з діяльності урядового блоку з розвитку Далекого Сходу (постійний представник Президента РФ у Далекосхідному федеральному окрузі одночасно віце-прем'єр з розвитку Далекого Сходу і Байкальського регіону). При цьому, йде посилення на досвід іноземних держав (Японія, Китай, Південна Корея, Сінгапур і Іспанія).

пов'язували зі створенням Ради зі стратегічного планування. Крім того, за джерелами в Адміністрації російського президента, в РФ очікується суттєва оптимізація органів виконавчої влади. Зокрема, передбачається ліквідація «Открытого правительства»¹²³, а в межах «політичної реформи», проведення якої заплановано після президентських виборів, можливим є злиття апаратів уряду та президента¹²⁴;

3) подальша консолідація та концентрація видатків в РФ, звуження доступу регіональних і корпоративізованих еліт до ресурсів держави. Зокрема, у 2017 р. з метою уніфікації нагляду за фінансовими потоками в країні¹²⁵ відбувся перерозподіл повноважень щодо державних закупівель в РФ¹²⁶.

Публічною стороною переформатування російської бюрократії дедалі активніше стає актуалізація «антикорупційного» порядку денного¹²⁷. Вже у передвиборчий період В. Путін робив наголос на боротьбі з корупцією в регіонах¹²⁸, визначав антикорупційну діяльність як пріоритетне завдання у 2018 р. для прокуратури¹²⁹, ФСБ¹³⁰ та МВС¹³¹.

Після найбільш успішних акцій 26 березня 2017 р. Фонду боротьби з корупцією О. Навального влада взяла курс на перехоплення ініціативи в популярній антикорупційній тематиці. Значного резонансу отримали відкриття низки кримінальних справ проти регіональних чиновників високого рангу (зокрема, віце-губернатора Володимирській області О. Мазанько,¹³² заступника губернатора Курської області В. Зубкова¹³³ за

¹²³ В кабмине ожидают сокращений. Под нож пойдет «Открытое правительство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.rambler.ru/other/39236675-v-kabmine-ozhidayut-sokrascheniy-pod-nozh-poydet-otkrytoe-pravitelstvo/>.

¹²⁴ Программа Путина 3.0: самовыдвижение в президенты, политическая реформа, отставка Медведева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mk.ru/politics/2017/09/18/programma-putina-30-samovydvizhenie-v-prezidenty-politicheskaya-reforma-otstavka-medvedeva.html>.

¹²⁵ Контроль за госзакупками от Минэкономки передадут Минфину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/3228961>.

¹²⁶ О внесении изменений в некоторые акты Правительства Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://regulation.gov.ru/projects#npa=62551>.

¹²⁷ Доклад «Минченко консалтинг»: «Политбюро 2.0: демонтаж или перезагрузка?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minchenko.ru/Doklad%20Politburo%202.0_2016%2007.11.pdf.

¹²⁸ Владимир Путин проконтролирует ход борьбы с коррупцией в Дагестане [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ridus.ru/news/272514>.

¹²⁹ Борьба с ростом тарифов, коррупцией и другие задачи, которые поставил прокуратуре Владимир Путин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.1tv.ru/news/2018-02-15/341091-borba_s_rostom_tarifov_korrupsiey_i_drugie_zadachi_kotorye_postavil_prokurature_vladimir_putin.

¹³⁰ Владимир Путин выступил на коллегии Федеральной службы безопасности РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.1tv.ru/news/2018-03-05/341947-vladimir_putin_vystupil_na_kollegii_federalnoy_sluzhby_bezопасnosti_rf.

¹³¹ Владимир Путин на расширенном заседании коллегии МВД поставил правоохранительным органам конкретные задачи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.1tv.ru/news/2018-02-28/341726-vladimir_putin_na_rasshirennom_zasedanii_kollegii_mvd_postavil_pравоохranitelny_morganam_konkretnye_zadachi.

¹³² Суд поместил замглавы Владимирской области под домашний арест [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tass.ru/proisshestviya/4316678>

підозрою у зловживанні службовим становищем). Звісно, на тлі викриття О. Навальним бізнес-імперії діючого прем'єра Д. Медведєва такі справи не вражають своїм масштабом, але медійними засобами влада може легко змістити фокус суспільної уваги на вигідні для себе сюжети.

Але максимальний політичний ефект від антикорупційної кампанії отримує особисто В. Путін, коли у розпал передвиборчої кампанії приїздить 13 березня 2018 р. в Махачкалу для «робочих зустрічей з громадськістю з питань соціально-економічного розвитку» якраз після резонансних звільнень і затримань у вищому керівництві Дагестану.¹³⁴

Загальну тональність реагування держави на антикорупційні масові заходи, до організації яких не причетна держава, В. Путін задав наприкінці березня 2017 р. у виступі на Арктичному форумі в Архангельську: влада в Росії послідовно виступає за боротьбу з корупцією, проблема зменшується, але окремі політичні сили намагаються використовувати цей інструмент для власної розкрутки, а не для поліпшення ситуації в країні.¹³⁵

Втім антикорупційний тренд стає також вагомим інструментом у внутрішньоелітній боротьбі, про що свідчать затримання й арешти вищих посадових осіб Слідчого комітету РФ¹³⁶, кримінальні справи проти членів уряду Дагестану¹³⁷, арешти у МВС¹³⁸ тощо.

Силовий контроль

Особливу увагу режим приділяє силовим структурам і відомствам, котрі є його фактичною опорою і соціальною базою. Встановлення прямого президентського контролю над силовими відомствами забезпечує В. Путіну монополію на виконавчу владу та сприяє посиленню його впливу на економічну й регіональні еліти. Саме цей контроль визначає статус глави держави як «центрального» інститут російської політичної системи. Водночас у 2017 р. зберігалася та навіть періодично загострювалося протистояння у

¹³³ ВОЗБУЖДЕНО УГОЛОВНОЕ ДЕЛО В ОТНОШЕНИИ ЗАМЕСТИТЕЛЯ ГУБЕРНАТОРА КУРСКОЙ ОБЛАСТИ И ЕГО СОУЧАСТНИКОВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sledcom.ru/news/item/1133668/>

¹³⁴ Путин обсудил ситуацию в Дагестане с представителями общественности [Електронний ресурс] : Режим доступу. - <https://ria.ru/society/20180313/1516277698.html>

¹³⁵ Выступление Владимира Путина на Арктическом форуме – трансляция [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.vedomosti.ru/politics/online/2017/03/30/683388-vistuplenie-putina-arkticheskom>

¹³⁶ Следственный комитет ждет разгон или "чистка"? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://moika78.ru/news/2017-12-28/9710-sledstvenny-komitet-zhdet-razgon-ili--chistka-/>.

¹³⁷ Следствие ходатайствует об аресте членов правительства Республики Дагестан, обвиняемых в хищении бюджетных средств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sledcom.ru/news/item/1200761/>.

¹³⁸ ФСБ задержала коллегу полковника Захарченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/society/15/02/2017/58a461719a7947558e50a92f?from=main>.

«силовому блоці» (ФСБ та Росгвардія, Слідчий комітет та прокуратура, ФСБ й МВС тощо).

У зв'язку з цим найближчим часом у РФ очікується проведення масштабної реформи та встановлення нової конфігурації безпекових структур¹³⁹.

Закінчено формування Національного центру управління обороною Російської Федерації (НЦУО), що дозволило удосконалити систему централізованого управління Военною організацією держави (ВОД). НЦУО РФ забезпечує ефективну координацію процесу організації оборони (окрім військового компоненту, правоохоронних органів і спецслужб) усіх федеральних відомств, регіональних і місцевих органів влади (у т.ч. недержавних структур), які діють взаємопов'язано та взаємодоповнено у єдиному воєнно-стратегічному оборонному задумі.

Сучасні інформаційно-телекомунікаційні системи НЦУО РФ дозволяють в умовах реального часу оперативно відслідковувати зміни міжнародної та воєнно-політичної обстановки, а також здійснювати моделювання різноманітних сценаріїв розвитку ситуації та забезпечити своєчасну розробку державних, політичних і воєнно-управлінських рішень щодо реагування на зміни цієї обстановки. Центр забезпечує скоординовану і злагоджену роботу Ради безпеки, Генерального штабу ЗС РФ та керівників федеральних органів виконавчої влади, а також повноцінне функціонування Ставки верховного головнокомандувача Росії¹⁴⁰.

Проведено реформування органів забезпечення правопорядку. Зокрема, створено Федеральну службу військ національної гвардії РФ (Росгвардію) на базі внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ Росії (МВС РФ). Але водночас було ліквідовано як самостійні органи – Федеральну службу з контролю за оборотом наркотиків (ФСКН) і Федеральну міграційну службу (ФМС), завдання та функції яких було передано до МВС РФ. До складу «Росгвардії» увійшли Загони мобільного особливого призначення (рос. – «ОМОН»), Спеціальні загони швидкого реагування (рос. – «СОБР»), підрозділи позавідомчої охорони (у т.ч. ФГУП «Охорона»), Центр спеціального призначення сил оперативного реагування й авіації МВС РФ. Утворено територіальні органи в усіх регіонах країни.

До завдань «Росгвардії» належать боротьба з тероризмом і

¹³⁹ За джерелами видання «The New Times», американської розвідувально-аналітичної компанії Stratfor, у вищих ешелонах російської влади ведуться консультації щодо майбутньої реформи та структури правоохоронних органів і спецслужб.

¹⁴⁰ Устименко О.В. Система управління сектором безпеки і оборони України як складова державного управління/ Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки/випуск № 4(4) -2014 – с.18

екстремізмом, забезпечення безпеки громадян і громадського порядку, охорона важливих державних об'єктів, надання силової підтримки правоохоронним органам¹⁴¹.

Заплановано розпочати реформу Федеральної служби безпеки (ФСБ) та створити на її основі Міністерство державної безпеки (МДБ). До складу нового відомства будуть також входити Служба зовнішньої розвідки (СЗР) і Федеральна служба охорони (ФСО). Найважливішим пріоритетом роботи новоствореної безпекової структури постане реалізація контррозвідувальної місії. ФСО фактично виконуватиме завдання Служби безпеки Президента РФ і буде наділена функціями контррозвідувального, технічного і фізичного захисту «спецзв'язку» та «спецтранспорту»¹⁴². На підрозділи ФСБ (що увійдуть до структури нового міністерства держбезпеки РФ) заплановано покласти завдання кримінального розслідування виключно тих правопорушень, що відносяться до особливо небезпечних злочинів. Метою реформи є оптимізація і синхронізація роботи ФСБ, ФСО і СЗР, уникнення дублювання повноважень у системі зазначених спецслужб, а також збалансування їх функціональної діяльності з «Росгвардією»¹⁴³.

Прийнято рішення про доцільність створення Федеральної служби розслідувань (ФСР) на базі Слідчого комітету РФ (СК), до складу якої увійдуть, також, окремі слідчі підрозділи й інших силових відомств, зокрема, Міністерства внутрішніх справ РФ (МВС РФ)¹⁴⁴. Розглядається доречність створення Єдиного слідчого комітету Російської Федерації на базі СК РФ і Слідчого департаменту МВС Росії.

Планується розформувати Міністерство Російської Федерації у справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій і ліквідації наслідків стихійних лих (МНС) та розподілити його функції між Міністерством внутрішніх справ та Міністерством оборони Російської Федерації¹⁴⁵.

Комплексно оптимізовано діяльність силових структур РФ у рамки відповідної комплементарної моделі протидії «гібридним загрозам». Її інституційні складові органічно взаємопов'язані і взаємодоповнені, об'єднанні єдиним стратегічним задумом та алгоритмом дій, що зорієнтовані

¹⁴¹ Год назад в России появилась Росгвардия [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tass.ru/politika/4154372>

¹⁴² Силовики Путина сталкиваются лбами, есть угроза для Кремля - частная разведка США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/article/world/ex-ussr/2018-02-09/siloviki-putina-stalkivayutsyalbami-est-ugroza-dlya-kremlya---chastnaya-razvedka-ssha/16877>.

¹⁴³ Бастрыкин оказался в одиночестве [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://newtimes.ru/articles/detail/145487>.

¹⁴⁴ Пересадки органов, или возвращение МГБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://newtimes.ru/articles/detail/142207/>.

¹⁴⁵ Реформы в ФСБ 2018 года: слияние с ФСО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mana.su/reformy-v-fsb-2018-goda>.

на превентивну протидію зазначеному виду небезпек. Завдяки цьому, сектору безпеки і оборони РФ стало можливим забезпечити розробку та впровадження ефективних системно-комплексних заходів. На стратегічному рівні першочергова увага приділяється: проведенню системного аналізу, стратегічному прогнозуванню і плануванню; своєчасному виявленню викликів національній безпеці; розробці і впровадженню адекватних превентивних заходів протидії виявленим загрозам.

Створено сприятливі умови для інтеграції у систему забезпечення національної безпеки Росії недержавних воєнізованих структур (воєнно-політичних організацій, приватних воєнних компаній тощо). Російський уряд розглядає приватний воєнний сектор як силовий інструмент реалізації національних інтересів без прямої участі держави та використовує їх в якості основи для формування і застосування іррегулярних військ з урахуванням нової парадигми війни.

Крім того, зазначене надає можливість керівництву Росії опосередковано використовувати такі воєнізовані структури в т.зв. анти-екстремістських операціях для захисту діючого політичного режиму в разі силового тиску опозиційних політичних сил або деструктивних радикально налаштованих елементів. З іншого боку, постає проблема перед «путінським режимом» обмежити діяльність на території РФ зазначених структур (що здійснюється без дозволу держави) з метою недопущення їх використання політичними опонентами проти влади. У зв'язку з цим на сучасному етапі активізуються процеси правового врегулювання діяльності суб'єктів приватного воєнізованого сектору на території Росії¹⁴⁶.

Російські промислові групи з метою захисту корпоративних інтересів на території РФ та за її межами зосереджують зусилля на формуванні приватних воєнних компаній (ПВК). Більшість з них (зокрема, «РСБ-груп» (Російські Системи Безпеки), «Morgan Security Group» тощо) мають розгалужену структуру дочірніх підприємств і філіалів за кордоном.¹⁴⁷ Переважно вони зареєстровані в іноземних офшорних зонах, що, нібито, спростовує їх зв'язок з Російською Федерацією, але фактична їхня підпорядкованість російському керівництву не викликає сумнівів. Не виключене використання ПВК тими чи іншими корпораціями для боротьби за владу силовим шляхом, що викликає занепокоєння керівництва РФ.

З метою запобігання цьому на початку цього року було анонсовано законодавче врегулювання діяльності ПВК шляхом її легалізації з метою

¹⁴⁶ В странах ОДКБ могут легализовать частные военные компании [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.pnp.ru/politics/v-stranakh-odkb-mogut-legalizovat-chastnye-voennye-kompanii.html>.

¹⁴⁷ Служу Отечеству! Дорого [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2018/01/21/75221-sluzhu-otechestvu-dorogo>

залучення до участі в контртерористичних операціях за кордоном, до захисту суверенітету союзницьких держав від зовнішньої агресії, до захисту інфраструктурних об'єктів, включаючи родовища нафти і газу, залізниці.¹⁴⁸

Проте збройна сутичка, що відбулася 7 лютого 2018 р. між сирійськими урядовими силами за підтримки російських ПВК та курдськими військовими формуваннями за підтримки США під містом Дейр-ез-зор, імовірно призупинить на невизначений час будь-які дискусії щодо введення неофіційних збройних формувань у правове поле.¹⁴⁹ «Сила російської зброї та армії» як символ успіху режиму зазнала серйозного удару, що спричинило небажаний для Кремля негативний розголос у самій Росії.

Контроль над елітою

Незважаючи на важливе значення особи Путіна для легітимації та стабільності чинної моделі управління РФ, діючий режим не можна тлумачити як одноосібну владу диктатора. Скоріше йдеться про всевладдя анонімної бюрократичної системи, що спирається на потенціал силових структур та можливості економічного паразитування на сировинній ренті.

У Росії діє стійка система корпоративного панування, що базується на функціонуванні державних інститутів, силових структур, інтегрована і структурована у вигляді регіональних і галузевих еліт, а також перебуває у різноманітних тіньових зв'язках з кримінальними організованими угрупованнями. Значна частина нинішніх представників російського правлячого класу та бізнесу були пов'язані з кримінальними групами, які сформувалися після розпаду Радянського Союзу та у перехідний період брали активну участь у перерозподілі суспільних благ і ресурсів колишнього СРСР.

Зовнішня інституційна сторона російської влади не може бути адекватно оцінена і зрозуміла без врахування того значення, яке мають для її функціонування неофіційні, тіньові зв'язки і залежності та пов'язані з ними форми свідомості і норми поведінки. Специфікою російської моделі влади є те, що в її основі закладено функціонування системи публічного управління як єдиного механізму, підсистеми якого органічно взаємопов'язані та

¹⁴⁸ Равнение на право: в Госдуму внесут законопроект о легализации работы частных военных компаний [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://russian.rt.com/russia/article/471026-zakonoproekt-chvk-gosduma>; В Госдуму РФ внесут законопроект о легализации деятельности российских ЧВК [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.pravda.ru/news/politics/military/17-01-2018/1366304-vagner-0/>

¹⁴⁹ Закон о ЧВК вызвал спор [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/russia/2018/02/19/1683455.html>

взаємодоповнені, об'єднанні єдиним стратегічним задумом та алгоритмом функціонування як на офіційному, так і на тіньовому рівнях. Влада утримується не тільки завдяки силовим структурам чи узгодженню інтересів еліт, але й завдяки інструментам впливу кримінальних структур на групи інтересів, в т.ч. і на опозиційні сили.

В. Путін виступає гарантом ресурсного забезпечення владної корпорації, її статусу, але водночас виконує також функцію збалансування інтересів окремих угруповань на основі спільних інтересів та специфічних уявлень про «справедливість» розподілу між ними національних багатств. Зворотній бік такого стилю управління – жорстке покарання різноманітних «зрадників» і порушників неписаних корпоративних законів, а також захист інтересів режиму на зовнішніх майданчиках.

В умовах загальної мобілізації та наявності спільного ворога неформальні угруповання діють досить злагоджено й агресивно. Наприклад, в ході операції «Русская весна» на сході України (профінансованої деякими російськими олігархами) підконтрольні силовикам «зелені чоловічки» забезпечили окупацію Донецька та Луганська. Під їх прикриттям політтехнологи під керівництвом В. Суркова здійснювали підготовку «виборів» і «голосування», створювали «партії», «ЗМІ» та «політиків».

Згодом вони разом «націоналізували» захоплені заводи на Донбасі та в анексованому Криму в інтересах окремих олігархів. Водночас у внутрішніх політичних питаннях в РФ перші обирають теракти як спосіб залякування та консолідації суспільства навколо Путіна, а другі роблять ставку на політичні зв'язки, медіа, підкуп і фальсифікації на виборах»¹⁵⁰.

Загалом, цілі російської бізнес-еліти та владної корпорації переважно збігаються, наприклад, – щодо створення лобістських сил у політичній та економічній сферах іноземних країн^{151,152,153,154}.

Продовжується інтеграція державних інтересів РФ, що забезпечуються силами спецслужб, з корпоративними інтересами російського бізнесу. Керівництво РФ розглядає національні спецслужби як один із інструментів просування і захисту національних інтересів на міжнародній арені та забезпечення внутрішньої безпеки держави. Можна стверджувати, що

¹⁵⁰ Война 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.liga.net/projects/russian_agression/.

¹⁵¹ Демчук П.О., Мандрагеля В.А. Російська політична культура: філос.-політол. трактат. – К. : Молодь, 2009. – 312с.

¹⁵² Концепция общественной безопасности в Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scrf.gov.ru/security/State/document117/>.

¹⁵³ Послание Президента России Федеральному собранию [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kremlin.ru/events/president/news/53379>.

¹⁵⁴ Современная политическая элита России: краткий анализ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawinrussia.ru/content/sovremennaya-politicheskaya-elita-rossii-kratkiy-analiz>.

спецслужби РФ активно співпрацюють з російськими бізнес-корпораціями. Зазначеному сприяє те, що російська бізнес-еліта володіє мережею дочірніх підприємств за кордоном. Вони мають важелі впливу на відповідні соціальні групи тих чи інших країн, що є вагомим чинником при формуванні суспільно-політичних настроїв у вигідному для РФ напрямку.

Крім того, зазначені дочірні підприємства є надійним прикриттям російським спецслужбам для створення розвідувальних позицій. Російські бізнес-корпорації спроможні створити мережу лобістів із числа фахівців, що здійснюють ліцензовану професійну діяльність, а також різноманітні мережеві групи у країнах зацікавленості.

Також, російська сторона використовує дочірні закордонні підприємства національних корпорацій Росії для прихованого фінансування діяльності за межами РФ т.зв. опозиційної інфраструктури, що використовуються російськими спецслужбами для впливу на суспільно-політичну чи економічну ситуацію у державах російської зацікавленості. При цьому, дані організації можуть використовуватися розвідслужбами РФ «в темну» через посередництво корпоративного сектора.

Співпраця російської бюрократії з бізнес-елітою спрямована на: 1) досягнення відповідного узгодження (балансу) корпоративних інтересів російської бізнес-еліти з національними (державними) інтересами; 2) об'єднання цілей розвитку російських корпорацій з національними, геополітичними та гео економічними цілями держави; 3) мотивування російської економічної еліти (із застосуванням як «м'якої», так і «жорсткої» сили примусу) до активної участі у реалізації стратегії сталого розвитку РФ та часткового делегування їй соціальної відповідальності в країні в обмін на гарантії держави сприяти у розвитку приватного капіталу та захисту корпоративних інтересів як на території країни, так і за кордоном.

Такий тандем значно посилює спроможності РФ та забезпечує захист і просування інтересів на міжнародній арені. Держава, та, зокрема, спецслужби отримують надійну розгалужену інфраструктуру за кордоном для забезпечення свого впливу на міжнародній арені. У свою чергу, російський бізнес має можливості використання певних інструментів і механізмів держави для досягнення власних корпоративних цілей. До таких цілей відносяться: забезпечення безпеки бізнесу (зокрема, за кордоном), позицій російських дочірніх компаній на світових ринках, державної підтримки бізнесу у конкурентній боротьбі з іноземним капіталом, лобіювання у міжнародних структурах корпоративних інтересів тощо.

Клієнтизм російських економічних еліт є їхньою силою, але водночас і їхньою слабкістю, якою намагається скористатися Захід у своїй протидії Путіну.

Слід зауважити, що загроза російським активам в економіках розвинених країн сприймається Кремлем цілком серйозно. У зв'язку з цим, з початку 2018 року робляться системні кроки до їх повернення, або переміщенню в більш безпечні фінансові гавані. Про це свідчать активні контакти росіян з режимами зони Перської затоки, інтеграція фінансових систем РФ і КНР, великий інтерес до поширення криптовалюта, посилення російської присутності в країнах Центральної Європи і на Балканах. Але для досягнення внутрішньої консолідації режиму Путіну важливо повернути хоча б частину грошей своїх соратників в Росію.

З цією метою створюється законодавча база для амністії повернутих капіталів. Їх власники звільняються від будь-якої відповідальності, є тому числі – за порушення податкових зобов'язань. Нинішня законодавча активність є продовженням заходів щодо т.зв. деофшоризації економіки (з січня 2015 р.) і являє собою економічну базу нового пакту еліт, який, поряд з новим суспільним договором, режим кладе в основу свого панування на найближчу перспективу.

Поки що спеціальним режимом легалізації капіталів скористалися переважно представники дрібного і середнього бізнесу (до 8 тис. Суб'єктів), хоча з січня 2018 роки кількість відповідних звернень зросла в 3 рази, порівняно з аналогічним періодом 2017 року.

Для більш солідних власників капіталів уряд пропонує ще більш вигідні інструменти репатріації виведених коштів – купівля державних боргових зобов'язань за вигідною ціною та інші інвестиційні переваги.

Розвиток подій у відносинах між Росією і Заходом поставить перед важким вибором набагато більш впливових осіб російського істеблішменту. Тому негласна боротьба за визначення стратегічного зовнішньополітичного курсу РФ буде продовжуватися і загострюватися в міру посилення ізоляції режиму.

Непрямим свідченням гостроти цієї боротьби став скандал, пов'язаний з одкровеннями представниці служби ескорт-послуг Анастасії Рибки з приводу можливої причетності російських олігархів і державних чиновників до втручання в американські вибори. Цілком ймовірно, що головною мішенню даного викриття став досить непублічний, але, як виявилось, дуже впливовий керівник апарату уряду РФ Сергій Приходько. Він представлений не тільки як фактичний покровитель бізнесмена Олега Дерипаски, але і як представник замовника в ланцюжку впливу Дерипаска-Манфорт-Трамп.

Приходько називають одним із творців нинішнього зовнішньополітичного курсу Кремля. Інформаційна атака на нього показує, що у цього курсу і особисто у Приходько є досить серйозні опоненти. Примітно, що витік інформації був здійснений за допомогою Фонду

боротьби з корупцією Олексія Навального, що підтверджує версію про системний характер протиріч в оточенні Путіна і залученість у боротьбу опозиційних політиків.

Діюча в Росії, фактично, мафіозна структура влади є достатньо стійкою проти зовнішніх загроз, однак при цьому є вразливою щодо внутрішніх конфліктів та можливого вичерпання ресурсу економічного ресурсу свого панування.

Події передвиборчого періоду засвідчили низку тенденцій, що свідчать про черговий перерозподіл сфер впливу в наближеному до Путіна середовищі.

Загальною тенденцією є поглиблення конкуренції та протистояння елітних груп в умовах обмеження доступу до ресурсів. Перевагу в цих умовах отримують давні партнери Путіна та «мажоритарні акціонери» режиму. Відповідні преференції надаються часто в ручному режимі управління. Наприклад, указом Президента РФ від 29 березня 2017 р.¹⁵⁵ держкорпорація у сфері оборони «Ростех» (генеральний директор Сергій Чемезов) отримала державні акції 9-ти авіаремонтних підприємств¹⁵⁶ «як майновий внесок Російської Федерації» для підтримки розробки, виробництва та експорту високотехнологічної промислової продукції¹⁵⁷.

Паралельно з цим бізнес-групи С. Чемезова та братів Ковальчуків фінансово забезпечували проведення передвиборчої кампанії В. Путіна, сподіваються на отримання суттєвих політичних й економічних преференцій після президентських виборів¹⁵⁸.

У боротьбі за ресурси інтереси групи С. Чемезова-С.Іванова закономірно вступили в суперечність з інтересами групи, зорієнтованої на діючого прем'єра Д. Медведєва¹⁵⁹. Наслідком стало фактичне інституційне протистояння Адміністрації Президента (керівник адміністрації Антон Вайно та його сім'я перебувають у близьких стосунках із С.Чемезовим) та російського уряду. Зважаючи на це, у межах майбутньої реформи системи

¹⁵⁵ Указ Президента Российской Федерации от 29.03.2017 № 132 "Об имущественном взносе Российской Федерации в Государственную корпорацию по содействию разработке, производству и экспорту высокотехнологичной промышленной продукции "Ростех" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201703290012?index=0&rangeSize=1>.

¹⁵⁶ «Ростех» отримує приблизно 84,7 % «Арамільського авіаційного заводу» в Свердловській області, 35,9 % 570-го «Авіаційного ремонтного заводу» в Краснодарському краю та 30,1 % 356-го «Авіаційного ремонтного заводу» в Саратовській області.

¹⁵⁷ Путин передал «Ростеху» акции девяти авиаремонтных заводов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/rbcfreeneews/58dbad389a7947e1ed79b8ee>.

¹⁵⁸ БЕНЕФИЦИАРЫ МАРТОВСКОЙ ПОБЕДЫ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://newtimes.ru/articles/detail/145138>.

¹⁵⁹ В РФ борются два центра власти, а у Путина есть свой "антимайдан" – российский политолог о закулисе Кремля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.segodnya.ua/world/russia/v-rf-boryutsya-dva-centra-vlasti-a-u-putina-est-svoy-antimaydan-rossiyskiy-politolog-o-zakulise-kremlya-1098771.html>.

управління розглядається можливість злиття апаратів уряду та президента виглядає можливим.

У цьому ж контексті деякі оглядачі розглядають потужний злив компрометуючої інформації про Медведєва, здійснений руками опозиціонера О.Навального, а також т.зв. «наступ «силовиків» на «лібералів»¹⁶⁰, що проявився в арешті¹⁶¹ та винесенні у грудні 2017 р. вироку¹⁶² экс-міністру економічного розвитку РФ О.Улюкаєву.

Арешт О. Улюкаєва став кульмінацією триваючої з 2014 р. операції бенефіціарів «Роснефти» (у т. ч. Ігоря Сечіна¹⁶³ і Президента РФ Володимира Путіна¹⁶⁴) із сумнівного відчуження у попереднього власника компанії «Башнефть» (Володимира Євтушенкова, основного бенефіціара АФК «Система», донедавна – друг В. Путіна).

У цій операції широко використовувалися можливості силових структур, у першу чергу, ФСБ РФ. Участь ФСБ у розслідуванні і арешті здійснювалися за прямого сприяння «Роснефти». Операція відбулася скоординовано з діями керівника служби безпеки компанії (до переходу у «Роснефть» – перший заступник начальника управління внутрішньої безпеки ФСБ) Олегом Феоктістовим. Цьому управлінню приписують розслідування практично усіх «корупційних» справ останніх двох років. Зокрема, виникає підозра, що ледь не усі «корупційні» скандали 2014-2016 рр., до яких причетне управління внутрішньої безпеки ФСБ, були здійснені з метою

¹⁶⁰ Свою назву «ліберали» (або, як їх ще називають «системні ліберали» – тобто, лояльні Кремлю, на відміну від «несистемних», опозиційних лібералів) отримали через свою прихильність до ідей вільного ринку, а також з-за відстоювання позиції, що Росія не може жорстко «порвати» з Заходом, а відносини з США та ЄС потрібно налагоджувати, йти на поступки. Конкуруюча група – т. зв. «силовики» (колишні й нинішні співробітники спецслужб, представники армії та військово-промислового комплексу) контролюють силовий блок російської влади, багато держкорпорацій та ЗМІ. У публічному полі їх медійні рупори критикують лібералів з економічного блоку уряду за відсутність проривів в економіці, за корупцію та небажання зміцнювати економічну, фінансову і політичну незалежність Росії від Заходу. Вважається, що т. зв. «ліберали» контролюють економічний блок уряду та є дуже впливовим кланом у владі. Його неформальними керівниками вважають першого віце-прем'єра Ігоря Шувалова, керівника Центробанку Ельвіру Набулліну, керівника «Сбербанка» Германа Грефа, віце-прем'єра Аркадія Дворковича й багатьох інших чиновників. Також часто до когорти «лібералів» відносять голову уряду Дмитра Медведєва. На це ж крило орієнтується і значна частина великого російського бізнесу – зокрема, відомий олігарх Алішер Усманов. Природно, що цей блок контролює значні фінансові потоки та вирішує чимало важливих питань. В основі всіх претензій «силовиків» до «лібералів» лежить, як правило, боротьба за фінансові потоки та посади у владі.

¹⁶¹ Задержан министр экономического развития Алексей Улюкаев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/11/15/664893-arestovan-ministr>.

¹⁶² Эксперты назвали приговор Улюкаеву политически мотивированным [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2017/12/17/745542-prigovor-ulyukaevu-politicheski-motivirovannim>

¹⁶³ Сечін Ігор Іванович (07.09.1960, Санкт-Петербург) – досвідчений управлінець, довірена особа Володимира Путіна з 1990-х рр., з часу роботи у мерії м. Ленінград. Оглядачі вважають другою за впливом людиною у РФ після президента.

¹⁶⁴ Одним із кінцевих бенефіціарів (вигодоодержувачем) «Роснефти» вважається В.Путін за посередництва Ігоря Сечіна (виконавчий директор державної корпорації). Зокрема, Сечін володіє значною (у порівнянні з іншими фізичними особами) часткою акцій компанії. Крім того, низка утримувачів акцій залишається невстановленою (неоприлюдненою).

захисту власності та домінуючої позиції чинної верхівки в управлінні державою та розподілі доступу до ресурсів країни.

Так, набуття прав власності «Роснефти» на контрольний пакет акцій «Башнефти» (в якому – 60,16 % пакету акцій або 50,08 % статутного капіталу – державний пакет; 25,79 % і 25,0 % – уряду Башкортостану, відповідно) має ознаки значних порушень у сфері передачі прав власності, зокрема у приватизаційній процедурі¹⁶⁵. Залишаються також невирішеними окремі питання відчуження акцій¹⁶⁶ «Башнефти» на користь держави у попереднього власника. Загалом, обставини розслідування і тривалий підготовчий період вказує на зростання ролі ФСБ та її прямої пов'язаності із задоволення інтересів вузького кола перших осіб РФ.

Зростає залежність керівництва країни від підтримки груп впливу у цій спеціальній службі РФ та інших силових структурах. Крім того, розширюються ресурсні можливості та доступ до державних фінансів і майна силових структур. Зокрема, у березні 2017 р. Федеральна служба охорони РФ набула права вилучати земельні ділянки для державних потреб¹⁶⁷, у травні

¹⁶⁵ Щодо приватизаційної процедури: наприклад, розпорядник у проведенні приватизації «ВТБ Капітал» надіслав запрошення до участі у приватизації лише «Роснефти». Інші, недержавні претенденти, що оголошували намір взяти участь у приватизації – Лукойл, Татнефть, Русснефть, інші (Лукойл вважався лідером) – не були оповіщені про початок торгів. Вони дізналися про приватизацію з повідомлень про укладання угоди з «Роснефтью» (10 жовтня ц. р. підписано розпорядження уряду про дозвіл на приватизацію, 12 жовтня – «Башнефть» приватизована «Роснефтью»). Також до проведення цих торгів про свій намір набути права власності заявляла місцева (башкирська) еліта. Зокрема, була створена нова місцева «компанія», що озвучила пропозиції, які перевищували суму угоди держави з «Роснефтью» на декілька мільярдів рублів. А перші затримки з реалізації угоди супроводжувалися окремими рішеннями Глави Башкортостану Рустема Хамітова та його зверненнями на адресу президента про поспішність приватизації. Це змусило на початку жовтня 2016 р. Сечина зустрічатися з президентом Башкортостану для усунення місцевих побоювань про майбутнє «Башнефти» (Р.Хамітову запропоновано увійти до Ради директорів «Башнефти», – він погодився).

¹⁶⁶ Щодо відчуження «Башнефти»: Донедавна особистий друг президента В.Євтушенков «не поділив» з І.Сечиним (представник президента) низку нафтових активів у країні. Так, у березні 2014 р. «Башнефть» (В.Євтушенков) придбав провідну групу бурових компаній у РФ «Бурнефтегаз» (власник – Олег Бурлаков), що працює переважно в Тюмені (Югра). Після цього, В.Євтушенков здійснив спробу здійснити типову на пострадянському просторі схему захисту своїх основних активів – розділити компанію – вивести усі бурові активи в окреме підприємство. Адже будь-яке захоплення компанії без геологорозвідки і бурових робіт втрачає сенс. Крім того, «зведена» бурова компанія В.Євтушенкова могла отримати монополію (чи переважаюче) становище на ринку бурових послуг у РФ. «Башнефть» добуває не більше 4 % від загального видобутку сирої нафти у країні. Проте на тлі відсутності нових розвіданих родовищ (найбільші та відомі вже розподілені між значними учасниками з іноземним капіталом) частка «Башнефти» у видобутку нафти набуває значення через падіння доходів виробників від зниження цін на сиру нафту на світовому ринку. Наприклад, чистий прибуток «Роснефти» у 2016 р. знизився на 57,0 % до рівня 2015 р. в умовах рекордного видобутку енергоресурсів. У відповідь на стрімкі дії В.Євтушенкова, у квітні-серпні 2014 р. відбулася низка кампаній ФСБ по «боротьбі з корупцією», що були пов'язані з діяльністю АФК «Система» (наприклад, діяльність «Вымпелком» у Республіці Комі та ін.). У вересні Євтушенков був арештований і провів три місяці (до грудня 2014 р.) під домашнім арештом. У цей час (від жовтня) Генеральна прокуратура подала позов на дії АФК «Система» як недобросовісного набувача активів державних підприємств Башкирського паливно-енергетичного комплексу (у. т. ч. «Башнефти»). Активи «Башнефти» повністю повернуті державі та в 2016 р. виставлені на приватизацію.

¹⁶⁷ Указ Президента Российской Федерации от 29.03.2017 № 131 «О внесении изменения в Положение о Федеральной службе охраны Российской Федерации, утвержденное Указом Президента Российской Федерации от 7 августа 2004 г. № 1013» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201703290011?index=0&rangeSize=1>.

2017 р. таким правом також була наділена ФСБ¹⁶⁸, а у серпні 2017 р. – Міністерство оборони РФ¹⁶⁹.

Загалом, залучення силових відомств до боротьби навколовладних угруповань між собою призвело до посилення їх впливу в загальному балансі влади. Відповідна група, сформована з перших днів президентства В. Путіна (ядро – І. Сечін, М. Патрушев та В. Іванов), виступила основним «замовником» як становлення самого режиму, так і його повороту в бік конфронтації із зовнішнім світом. Соратники Путіна під приводом зосередження політичної та економічної влади в руках високоцентралізованої держави¹⁷⁰ виступили монопольним суб'єктом такого контролю, використовуючи його в особистих і групових інтересах.

Нині силові структури (насамперед, Федеральна служба безпеки РФ) постають важливим інструментом боротьби за перерозподіл власності, посади в уряді, встановлення контролю над фінансовими потоками та майбутню модель реформ в Росії (лобіюється значними промисловцями і держкорпораціями (у т. ч. нафтовими¹⁷¹).

Протистояння різних груп еліти відбувається не лише за кулісами влади, але й у публічному та, навіть, програмно-концептуальному рівнях. Зокрема, в російському уряді триває концептуальна суперечка між т.зв. «лібералами» (прихильниками групи экс-міністра фінансів РФ Олексія Кудріна, хоча він і не в уряді) та «фундаменталістами» (прихильниками групи радника президента Сергія Глазьева)¹⁷². Крім того, із призначенням заступника міністра фінансів Максима Орешкіна Міністром економічного розвитку РФ¹⁷³ (після арешту О. Улюкаєва) у російському уряді фактично

¹⁶⁸ Указ Президента Российской Федерации от 16.05.2017 № 213 «О внесении изменения в Положение о Федеральной службе безопасности Российской Федерации, утвержденное Указом Президента Российской Федерации от 11 августа 2003 г. № 960» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201705160023>.

¹⁶⁹ Указ Президента Российской Федерации от 17.08.2017 № 377 "О внесении изменений в Положение о Министерстве обороны Российской Федерации, утвержденное Указом Президента Российской Федерации от 16 августа 2004 г. № 1082" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201708170021?index=0&rangeSize=1>.

¹⁷⁰ Ян Брэммер, Самуэль Черрап. «Силовики» в путинской России: кто они такие и чего хотят [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inosmi.ru/inrussia/20070119/232313.html>.

¹⁷¹ Последнее дно Улюкаева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.svoboda.org/a/28116866.html>.

¹⁷² Запад мог бы нанести России сильнейший удар - политолог из РФ о будущем Путина, Крыме и ДНР-ЛНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/article/world/ex-ussr/2018-02-17/zapad-mog-byi-nanesti-rossii-silneyshiy-udar---politolog-iz-rf-o-buduschem-putina-kryime-i-dnr-lnr/16967>.

¹⁷³ Максим Орешкин назначен Министром экономического развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kremlin.ru/events/president/news/53364>.

відбувся перерозподіл сфер впливу¹⁷⁴. Результатом стало послаблення міністерства, його фактичне об'єднання з Мінфіном¹⁷⁵.

Також варто зазначити, що вирок О. Улюкаєву засвідчив не лише спробу путінського оточення підірвати авторитет міністрів з економічного блоку та намагання заміни їх на більш лояльні фігури, але й – чіткий сигнал В. Путіна представникам російської еліти: на місці Улюкаєва може бути будь-хто, хто спробує критикувати режим (Улюкаєв заявляв, що політика Путіна призвела до ізоляції країни та проблем в економіці, західні санкції шкодять російській економіці, а Росія повинна вести переговори, щоб домогтися їх скасування)¹⁷⁶.

Особливістю нинішнього російського режиму є поєднання офіційної машини державного примусу з використанням кримінальних угруповань та «альтернативних» інструментів у внутрішньоелітній боротьбі. Зокрема, важливу роль у системі забезпечення безпеки політичних груп Росії відіграє голова Чеченської Республіки Рамзан Кадіров. Він постає своєрідним силовим інструментом локалізації опозиційної політичної інфраструктури та екстремістських рухів у випадках неможливості реалізації владою таких завдань у рамках правового поля та засобами держави.

Фактично, очолюване Р. Кадіровим воєнізоване угруповання є складовою механізму протидії загрозам національній безпеці Російської Федерації, що ґрунтується на використанні силових методів тиску з кримінальних позицій. Зокрема, бойовики Р. Кадірова брали активну участь у боях проти української армії на Сході України. В обмін на це Р. Кадірову неофіційно надано практично необмежені повноваження на території Чечні¹⁷⁷.

Контроль над регіонами

Іншим напрямком посилення централізації влади в Росії є укріплення владної вертикалі на регіональному рівні. Побудована, починаючи із 2000-х рр., система федеративних відносин в РФ¹⁷⁸ сприяла інтеграції регіонів в

¹⁷⁴ Назначен новий министр экономического развития. Кто он? Максим Орешкин возглавил министерство в 34 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://meduza.io/feature/2016/11/30/naznachen-novyy-ministr-ekonomicheskogo-razvitiya-kto-on>.

¹⁷⁵ Назначен министр экономического развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/11/30/667553-ministrom-razvitiya>.

¹⁷⁶ Путинская Россия становится все опаснее [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.inopressa.ru/article/18Dec2017/nationalinteres/sud_04.html.

¹⁷⁷ Кадыров и кадыровцы: почему кремль прощает чеченскому руководству всё [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.currenttime.tv/a/27495115.html>.

¹⁷⁸ Створення в 2000 р. 7 федеральних округів; запровадження інституту повноважних представників

єдиний загальноросійський політичний простір, заміну «формального федералізму» на «фактичний унітаризм», звуження інституційних та політико-правових можливостей регіональних еліт.

Безпрецедентна протягом останніх років кількість відставок глав суб'єктів РФ у 2017 р. (загалом було звільнено 19 губернаторів)¹⁷⁹ засвідчила повне нівелювання їхнього політичного статусу, послаблення впливу місцевих груп впливу та встановлення, по суті, «прямого управління» Кремля (зокрема, призначення у жовтні 2017 р. в.о. глави Республіки Дагестан генерал-полковника, колишнього керівника фракції «Единая Россия» у Державній Думі РФ В. Васільєва та масові арешти дагестанських чиновників)¹⁸⁰.

Крім того, в лютому 2018 р. новопризначений голова уряду Дагестану Артем Здунов анонсував «побудову жорсткої вертикалі управління, що дозволить зосередитися на економіці та фінансах»¹⁸¹.

Суттєвим елементом консолідації нинішнього російського політичного режиму є фактична залежність суб'єктів РФ від Кремля. Економічним виявом такої залежності є дотаційність більшості місцевих бюджетів та діючі механізми перерозподілу коштів.

З 1 січня 2018 р. набрала чинності постанова російського уряду, якою встановлено порядок підписання угод між Міністерством фінансів Росії та суб'єктами федерації щодо отримання дотації вирівнювання бюджетної забезпеченості регіонів у 2018 році. Згідно з документом, до 1 лютого угода, що передбачає заходи щодо соціально-економічного розвитку регіону та оздоровлення державних фінансів, має бути підписана губернатором і відправлена на розгляд у Мінфін РФ. Міністерство має підписати угоду не пізніше 15 лютого¹⁸².

Починаючи з квітня 2018 р., вища посадова особа суб'єкта, який отримує дотацію, повинна направляти Мінфіну РФ щоквартально звіт про виконання зобов'язань, а Мінфін буде здійснювати їх щоквартальний

Президента РФ в даних округах, які забезпечуючи координацію діяльності федеральних органів виконавчої влади у відповідному федеральному окрузі, фактично перетворилися у «генерал-губернаторів»; заміна у 2013 р. прямих виборів глав суб'єктів РФ на голосування в регіональних парламентах (Дагестан, Інгушетія, Північна Осетія, Карачаєво-Черкесія); запровадження у 2015 р. аналогічного механізму для виборів вищих посадових осіб в автономних округах (в нафтогазових Ненецькому, Ямало-Ненецькому та Ханти-Мансійському АО).

¹⁷⁹ Региональная политика Кремля: год отставки губернаторов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://inosmi.ru/politic/20171218/241036190.html>.

¹⁸⁰ Останется ли Россия федерацией? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rosbalt.ru/russia/2018/02/15/1682709.html>.

¹⁸¹ «Будет выстроена жёсткая вертикаль управления»: новый премьер Дагестана предложил сократить правительство республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://russian.rt.com/russia/article/481488-premer-dagestan-sokratit-pravitelstvo>.

¹⁸² Ужесточилась процедура получения федеральных дотаций на выравнивание бюджетной обеспеченности регионов в 2018 году [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.gosrf.ru/news/34045/>.

моніторинг, якщо протягом 2-х із 3-х останніх звітних фінансових років дотація перевищувала 40% обсягу власних доходів консолідованого бюджету суб'єкта.

До переліку зобов'язань суб'єктів РФ включено заходи, спрямовані на зниження рівня дотаційності регіонів, бюджетну консолідацію і зростання податкових і неподаткових доходів консолідованих бюджетів суб'єктів Федерації. Для високодотаційних суб'єктів (згадані вище 40 %) застосовано додаткові зобов'язання, спрямовані на дотримання вимог бюджетного законодавства Росії, підвищення ефективності використання бюджетних коштів та якості управління регіональними фінансами, здійснення заходів щодо розвитку дохідного потенціалу в 2018-2020 рр.¹⁸³.

Таким чином, уряд РФ запроваджує додатковий механізм маніпуляцій коштами, призначеними для розвитку регіонів країни. З новим порядком надання дотацій у губернаторів з'явиться більше обов'язків із надання своєчасної звітності. З квітня 2018 р. керівник дотаційного суб'єкта РФ повинен щоквартально направляти у Мініфін до 20-го числа місяця, наступного за звітним кварталом, звіт про виконання зобов'язань регіону. Зокрема, щодо ефективності податкових пільг, усунення знижених ставок оподаткування, забезпечення зростання податкових і неподаткових доходів консолідованого бюджету в регіоні, збільшення числа інвестицій, зростання числа підприємців малого і середнього бізнесу і зниження рівня безробіття¹⁸⁴. Невиконання зобов'язань за угодами може привести до скорочення обсягу фінансових дотацій регіону.

Крім того, 9 січня 2018 р. прем'єр-міністр РФ Д. Медведєв підписав постанову уряду, згідно з якою було розширено перелік напрямків надання дотацій на підтримку заходів щодо забезпечення збалансованості бюджетів суб'єктів Російської Федерації.

Постановою встановлено можливість надання дотацій для часткової компенсації додаткових витрат на підвищення оплати праці працівників бюджетної сфери та з метою стимулювання зростання податкового потенціалу з податку на прибуток організацій¹⁸⁵.

Затверджені зміни позиціонуються як необхідний крок для забезпечення реалізації рішень уряду Росії в частині надання та використання зарезервованих у федеральному бюджеті коштів (36,7 млрд рублів) на

¹⁸³ О действиях по оздоровлению государственных финансов субъектов Федерации [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://government.ru/docs/30889/>.

¹⁸⁴ Минфин урежет дотации самым "жадным" регионам [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://www.pravda.ru/news/economics/09-01-2018/1364935-minfin-0/>.

¹⁸⁵ О внесении изменений в постановление Правительства Российской Федерации от 13 апреля 2010 г. № 231 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://static.government.ru/media/files/cJC5g4eBNrw6wcAAXx9nXZ1AqO2iZudD.pdf>.

заохочення в 2018 р. регіонів, що забезпечили приріст надходжень до федерального бюджету 2 % податку на прибуток організацій у 2017 р.¹⁸⁶.

При цьому надання дотацій здійснюється на підставі доручень і вказівок Президента Росії, голови уряду та розпоряджень уряду й відповідно до угоди, що укладається між Мінфіном Росії та вищим виконавчим органом влади суб'єкта РФ. Запровадження такої схеми відносин посилює фінансову залежність суб'єктів від федерального Центру.

Змінити цю ситуацію російські регіони не здатні, оскільки не мають можливостей проводити власну господарську політику та реалізовувати власну стратегію розвитку.

Переважає більшість російських регіонів не в змозі проводити ефективну галузеву політику без федеральної підтримки через брак ресурсів та повноважень. Таким чином, участь федерального центру часто відіграє ключову роль у визначенні регіональних пріоритетів розвитку. Така політика дозволяє найпростішим способом отримати конкретні результати й досягти заданих показників. При цьому лєвова частка заходів державної підтримки концентрується приблизно на одних і тих самих регіонах.

Контроль федерального центру не надає системі більшої збалансованості. Суб'єкти Федерації намагаються розвинути будь-яку спрямованість, якщо в ній є шанси на появу інвестора. Це спричинює неефективну конкуренція між регіонами, «перегони пільг і преференцій», чим вимивається дохідна частина регіональних бюджетів. Крім того, істотним недоліком цієї системи є те, що іноземним інвесторами відомі лише декілька російських регіонів, окрім Москви, Санкт-Петербурга і нафтогазових, що призводить до неефективних інвестиційних рішень та залишає незадіяною значну частину потенціалу країни. На 2 столичних регіони (разом з відповідними областями) та нафтогазовою Тюменською областю (разом з анклавами у статусі автономних округів) протягом 2012-2016 рр. припало 78 % прямих іноземних інвестицій, а решта великих промислових регіонів отримала не більше 1-3 %¹⁸⁷.

У січні-вересні 2017 р. половина інвестицій в основний капітал (всього – 9681,7 млрд руб.) припала на 11 суб'єктів Федерації. Проте основна частка інвестицій (сумарно понад 26 %) зосереджена лише в трьох регіонах – столиці та нафтогазових Ханті-Мансійському і Ямало-Ненецькому автономних округах. У 45 % територій вкладення в основний капітал продовжують зменшуватися¹⁸⁸.

¹⁸⁶ Медведев подписал дополненный список дотаций регионам [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.gosrf.ru/news/34040/>.

¹⁸⁷ Моисей Фурщик: регионы требуют «раскрутки» <http://www.gosrf.ru/news/35527/>.

¹⁸⁸ Инвестиционный спад продолжается почти в половине регионов страны [Електронний ресурс] – Режим

Максимальними темпами зростання виділялися Крим – у 4,2 разу порівняно з січнем-вереснем 2016-го, Севастополь (2,3 разу), що пов'язано з будівництвом Кримського мосту та супутніх об'єктів інфраструктури. При чому, з федерального бюджету профінансовано 75,5 % кримських та 77,3 % севастопольських інвестицій¹⁸⁹. Така статистика свідчить про закритість та повну непривабливість анексованої української території для бізнесу. Частково її можна пояснити й міжнародними санкціями, що накладають обмеження на діяльність великих російських та міжнародних компаній у Криму та Севастополі.

Загалом, лідерами за обсягом інвестицій у основний капітал, окрім згаданої вище трійки, стали м. Санкт-Петербург, Татарстан, Московська область, Красноярський та Краснодарський краї, Саха (Якутія), Свердловська й Тюменська області. Проте залежність активності інвесторів від регуляторної політики проявилася тільки в одному російському регіоні. Зняття адміністративних бар'єрів та створення сприятливих умов для бізнесу підвищили привабливість Краснодарського краю для підприємців із суміжних регіонів, що принесло 288,5 млрд руб. інвестицій, при чому тільки 18,5 % з них припали на бюджетні ресурси.

Швидкий темп зростання інвестицій в Якутії (на 35,2 % в січні-вересні 2017-го порівняно з 2016 р., що є абсолютним рекордом за підсумками року) відображає факт перетворення Республіки на новий перспективний нафтогазодобувний регіон. Тут освоюється Чаяндінське нафтогазоконденсатне родовище, а також проходить частина «Сили Сибіру».

Втім у деяких регіонах ситуація з фінансами настільки погана, що уряд вживає екстраординарні заходи, вперше запроваджуючи зовнішнє фінансове управління. Через борги, які перевищили річний бюджет, у Хакасії та Костромській області Федеральне казначейство буде стежити за витратами регіонів¹⁹⁰. Водночас борги перевищують річний дохід у 7 регіонах РФ, ще в 16 суб'єктах – вони становлять 85-100 % доходів. Вважається, що російські регіони почали залучати кредитні кошти в 2012 р. заради виконання «травневих указів» президента В. Путіна¹⁹¹.

Територіально-інвестиційний дисбаланс у регіональній структурі відображає загальний рентоорієнтований характер російської економіки,

доступу : http://www.ng.ru/economics/2018-01-29/4_7160_spad.html.

¹⁸⁹ Сегодня инвестициями могут похвастаться лишь три региона России [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.profi-forex.org/novosti-rossii/entry1008311587.html>.

¹⁹⁰ Хакасия: впервые в России введено внешнее финансовое управление [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.sibreal.org/a/28991257.html>.

¹⁹¹ Почему внешнее управление не спасет Хакасию, Костромскую область и другие регионы РФ [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://versia.ru/pochemu-vneshnee-upravlenie-ne-spaset-hakasiyu-kostromskuyu-oblast-i-drugie-regiony-rf>.

заснований на видобутку та експортуванні енергоносіїв та інших корисних копалин (алмазів у тій-таки Якутії). Натомість вирівнювання обсягу інвестицій у дотаційні регіони, що цілком залежать від субсидій з Центру, трактується як зона відповідальності, передусім, регіональних чиновників. Зокрема, від них очікують створення умов для ведення бізнесу та реалізації інвестиційних проектів, створення відповідної інфраструктури.

Тенденція свідчить про посилення розриву між вузькою групою територій-лідерів та рештою територій країни. У підсумку регіони втрачають стимули для активної діяльності, оскільки не бачать серйозних перспектив для об'єктивної оцінки своїх зусиль та отримання адекватного обсягу федеральної підтримки.

Економічні аспекти контролю Москви над російськими регіонами тісно пов'язані з політичними та адміністративними.

Повернення до прямих виборів керівників суб'єктів РФ трактується Кремлем та провладними ЗМІ й експертами як позитивне для регіонів рішення. Насправді схема тільки посилює декоративність народовладдя, оскільки опозиційний кандидат має небагато можливостей для успіху навіть на стадії висування.

З формальної точки зору, відбулося відновлення легального статус-кво: призначення губернаторів президентом РФ було прямим порушенням ст. 77 Конституції РФ, в якій зазначено, що суб'єкти федерації самі формують свої органи влади. Тим не менше повернення до прямих виборів не спричинило особливих змін у політичній складовій механізму відбору регіонального керівництва.

Протягом третьої каденції В. Путіна не було жодного випадку, щоб кандидат, затверджений президентом, не переміг. І навпаки: якщо не враховувати керівників національних республік, які виявляють певну самостійність і спираються на інтереси місцевого населення, то відверто опозиційним чиновником місцевого рівня є тільки мер Єкатеринбурга Є. Ройзман, який не зміг перемогти на виборах губернатора Свердловської області восени 2017 р. У 2013 р. з подібним стикнувся О. Навальний на виборах мера Москви.

Фактично інструмент прямих виборів губернаторів має на меті легітимацію заздалегідь визначених Адміністрацією Президента РФ кандидатів. Варто говорити про своєрідний муніципальний фільтр¹⁹², який не дозволяє небажаному кандидату зібрати потрібну кількість голосів на свою підтримку. Технічно все відпрацьовується за типовим сценарієм: Кремль робить ставку на конкретного кандидата, потім відбувається низка його

¹⁹² Что изменило возвращение прямых выборов губернаторов? <https://www.kommersant.ru/doc/3408300>.

публічних зустрічей із президентом, висування на виборах, блокування сильного суперника з одночасним підбором завідомо слабших, участь яких забезпечує легітимність виборів.

Крім того, президент зберігає за собою право звільнення губернаторів із різними підставами та формулюваннями, що не тільки зводить нанівець початковий демократичний імпульс, але й ставить у залежність від режиму не лише долю конкретного чиновника, але й результат волевиявлення громадян. На офіційному рівні, оперативне кадрове втручання В. Путіна трактується не як засіб посилення влади Центру, а єдиний можливий захід із запобігання завданню шкоди, матеріальних чи нематеріальних збитків регіону, спричинених неефективним керівництвом. У підсумку президент зберігає репутацію доброго правителя, котрий не лише дбає про весь народ, але, у разі потреби, й виправляє його, народу, помилки.

Єдиним лідером, який може вести відносно самостійно політику в межах власного регіону, є Рамзан Кадіров, але його лояльність до Москви є засадничою частиною політичної угоди з Путіним. За відсутності реально впливових губернаторів (на кшталт колишніх керівників Татарстану, Москви, Свердловської області – М. Шаймієва, Ю. Лужкова, Е. Росселя відповідно), регіональна влада є фактично системою намісництв і адміністративних вотчин.

Яскравим ілюстрацією стосовно цього стану була антикорупційна операція, здійснена на початку лютого 2018 р. силовими структурами у Дагестані. Арешти місцевих керівників продемонстрували реальне співвідношення сил між центром та місцевими елітами.

Втім операція набула особливого розголосу тільки після візиту глави держави в Махачкалу та проведення ним зустрічі з громадськістю щодо соціально-економічного розвитку регіону. Наслідків від антикорупційної «зачистки» в Дагестані в інших регіонах очікують 42 % громадян РФ. При цьому третина респондентів вважає, що рівень корупції в їхньому регіоні є нижчим, ніж у Дагестані¹⁹³. Водночас близько 36 % опитаних нічого не чули про дагестанські арешти.

Реагуючи на інцидент, Путін фактично пов'язав проблему корупції з особливостями регіональної влади як такої¹⁹⁴. Відтак, силовий контроль над регіональними елітами супроводжується їх компрометацією в очах власного населення, а також дозволяє спрямувати соціально-економічне невдоволення на чиновників місцевого рівня.

¹⁹³ Уровень коррупции в России. События в Дагестане <http://fom.ru/Bezopasnost-i-pravo/13984>.

¹⁹⁴ Российские регионы ждут массовые аресты чиновников по коррупционным делам <http://www.gosrf.ru/news/35350/>.

Аналітики Фонду «Петербурзька політика» звертають увагу на те, що увага громадськості привертається, у першу чергу, до арештів чиновників, а не до судових вироків. Зокрема, показовою стала більша медійна і суспільна увага до арештів керівництва Дагестану та Махачкалі, аніж до винесення судових рішень екс-губернаторам М. Білих (Кіровська область) і О. Хорошавіну (Сахалінська область)¹⁹⁵.

Також варто зауважити, що з огляду на актуалізацію питання укрупнення російських регіонів¹⁹⁶, будь-який формат об'єднання та «розмивання» існуючих кордонів суб'єктів РФ буде спрямований на компрометацію регіональних еліт і нівелювання сепаратистських тенденцій.

Надмірна дотаційність бюджетів більшості регіонів, ротація керівних кадрів за принципами політичної доцільності, безініціативність та посилена відповідальність губернаторів за стан справ на місцях фіксують економічну та політичну неспроможність регіональних еліт і фіксують їх повну залежність від централізованої адміністрації.

Ідеологічний контроль

Базове позиціонування Путіна в системі координат російської внутрішньої політики пов'язане з його місією відновлення імперського статусу Росії. Атрибути цього статусу – сильна влада, амбіції світового лідерства, значна концентрація ресурсів та їх використання для досягнення національних цілей.

В. Путін намагається виправдати також очікування благополуччя, які більшість росіян пов'язують з поверненням до статусу «наддержави». Головним доказом успішності режиму є те, що добробут населення зростає попри несприятливу зовнішню кон'юнктуру та відвертий спротив Заходу. Іміджевий репертуар «вождя» охоплює також певні універсальні ролі – патріот, силовик, прихильник здорового образу життя, православний віруючий, захисник національних інтересів, гарант стабільності тощо.

Однак успішність політики Путіна, спрямованої переважно на відновлення колишньої радянської системи внутрішньої і зовнішньої політики, не дає відповіді на питання про перспективи Росії та її відповідь на гострі виклики сучасності. Зокрема, й ті виклики протиставлення імперської

¹⁹⁵ Рейтинг Фонду «Петербурзька політика» за лютий 2018 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://fpp.spb.ru/sites/fpp.spb.ru/files/fpp-rating-2018-02.pdf>.

¹⁹⁶ Путин пообещал не навязывать укрупнение регионов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ria.ru/economy/20171214/1510903412.html>.

та етнічної ідентичності, які зруйнували колишній СРСР в несприятливих соціально-економічних умовах.

Ідею загальнонаціональної спільноти, об'єднаної лояльністю до вищого керівництва країни, намагалися реалізувати в СРСР, але перманентні спроби Й. Сталіна та Л. Брежнєва створити «радянський народ» не увінчалися успіхом.

Необхідність конструювання наднаціональної ідентичності гостро усвідомлює сам В. Путін, котрий «пережив крах уявної історично сформованої спільноти як найбільшу драму свого життя».¹⁹⁷ Головну запоруку того, що подібний сценарій омине в майбутньому Російську Федерацію, Путін та його оточення вбачають у патріотичній мобілізації, здійсненій на хвилі «русської весни» – руху, що набрав сили після анексії Криму та забезпечив суттєве зростання президентського рейтингу.

Оскільки патріотизм і підтримка Путіна в сучасній Росії стали синонімами, то активізація усіх можливих патріотичних проявів стала важливою складовою консолідації режиму.

У 2011 р. було прийнято першу державну програму щодо патріотичного виховання громадян, у 2016-му – другу. У 2016 р. патріотизм був проголошений В. Путіним національною ідеєю Росії.¹⁹⁸

Вже у період підготовки до президентських виборів (у листопаді 2017 р.) група депутатів від «Єдиної Росії» внесла на розгляд парламенту законопроект «Про патріотичне виховання в Російській Федерації», зафіксувавши державну монополію на патріотизм. Згідно з проектом, патріотичне виховання є систематичною і цілеспрямованою діяльністю, заснованою на соціокультурних, духовно-моральних цінностях і прийнятих у суспільстві правил і норм поведінки в інтересах людини, родини, суспільства і держави, яка спрямована на розвиток особистості, створення умов для самовизначення і соціалізації громадян, формування у них патріотичної свідомості, почуття вірності Росії, готовності до виконання громадянського обов'язку і конституційних обов'язків з захисту інтересів Вітчизни.¹⁹⁹

Штучна регламентація «вірності батьківщині» не має аналогів у цивілізованих країнах і не може ототожнюватись із законодавчим захистом державних символів. Водночас сфера регулювання аналізованого законопроекту досить специфічна і звужується до «розвитку історичної пам'яті на всіх рівнях освітнього простору: підтримка пам'ятників військової слави, в тому числі могил невідомого солдата і військових поховань, як на

¹⁹⁷ Задача – закон о российской нации <https://inosmi.ru/politic/20161110/238173056.html>

¹⁹⁸ Национальная идея: патриотизм и работа на страну <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2717530>

¹⁹⁹ Законопроект №315234-7 О патриотическом воспитании в Российской Федерации <http://sozd.parlament.gov.ru/bill/315234-7>

території Росії, так і за кордоном». Таким чином, патріотизм у широкому розумінні зводиться лише до одного з його можливих проявів – військового патріотизму.

Головними інструментами військово-патріотичного виховання є система освіти та ЗМІ: у сучасних підручниках 70% матеріалу присвячено війнам, федеральними каналами постійно висвітлюються події та сюжети, що мають безпосередній стосунок до російського війська та зброї.²⁰⁰ У підсумку, центральним державним святом, навколо якого вибудовується національна ідентичність, є перемога у Великій Вітчизняній війні.

Мобілізація підтримки режиму здійснюється через масові патріотичні акції: у 2016-2017 роках суспільна підтримка акції «Безсмертний полк» зберігалася на рівні 91 %.²⁰¹ Кількість громадян, які вважають 9 травня «днем перемоги Росії над Німеччиною», поступово зростає з 2015 року. Таким чином Росія все відвертіше демонструє курс на «присвоєння» позитивних історичних моментів радянського періоду, часів Російської імперії або Київської Русі. Практична участь та увага перших осіб держави лише підтверджує їх зацікавленість у подальшій патріотичній мобілізації суспільства на ґрунті культу «Перемоги».

Патріотичний консенсус, нав'язаний владою суспільству, захоплює собою і частину її критиків. Критично налаштований до нинішнього режиму політолог С. Белковський говорить про 1200-літню історію російської цивілізації, закріплюючи образ триєдиного народу білорусів, росіян та українців.²⁰² Схожі погляди час від часу демонструють журналісти, експерти чи опозиційні політики, тим самим сприяючи консолідації чинного політичного режиму.

Громадська ініціатива «Безсмертний полк», яка створювалася у 2012 р. силами томських журналістів і згодом поширилася на всій території Росії, з 2015 р. перейшла під контроль «Загальноросійського народного фронту». Оцінки окремих ЗМІ, оглядачів, колумністів зводяться до тези: «доки живий «Безсмертний полк», доти ми єдині». Дані соціологічних досліджень підтверджують суспільний консенсус у цьому питанні: позитивне ставлення російського суспільства до акції складало у 2016-2017 роках на рівні 91 %.²⁰³ Хоча йдеться при цьому переважно про пасивну підтримку (79 % з тих, хто

²⁰⁰ От гордости до гражданской ответственности <https://www.kommersant.ru/doc/3501926>

²⁰¹ «БЕССМЕРТНЫЙ ПОЛК» И ПАРАД ПОБЕДЫ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.levada.ru/2017/05/26/bessmertnyj-polk-i-parad-pobedy/>

²⁰² Станислав БЕЛКОВСКИЙ «ИМПЕРИЯ ВЛАДИМИРА ПУТИНА» [Електронний ресурс] : Режим доступу. - <https://www.chitalnya.ru/work/45562/>

²⁰³ «БЕССМЕРТНЫЙ ПОЛК» И ПАРАД ПОБЕДЫ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.levada.ru/2017/05/26/bessmertnyj-polk-i-parad-pobedy/>

цілком чи радше позитивно оцінює акцію, віддають перевагу спостереженню перед безпосередньою участі в її проведенні).

Для переважної більшості росіян (63 %) 9 травня асоціюється з «перемогою радянського народу над німецьким фашизмом» і вимагає належного вшанування ветеранів. Значно менше людей в РФ схильні тлумачити цю дату у деполітизованій та деідеологізованій площині – як «день пам'яті загиблих на війні рідних та друзів» (7 %) та «траур за загиблими у Великій Вітчизняній війні» (6 %).

Особиста участь в масових заходах та увага перших осіб держави лише підтверджує їх зацікавленість у подальшій мілітаризації суспільства на ґрунті «Перемоги». Прикметною рисою нинішнього культу «Перемоги» в РФ є його «привласнення», коли внесок представників інших народів колишнього СРСР, не кажучи вже про країни-союзники, ігнорується, або свідомо применшується. Кількість громадян РФ, які вважають 9 травня «днем перемоги Росії над Німеччиною», у 2017 р. сягнула 17 % і поступово зростає з 2015 року. Вперше на офіційному рівні цю позицію задекларував В. Путін ще у грудні 2010 р., коли він заявив про Росію як країну переможців.²⁰⁴

Маніпуляції з історією, поняттями і символами мають на меті не лише конструювання нової ідентичності громадян Російської Федерації в історичній перспективі, але й вирішення пропагандистських завдань поточної політики.

Виступаючи на військовому параді в Москві 9 травня 2017 р. Президент РФ жодного разу не використав поняття «німецький» фашизм для характеристики тодішнього ворога СРСР²⁰⁵. Натомість неодноразово повторено термін «нацизм» та його похідні. Попри історичну справедливість такого слововживання стосовно Третього рейху, термінологічні корективи свідчать швидше про закріплення у свідомості росіян смислового ряду «німецько-фашистський – україно-нацистський», тим самим закладаючи основи для обґрунтування нинішньої агресії проти України.

Сам парад використовується як спосіб демонстрації суспільству військової потуги, яка стоїть на сторожі його інтересів. Загалом 83 % росіян переконані у необхідності проведення 9 травня парадів воєнної техніки, при чому зростає кількість респондентів, котрі дивляться телетрансляцію столичного парадку (69 % у 2017 р., 65 % – у 2011 р.).²⁰⁶

²⁰⁴ Путин: Россия победила бы в ВОВ и без Украины [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2010/12/16/801573.html>

²⁰⁵ Военный парад на Красной площади. Президент РФ. События [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/54467>

²⁰⁶ Парад Победы посмотрели на 2 млн больше россиян, чем в 2016 году [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tass.ru/obschestvo/4248162>

Тісно пов'язана з прищепленням патріотизму й політика напівофіційної реанімації сталінізму. Сьогоднішній Сталін – це суто російський ідеологічний актив; феномен імперської, а не етнічної свідомості. Сталін, у розумінні сучасних росіян, був головнокомандувачем у переможній війні з нацизмом, продуктом якої стала російська «імперія» від Ельби до Південно-Китайського моря.²⁰⁷

Дослідження історичної свідомості російського суспільства, проведені Левада-Центром, свідчать, що масова свідомість пам'ятає терор 1930-1950 років, але не в змозі чинити опір наполегливій апології Сталіна.²⁰⁸ Його привабливість і значущість зростає в контексті загальної спрямованості «політики пам'яті» сучасного російського керівництва, що поєднує міфологізацію радянського минулого з прихованим виправданням злочинів, скоєних державою.

Поступово сталінські репресії витісняються із суспільної пам'яті, заміщуючись культом Перемоги 1945 г. За 10 років частка росіян, що кваліфікують репресії як «злочин, якому немає виправдання», знизилася з 72 % до 39 %. І навпаки, зросла з 9 % до 26 % кількість тих, хто готовий виправдовувати подібну політику міркуваннями «політичної доцільності». Частка громадян, які мало, або нічого не знають про причини, масштаби, зміст і виконавців сталінського терору, у 2017 р. сягнула максимального значення – 42 %.

Патріотична мобілізація, мілітаризм, культ «сильної руки» є важливими світоглядно-психологічними передумовами стійкості нинішнього російського режиму. Практично у всіх цих вимірах він спирається на досвід і спадщину радянського періоду. Разом із тим нинішня Російська Федерація не має в своєму ідейному арсеналі перконливої та перспективної національної ідеї. Не є достатньо зрозумілою та чітко окресленою сама модель актуальної російської ідентичності.

Самовисування Путіна для участі у виборах 2018 р. мало, окрім усього іншого, закріпити його позиціонування як «президента усіх росіян». Окрім статусного виміру, таке позиціонування виконує важливе внутрішньополітичне завдання ідея – формування спільної ідентичності є важливим атрибутом державної єдності та територіальної цілісності, що позбавляє перспектив потенційний етнічний сепаратизм у низці національних республік та інших суб'єктах Федерації.

²⁰⁷ Почему Россия выбирает сталинизм

http://www.rosbalt.ru/blogs/2018/03/06/1687047.html?utm_source=rosbalt&utm_medium=web&utm_campaign=editorchoice

²⁰⁸ БОЛЬШОЙ ТЕРРОР И РЕПРЕССИИ <https://www.levada.ru/2017/09/07/16561/>

31 жовтня 2016 р. на засіданні Ради з міжнародних відносин В. Путін підтримав ідею формування «російської нації» шляхом розробки відповідного федерального закону та внесення змін до Конституції РФ²⁰⁹.

Вперше поняття російської нації офіційно з'явилося у тексті Стратегії державної національної політики Російської Федерації до 2025 р. від 19 грудня 2012 р. Згідно з цим документом, «російська нація» ототожнюється з «багатонаціональним народом Російської Федерації», зміцнення духовної спільності та громадянської самосвідомості якого визнаються головними цілями державної національної політики Росії.²¹⁰

На території РФ проживають представники 193 національностей, проте системоутворюючим ядром «єднання народів» законодавчо вважається російський народ.²¹¹ Різноманіття етнічного складу і релігійної приналежності населення Росії, історичний досвід міжкультурної і міжрелігійної взаємодії народів подається як загальне надбання російської нації, що служить фактором зміцнення російської державності. Проте п. 1 ст. 3 Конституції РФ проголошує «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Російській Федерації її багатонаціональний народ».

Втім намагання примирити російський націоналізм, стимульований офіційною пропагандою та патріотичними акціями на зразок «русской весны», з інтересами державного будівництва в багатонаціональній Російській Федерації навіть на папері не досягають успіху. Поняття «багатонаціональна нація» нікого не влаштовує через свою внутрішню суперечність, штучність та потенційну конфліктність.

Для вирішення цієї проблеми принаймні на термінологічному рівні РАН розробила словник основних понять в галузі національної політики і міжнародних відносин. У глосарії встановлюється пріоритет розуміння російської нації як громадянсько-політичної, а не етнічної спільності, консолідованої на основі історичної російської державності, члени якої мають рівні права незалежно від етнічної, расової і релігійної приналежності, загальними історико-культурними цінностями, почуттям приналежності до єдиного народу, громадянською відповідальністю та солідарністю.²¹² Відтак, Російська Федерація вважається «національною державою з різноманітним етнічним і релігійним складом населення та регіональною специфікою».

²⁰⁹ «Понятие «российская нация» должно быть закреплено в Конституции» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nowaygazeta.ru/articles/2016/11/01/70381-ponyatie-rossiyskaya-natsiya-dolzno-byt-zakrepleno-v-konstitutsii>

²¹⁰ Указ Президента Российской Федерации от 19.12.2012 г. № 1666 О Стратегии государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года <http://kremlin.ru/acts/bank/36512>

²¹¹ Там само

²¹² Российской нации дали определение <https://iz.ru/news/687767>

Заявлений підхід викликав значну критику, головним чином, з боку націоналістичних середовищ – як власне російських, так і національних меншин. Національні республіки побоювались перетворення російської нації в націю росіян із автоматичною втратою ідентичності всіх інших народів.²¹³ Натомість для патріотичних «козацьких» організацій важливим було законодавче закріплення «державотворчої ролі» російського народу, а для РПЦ – ідея «русского мира», об'єднуюча роль в якому належить російській мові та культурі.²¹⁴

Питання виявилось вкрай болючим і конфліктним, тож його політизація була б небажаною, особливо перед виборами. До того ж, за даними Московського бюро з прав людини, у 2017 р. росіяни були стурбовані, в першу чергу, соціально-економічними та міжнародними проблемами, а міжетнічна напруга демонструвала тенденцію до зниження.²¹⁵

Оскільки ідея нової російської нації, що розчиняла б етнічну специфіку «русских» в багатоетнічній масі «россиян», не набула переконливості та популярності, відповідні законопроекти були загальмовані. Спочатку замість закону про єдину російську націю було запропоновано проект закону «Про основи державної національної політики». А влітку 2017 р. В. Путін вирішив взагалі зняти це питання з політичного порядку денного, назвавши все, що «пов'язано з національною ідентичністю, дуже тонкою сферою».²¹⁶

Тим не менше, проблема, що була винесена за межі публічної політики, залишається однією з найбільших загроз російській державності загалом, і режиму Путіна зокрема. Проект «Стратегії державної національної політики» справедливо стверджує, що на розвиток національних, міжнаціональних (міжетнічних) відносин впливають негативні фактори, викликані «глибокими громадськими перетвореннями при формуванні в сучасній Росії вільного відкритого суспільства» та прорахунками в державній національній політиці. Окрім проявів ксенофобії, етнічного та релігійного екстремізму, творці Стратегії говорять про:

- високий рівень соціальної і майнової нерівності, регіональної економічної диференціації;
- розмивання традиційних моральних цінностей народів Російської Федерації;

²¹³ Почему Путину не покажут законопроект о российской нации <http://www.bbc.com/russian/features-40660518>

²¹⁴ Единство нации не выдержало критики <https://www.kommersant.ru/doc/3235995>

²¹⁵ Ксенофобия перестает быть острой проблемой для России <https://www.kommersant.ru/doc/3548694?query=российская%20идентичность>

²¹⁶ Заседание Совета по межнациональным отношениям <http://kremlin.ru/events/president/news/55109>

- правовий нігілізм і високий рівень злочинності, корумпованість окремих представників влади;
- поширеність негативних стереотипів щодо деяких народів;
- вплив факторів, що мають глобальний або транскордонний характер.

ВИСНОВКИ

За неповні 18 років свого правління В. Путіну та його команді вдалося консолідувати в своїх руках формальну і неформальну владу в Росії. Контроль над парламентом і урядом через потужну партію влади, ручне керування виборчим процесом, гарантоване безсилля опозиції та відсутність опозиційно налаштованого бізнесу, провладна орієнтація головних ЗМІ, стабільно високий рівень суспільної підтримки, дієвий репресивно-каральний апарат й авторитетні силові структури, встановлення фактично васальної залежності на рівні Центр-регіони, а також монопольний контроль над державними корпораціями та матеріальними ресурсами.

Закладена статусно-функціональна різниця відповідальності між президентом та рештою адміністративно-державного апарату виконує функцію своєрідного контролера в технології спрямованого вибуху. Високий рівень підтримки чинного глави держави супроводжується суспільним невдоволенням на ґрунті соціальної несправедливості, головними винуватцями якої вважаються депутати, чиновники, голови державних корпорацій²¹⁷. Відносини Кремля з регіональним керівництвом будуються за схемою патрон-клієнт, коли регіони змушені вирішувати власні і федеральні проблеми, але залишились залежними від Центру та особисто Путіна.

У ментальній системі координат росіян президент є не просто керівником, а уособленням влади, що унеможлиблює критику і передбачає беззастережну підтримку. Приналежність до спецслужб (Путін – відставний полковник КДБ) для багатьох росіян є запорукою ефективності й непохитності та доказом патріотизму й відданості національним інтересам.

Путін зберігає в своїх руках контроль за поточною державною політикою, спецслужбами і керівними кадрами – його указами призначаються судді, федеральні міністри, голови державних корпорацій. Щорічне послання президента про становище в країні і про основні напрями

²¹⁷ «России не до игр, нам нужен Моисей» [Електронний ресурс] : Режим доступу. - http://www.rosbalt.ru/russia/2017/05/29/1618843.html?utm_source=rosbalt&utm_medium=web&utm_campaign=editorchoice

внутрішньої і зовнішньої політики держави є основою для визначення стратегічних цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку і забезпечення національної безпеки Російської Федерації, визначення напрямку досягнення зазначених цілей, найважливіших завдань, що підлягають вирішенню, а також для розробки інших документів стратегічного планування.²¹⁸

З 2012 р. почалось утвердження думки про те, що завдяки менеджерському таланту В. Путіна Росія неухильно наближається до стандарту життя «золотого мільярда» і за 10 років стане законним членом клубу найбільш процвітаючих країн світу попри усі несприятливі зовнішні умови.²¹⁹

Повернення до практики часів холодної війни щодо культивування образу «зовнішнього ворога» (далекого – США, НАТО, близького – Грузія, Україна) сприяло підвищенню агресивності і невротизації російського суспільства, поширенню серед населення уявлень про «геополітичний хаос», приреченість нинішнього світового порядку і сприятливий момент для нарощення масштабів російського впливу.

У процесі підготовки до чергових президентських виборів у Російській Федерації став очевидним курс на подальшу консолідацію режиму, що супроводжується низкою антиліберальних тенденцій.

Елементи т.зв. неліберальної демократії, коли обмеження стосовно політичних конкурентів встановлюються під виглядом беззаперечного виконання правових норм, стирають межу між ознаками правової держави та адміністративним свавіллям.

Так, єдиному реальному кандидату від опозиції О. Навальному було судовим рішенням заборонено займати державні посади та, відповідно, брати участь у виборах до 2020 р.²²⁰ Також, з міркувань національної безпеки, під час виборчої кампанії був обмежений доступ до альтернативної соціології (Левада-Центру не дозволяється повідомляти про власні оцінки електоральних установок громадян під час виборчої кампанії, оскільки він визнаний іноземним агентом²²¹).

²¹⁸ Федеральный закон от 28.06.2014 г. № 172-ФЗ О стратегическом планировании в Российской Федерации [Електронний ресурс] : Режим доступу. - <http://www.kremlin.ru/acts/bank/38630/page/1>

²¹⁹ ДОКТРИНА ПУТИНА: КОНСОЛИДАЦИЯ ИЛИ СМЕРТЬ [Електронний ресурс] : Режим доступу. - <http://www.soldatru.ru/read.php?id=2391>

²²⁰ Навальный не может участвовать в выборах любого уровня, считает юрист [Електронний ресурс] : Режим доступу. - <https://ria.ru/incidents/20170208/1487466403.html>

²²¹ Выборы президента остались без независимой социологии [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2018/01/16/747868-vibori-bez-sotsiologii>

Політичний протест став загрозою стабільності держави, його учасники почали визнаватись п'ятою колоною, розвиток інститутів громадянського суспільства гальмується репресіями та поширенням симулякрів.

У відповідь на зростання громадської активності влада ініціює формування мережі громадських організацій та ініціатив, які беруть на себе функції екологічного чи соціального контролю, але при цьому обмежуються тиском виключно на місцеве чи регіональне керівництво. Підвищення соціальної відповідальності громадського сектору та наділення некомерційних організацій статусом «виконавець суспільно корисних послуг»²²² спрямоване на втримання лояльності і недопущення широких масових протестів в умовах прогнозованого зниження рівня життя більшості населення РФ.

Паралельно відбувається очищення суспільства від «іноземних агентів» та «лібералів», котрі не усвідомлюють важливості консолідованої влади в умовах зовнішніх потрясінь та внутрішніх ризиків. Демократична практика громадського контролю за діями влади підмінюється діяльністю провладних структур на кшталт «Загальноросійського народного фронту», «Волонтерів Перемоги» чи «Громадської палати Російської Федерації».

На антиліберальних та антизахідних засадах відбувається також світоглядно-ціннісна консолідація, яка передбачає конструювання нової російської ідентичності, що комбінує елементи давньоруського, імперського, радянського і пострадянського минулого в певну концептуальну цілість, що потім тиражується через пропагандистські механізми та прийоми. Основою концепції є уявлення про державотворчий статус російського народу як основи багатонаціональної співдружності РФ: «Російський федералізм уособлює державну єдність десятків народів як етнотериторіальних спільнот навколо російського народу, що є ядром і головною цементуючою силою багатонаціональної федеративної держави».²²³

Водночас російський варіант патріотизму прямо ототожнюється з мілітаризмом, і в практичній площині спрямований на зміцнення військово-патріотичних установок молоді та підвищення якості її допризовної підготовки до служби у Збройних силах.

Якщо у 2000-2008 рр. популярність Путіна ґрунтувалася на зростанні рівня життя, то з 2014 р. вона базується виключно на престижі військового керівника, здобутого за допомогою силових дій (анексія Криму, агресія на Донбасі, військова кампанія в Сирії).

²²² Совещание с членами Правительства [Електронний ресурс] : Режим доступу. - <http://special.kremlin.ru/events/president/news/53318>

²²³ Р.В. ЕНГИБАРЯН, Э.В.ТАДЕВОСЯН. Особенности современного российского федерализма [Електронний ресурс] : Режим доступу. - <http://www.bibliotekar.ru/konstitucionnoe-pravo-1/145.htm>

Силіві структури в Росії традиційно мають високий рівень довіри населення, а військовослужбовці є другою за популярністю професією після лікарів. Використовуючи народну прихильність до силовиків, посилену під впливом «рятувальних» воєнних операцій в Україні та Сирії, у внутрішньо ідеологічній роботі влада акцентує увагу на просуванні поняття російського патріотизму, що зводиться до відтворення радянських мобілізаційних практик. Згідно з дослідженням Вищої школи економіки, російська влада готова витратити на патріотичне виховання молоді у середньому до 20 млн дол США щороку²²⁴.

Патріотична мобілізація російського суспільства на тлі зовнішніх «загроз» і внутрішніх «досягнень» режиму створює потужний ресурс лояльності, який може бути конвертований у фактично безконтрольні владні повноваження із невизначеним терміном використання.

Водночас нинішній стан Російської Федерації та тенденції в розвитку режиму Путіна мають під собою цілу низку негативних факторів та кризових передумов.

Незважаючи на удавану публічність та відкритість, влада Росії перетворюється на закриту від суспільства корпорацію, що потерпає від внутрішніх явних і латентних суперечок. Відбувається акумуляція внутрішніх та зовнішніх загроз, що створює потенційну небезпеку політичного банкрутства режиму та усунення правлячої еліти РФ.

Реальними передумовами виникнення структурно-динамічних криз у політичній системі Росії слід вважати:

- нерозвиненість демократії, відсутність зворотного зв'язку між владою і народом, що стимулює безвідповідальність еліт та провокує хибні рішення на рівні вищого керівництва країни;
- втрата довіри до політичних інститутів, бутафорський характер виборів на всіх рівнях – легітимація заздальгідь визначених кандидатів відбувається із широким застосуванням адміністративного ресурсу, зловживання механізмами агітації на користь влади, прямого й непрямого підкупу виборців;
- недосконалість нормативно-правової бази та правозастосування, чим уможливлються успішні спроби ухилення від виконання норм закону;
- низький рівень захищеності права власності, а також високий рівень недобросовісної конкуренції і монополізації у ринкових відносинах тощо.

²²⁴ Как молодежь учат Родину любить. IQ.HSE (04.05.2017) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://iq.hse.ru/news/205814319.html>

- підміна інтересів народу корпоративними інтересами високо корпоративованих груп в умовах формальності та декоративності діалогу між владою і народом;

- значне поширення корупції, що використовується як елемент політичної боротьби, зведення рахунків, а також з метою тиску на громадянське суспільство та протидії плюралізму;

- незбалансована регіональна політика, що спирається на тиск та відчуження: суб'єкти федерації перебувають в умовах кадрової, фінансової, інвестиційної залежності від центру.

Ці реалії не є секретом для російського керівництва, але вирішення наявних проблем режим бачить через посилення своєї монополії на владу і вдосконалення механізмів контролю над суспільством.

Одним із головних завдань, які постають перед Путіним після перемоги на виборах, є встановлення такої конфігурації влади, в якій за ним збережуться статус та функціонал центрального елемента російської політичної системи.

Після чергової інавгурації В. Путіна в РФ курс на політичну інтеграцію та авторитарну консолідацію триватиме. Передвиборча імітація «демократії» зміниться тотальним домінуванням Кремля, а нагромаджений у попередні роки мобілізаційний ресурс дозволить йому проводити більш жорстку зовнішню політику та посилити агресивність інтеграційних проектів на пострадянському просторі.

У перспективі можна передбачити посилення політики Росії у напрямку забезпечення внутрішньої безпеки, розвитку спеціальних служб і правоохоронних органів, підвищення ефективності управління силовими структурами, оптимізації їх функціонування та централізації контролю з боку «путінського режиму» за їх діяльністю. Фактично формується «єдиний режим» розвідувальної, контррозвідувальної, оперативно-розшукової діяльності у поєднанні з силовими інструментами впливу, який зорієнтований, передусім, на захист російської влади та забезпечення безперебійного функціонування державного та військового управління в РФ в умовах гібридної війни.

У виступах під час передвиборчої кампанії і в своїй програмній промові кандидат у президенти Путін пообіцяв росіянам зосередитися на внутрішніх проблемах і гарантував своїм виборцям період «успіху»: забезпечення темпів зростання економіки, надання їй інноваційного характеру, розвиток у сфері охорони здоров'я, освіти, промислового

виробництва, інфраструктури та інших напрямків, «найважливіших для того, щоб рухати країну вперед і піднімати рівень життя громадян».²²⁵

Реалізація цієї мети вимагатиме кадрових перестановок в уряді, які будуть здійснені після інавгурації у квітні. Імовірно ставку буде зроблено на компроміс, за яким міністри-реформатори будуть врівноважуватись подальшим зміцненням централізованого і репресивного режиму.²²⁶ Крім того, не виключене запозичення китайського досвіду – проведення економічних та фінансових реформ, супроводжуваних посиленням центральної влади, репресіями і недопущенням реальної політичної конкуренції.²²⁷

Натомість, доказом щирості передвиборчих обіцянок Путіна буде продовження боротьби з корупцією, ослаблення позицій керівників державних корпорацій, що схвально оцінюється громадськістю. Противагою дискредитованим чиновникам стануть молоді й компетентні політики, появи яких режим показово сприяє через проведення різноманітних форумів під егідою державних структур чи афілійованих з ними громадських рухів (зокрема, ОНФ) або всеросійських конкурсів («Лідери Росії»²²⁸).

Вочевидь, у РФ буде й надалі триватиме перерозподіл власності (доступу до ресурсів) між учасниками донедавна широкого кола «друзів» президента на користь найближчого оточення і самого президента РФ. Боротьба внутрішніх груп впливу у російській еліті зростає, зокрема доступ до ресурсів у країні, на певному етапі, буде розподілятися особисто главою держави. Ймовірно, за цих обставин й буде проводитися реформа у системі управління, що орієнтуватиметься на перерозподіл ресурсів в умовах вичерпання ресурсної бази.

Водночас в умовах дефіциту бюджету відбуватиметься пошук оптимальної моделі публічного управління, консолідація видатків й обмеження доступу регіональних і корпоративізованих груп до державних благ, а також пошук ресурсів для виконання соціальних та економічних зобов'язань новообраного президента, виголошених під час Послання до Федеральних Зборів РФ.

²²⁵ Путин обозначил приоритеты нового срока [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.gazeta.ru/politics/2018/03/19_a_11688595.shtml

²²⁶ Будет ли царь Владимир II следовать по стопам Александра II? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://inosmi.ru/politic/20180322/241778925.html>

²²⁷ Китайский путь развития: Жириновский предсказал появление пожизненного лидера [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mk.ru/politics/2018/03/19/kitayskiy-put-razvitiya-zhirinovskiy-predskazal-poyavlenie-pozhiznennogo-lidera.html>

²²⁸ Более десятка «Лидеров России» получили ответственные должности [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2018/03/05/nazna4eniya/>

Четверту каденцію Путін відбудуватиме, комбінуючи пріоритети: зовнішня політика диктуватиме курс на ізоляцію від Заходу²²⁹, натомість у внутрішній на перший план вийдуть економічні²³⁰ та соціально-демографічні²³¹ реформи.

Водночас стабільність режиму залежить від ясності розуміння його перспектив. А це означає, що вже зараз еліти повинні отримати відповідь на питання про наступника Путіна чи інші способи збереження статус кво.

Типовим для пострадянських держав є тривале перебування при владі осіб похилого чи близького до нього віку: Н. Назарбаєву (Казахстан) – 78 років, Е. Рахмону (Таджикистан) – 66, Лукашенку – 64. Всі вони є незмінними керівниками своїх держав понад 20 років. У 2024 р. В. Путіну виповниться 72 роки, що тільки закріпить образ мудрого правителя з потужним життєвим досвідом та управлінським стажем. Проте відсутність верхньої межі вікового цензу для претендентів на найвищий державний пост нівелюється конституційною нормою (п. 3 ст. 81) про обмеження президентських повноважень двома термінами поспіль.

Технологія обходу норми Конституції вичерпала себе після президентства Д. Медведєва протягом 2008-2012 рр. і не може бути застосована знову без суттєвих репутаційних ризиків. Крім того, у нового «транзитного» президента може виникнути спокуса скористатися важелями влади для виходу з-під контролю Путіна і його соратників. Ті самі ризики має передача влади неофіційному наступнику.

Відповідно, основними сценаріями пролонгації повноважень Путіна варто вважати: політичну реорганізацію з передачею головних державних повноважень існуючому²³² або новоствореному інституту, очоленому Путіним, за аналогом центрального уряду Китаю,²³³ злиття уряду з президентською адміністрацією, як у США²³⁴ або зміну конституції РФ для легальної довічної пролонгації президентських амбіцій за китайським чи казахстанським зразком²³⁵.

²²⁹ Putin Plans for a Russia Without Him [Електронний ресурс] : Режим доступу. -

<https://worldview.stratfor.com/article/vladimir-putin-russia-election-reform-challenges>

²³⁰ Послание Президента Федеральному Собранию [Електронний ресурс] – Режим доступу :

<http://kremlin.ru/events/president/news/56957>

²³¹ Послание президента — 2018: ключевые тезисы [Електронний ресурс] – Режим доступу :

<http://www.ntv.ru/novosti/1986648/>

²³² Меняя правила: что будет после победы Путина на выборах? [Електронний ресурс] : Режим доступу. -

<https://inosmi.ru/politic/20171204/240918561.html>

²³³ Должности президента не будет. Путин станет главой Государственного Совета... [Електронний ресурс] : Режим доступу. - <https://m.business-gazeta.ru/article/323595>

²³⁴ Анатомия слухов: жизнь до и после выборов [Електронний ресурс] : Режим доступу. -

<http://www.rosbalt.ru/russia/2017/08/25/1641379.html>

²³⁵ Китайский пример для Путина. Си Цзиньпин – пожизненный лидер КНР? [Електронний ресурс] : Режим доступу. - <https://www.svoboda.org/a/29063720.html>

У контексті базових цінностей та стратегічних цілей режиму Путіна виникає питання про залежність російського зовнішньополітичного курсу від внутрішньополітичних передумов. У цьому сенсі, слід визнати, що, виходячи з внутрішньої сутності режиму, опозиція Росія-Захід є не випадковим і довільним рішенням Путіна і його оточення, а цілком закономірним і навіть неминучим явищем.

По-перше, Росія стала на шлях реставрації радянської імперської системи. Це сталося через свідому відмову від ліберальної моделі на рубежі 1990-2000 років. Часткові моделі реставрації («ліберальна імперія» Чубайса або пострадянський авторитаризм неімперського зразка за типом Білорусі, Казахстану, Азербайджану) виявилися неприйнятними з огляду на низку причин. Головна з них полягає в тому, що для збереження авторитарного режиму в такій великій, але відсталій країні, як РФ, потрібна потужна мотиваційна основа. Її не може забезпечити навіть зростання добробуту населення і зміцнення позицій еліт. Тільки імперський міф, мілітаризація і пропагандистська мобілізація здатні привести російське суспільство до єдиного знаменника інтересів і самосвідомості.

Відродження СРСР (так само як і російської імперської традиції 19-го століття) передбачає повернення до моделі протистояння Росія-Захід як базової підстави російської суб'єктності. Без цього елемента так само важко уявити російську / радянську самосвідомість, як і виправдати експансіонізм РФ на зовнішній арені. До цього додався спекулятивний фактор «образи» путінської Росії на «обман» Заходу, який нібито скористався періодом розрядки для нарощування своїх переваг.

По-друге, нинішня конфігурація системи міжнародних відносин виключно сприятлива для позиціонування РФ в якості противаги Заходу, особливо США. За багатьма параметрами вплив консолідованого Заходу в світі слабшає. Після спроб Буша-молодшого продемонструвати силове домінування США і НАТО американське керівництво значно зменшило свої домагання на лідерство в питаннях безпеки, політичного контролю та ідеологічного домінування. Адміністрації Обама і Трампа, кожна по-своєму, проводять ревізію зовнішньополітичної доктрини Америки, побудовану на ідеї поширення ліберального порядку.

Вакуум лідерства, що утворився в світовому співтоваристві, нездатні сьогодні замінити ні КНР, ні ісламісти, ні Європейський Союз. Кожен із цих провідних світових центрів має власні причини і обставини, що перешкоджають взяттю на себе лідерських функцій. Росія Путіна як продовження чи то імперії Романових, чи то Радянського Союзу, ідеально підходить на роль нового центру сили і альтернативи, здатної врівноважити вплив Заходу, що слабшає. У світі, де посилюється нестабільність, в умовах

кризи глобалізації, втрати загальних орієнтирів і перспектив світового розвитку, Москва отримує свій позірний шанс. Адже саме в таких умовах Росія може використовувати свої переваги - право сильного, авторитарність влади, ресурсні та транзитні можливості, медійну і кібернетичну зброю.

Таким чином, не існує ніяких передумов до того, щоб режим Путіна добровільно відмовився від агресивної зовнішньої політики, спроб дестабілізації євроатлантичної спільноти і посилення тиску на країни пострадянського простору. Крім усього іншого, саме такий вектор зовнішньої політики створить йому необхідний політичний базис для того, щоб після закінчення нового президентського терміну забезпечити собі довічне правління.